

Abdurzak Hivzi Bjelevac

MINKA

Priredila i predgovor napisala

MELIHA TERZIĆ

Urednik

SEAD TRHULJ

Abdurezak Hivzi Bjelevac

MINKA

»SVJETLOST« SARAJEVO

2000.

Dok je išla travničkom čaršijom ogrnuta svilenim šalom, svak je znao Eminu Zuhrića, jedino dijete iza rahmetli Ibrahim-bega. Neko je zvao Emom, Eminom, Minkicom, a najviše Minkom. Tetka Rehanićka tako je zvala.

To malo siroče, što je ostalo bez roditelja, gledao je svak milo i javio joj se milije, jer je bilo i jedina našljednica ogromnog imetka Zuhrića. Starci, prijatelji Ibrahim-bega, zaustavljali curicu i milujući joj lijepu zlatnu kosu, žalili da će eto na ovom djetetu izumrijeti staro pleme Zuhrića.

— Rahmet mu duši! — govorili u sebi i okretali se za curicom, gledajući kako lijepo i pristojno ide gledajući preda se.

Minka se odgajala kod tetke, udovice iza Rifat-bega Rehanića, koja nije imala svoje djece. Tamo je rasla kao ptica u kafezu. Tetka je volila kao svoje dijete. Tetošila je i mazila. U tetkinoj kući svak je gledao Minku i što je ona zaželjela, to je moralo odmah biti. Sluge i sluškinje pazile su na njezin pogled. I tako vremenom ostala Minka, u tome životu, pri takvim prilikama i samovoljna, razmažena, bogata jedinica i svoje tetke.

Tetka Rehanićka bila je poznata u Travniku kao pametna i bistra žena, pa nije niko ništa rekao proti kada je Minki uzela i učiteljicu za ručni rad, ozbiljnu i povučenu gospodicu Linu Jagdlicevu. Neki su rekli da je to tetka vidila u Sarajevu, da je to običaj kod bogatih porodica, pa nisu mogli njojzi zamjeriti. Učiteljica je učila moderni ručni rad, a tetka sama podučavala je starinskom vezu šatrom i brojem.

U to je vrijeme i Minke nestalo sa travničkih sokaka. Ona se "sakrila"¹.

Sa učiteljicom Jagdićevom brzo se sprijateljila. Lina je znala ubrzo steći povjerenje svoje učenice. Ne samo ručni rad nego i sve drugo što je Lina mislila da je nužno jednoj djevojci, poučavala je. I tako je Minka stekla više od Line nego je tetka Rehanička i mislila.

Dvije su godine tako prošle. Minka se razvila u potpunu djevojku. Rifat-begovici već počele stizati poruke sa raznih strana, kud god je bilo poznato ime Ibrahim-begovo, ali je tetka odbijala sve. Djevojci nije o tome nikad ništa rekla. Tek Jagdićeva je znala za neke, koje je čula od stare hanume. Jagdićevu je volila i Rifat-begovica, radi ozbiljnosti i povučenosti, jer nije o njoj čula, kao o drugima... Lina je bila uvijek u njihovoj kući, izuzev ono vrijeme kada je bila u školi. Najzad su izlazile zajedno na šetnju kroz Hasan-aginu mahalu, preko Kupila, do Bunar-baše i vraćale se s druge strane. Zajedno bi otišle u Vitez tetkinoj rodbini. To je bivalo većinom u dane kada Lina nije imala predavanja u školi. Inače je i Minka sjedila kod kuće čitajući knjige, koje joj je Lina donosila iz školske knjižice ili kupovala u knjižari.

Minka je naučila u minijaturi – *les plus utiles* – sve što je bilo potrebno jednoj djevojci u njezinu položaju. To se dogodilo u ne potpuno tri godine dok je Jagdićeva zalazila u kuću tetke Rehaničke.

Kroz to je vrijeme u kuću Minkine tetke zalazio bliži rođak rahmetli Rifat-bega, Nadi-beg Osmanspahić. Bio je mlad i lijep kao djevojka. Nije često dolazio, tek onako nekad se navratio Rifat-begovci. Bio je stidljiv i sakrivao se pred učiteljicom i Minkom. S Rifat-begovicom razgovarao se najviše o gospodarstvu i izvješćivao je o ljetini.

Ni on nije znao, ali se ona rado oslanjala na nj, molila ga da pogleda i njezine kmetove uzgred kad ide po selima. Njezin subaša nije mogao na sve doći, a nije mu ona ni mnogo vjerovala.

¹ Oko pemaeste godine, a često i prije, djevojčice više ne izlaze na ulicu bez ogratača "zara" ili feredže.

Nadi-beg je bio bistar mladić iako nije bogzna što svršio, jer je nakon očeve smrti ostavio gimnaziju sa šestim razredom i ostao kod kuće.

– Ta dosta si učio! – govorila mu Rifat-begovica. – Šta će ti vrata?... Ti možeš živjeti... Beg si!... Nek uče oni koji nemaju!...

On nije bio upućen u upravljanje imetkom, osobito ovako velikim, kao što je njegovo, ali je ipak nastojao da bar sve vidi, sobom sve prepiše i saspe u hambare. Najposlije nije se njemu to ni činilo teško! Ta lahko je od velikog imetka živjeti, ali bi teško bilo mali imetak učiniti plodonosnim!...

Minkina tetka volila ga i često korila što ga nema. S Minkom se rijetko sreo, a kad bi se i vidili, pogledali jedno drugo i otišli svakim svojim putem, Minka s Jagdićevom, a Nadi-beg na vrata ili u tetkinu sobu.

On se vladao prema Minki kao rođak, a i ona prema njemu, tek što je oboje osjećalo nesigurnost razgovora, kad su bili nasamo. On na Minki nije vidio ništa neobično – nije mu izgledala ni toliko lijepa, ali samo jedno mu je bilo poznato – da je bogata...

Rifat-begovica mu pričala jednom izdaleka: da Minku već i prose, ali da ona misli da joj nije još vrijeme udaji – a Nadi-begu se tada činilo kao da Minkina tetka računa na nj. Činilo mu se da hoće tetka izdaleka da upozori njega na svoju Minku i tim po mogućnosti osigura i Minki dobro udaju.

To je Nadi-beg prozreo, zastidio se toga i počeo rjeđe zalaziti u kuću Rifat-begovice.

II

U društvu je bio Nadi-beg vrlo rado primljen radi njegova pažnjiva razgovora, radi uljudnosti, i onog finog načina doticaja sa svijetom. Ali je još nešto bilo radi čega ga je društvo poštovalo, a to su njegovi puni džepovi novaca. Mlad, nešto ponosan, a nešto i povrh svih njegovih dobrih strana bio i ohol. Nu to se nije toliko opazilo, jer nije moglo doći do izražaja, a niti se kasnije ta slaba

strana razvila. Jedino, što bi se sada moglo spomenuti, poslije je to prešlo u neku vrstu rasipanja.

Volio je lov. Svaki lovac navratio bi se po Nadi-bega. S puškom i psima zabavljao se na selu i u lovu, a kod kuće držao za to naročitoga slugu. Jedina velika pogreška, kojoj se nije nikako mogao oteti, bile su karte. Volio je znači tamo za zeleni sto činovničke kasine i poigrati...

A onda je igrao nehajno i gotovo uvijek redovito izgubio. Uz igru došlo kasnije i piće, a za ovijem došle i druge stvari...

Od tad je Nadi-beg počeo promatrati svijet drugim očima; počeo zagledati po raznim prikrajcima... Izgledalo mu s početka odurno i ispod njegova dostojanstva, – nešto se u njemu protivilo sa svom snagom, ali nije mogao odoljeti vanjskom utjecaju.

To je bilo baš u ono vrijeme kad je prestao dolaziti Minkinoj tetki nakon onoga razgovora s Rifat-begovicom.

Ali ipak prolazeći kraj vrata, ili onom ulicom, privlačilo je nešto Nadi-bega tim vratima, a jedan slučaj probudio je u njemu jedan osjećaj, kojeg on nije znao, ako se to nije moglo nazvati ljubomorom.

Dogodilo se da je idući kući opazio Minku na prozoru, dok je u isto vrijeme tuda prošao jedan stranac. On je sigurno razgovarao s Minkom – pomisli Nadi-beg i prošao i ne pogledavši na prozor.

Kad je došao kući, nije ga još bila ta misao ostavila i, štaviše, i u noći, kad je legao spavati, mislio je o Minki i o onom strancu koji je prošao ispod prozora kad je on prošao.

Sutra, kad je Nadi-beg opet prolazio od kuće, bacio je pogled na prozor, ali nikoga nije vidio, zaustavio se pred vratima, ali ga je opet nešto odvratilo, da ne uđe.

Kad je prolazio ispred hotela, učinilo mu se da je vidio onoga stranca unutra i svratio se. Nije se prevario. Bio je on!... Nije ga poznavao, ali nije ni htjeo da ga pozna. Štaviše, bio mu mrzak...

Eto, Nadi-beg je instinktivno mrzio jednog čovjeka, kojeg nije nikad vidio i koji mu nije ništa učinio... A mrzio ga je zato, jer je mislio da traži Minku i da će je uzeti – Minku, radi koje on više ne ide tetki. I on je zvao Rehaničku tetkom.

On se razljutio što mu je tetka jednom izdaleka govorila o udaji Minke, a sad mu je postao taj čovjek mrzak što je možda sam tražio Minku.

U to došao Salih-beg Vefavović u hotel, sjeo do Nadi-bega i nešto polagano razgovarali. Međutim su obojica motrili stranca, koji je mirno čitao novine. Očito su razgovarali o njemu.

I uistinu Salih-beg je pričao kako je taj došao iz Banjaluke da vidi Minku i da zaprosi njezinu ruku. Ona je razgovarala s njim, mislio Salih-beg, da je gotova stvar.

Dok je Salih-beg pripovijedao, Nadi-beg je bio nestrpljiv i mijenjao se u licu da je i Salih-begu upalo u oči.

– Šta se mene tiče!... – otpuhnuo Nadi-beg i pogledao stranca.

– Ne znam, – rekao Salih-beg, – ali se govorilo da ti... Znaš, tetka je pričala davno...

Nadi-beg nije ništa odgovorio, a Salih-beg se oprostio i otišao.

Nadi-beg je sjedio kao na iglama. On nije znao što se to s njime događa: S Minkom nije nikada govorio o tom, nije je volio, a ipak ovo sve što je čuo kosnulo ga se teško i bilo mu gotovo žao. Ljutio se.

Sada mu je Minka bila ljepša; ljepša nego što je i bila, jer njegova mašta, njegovo uobraženje još je ljepšom slikalo. Lijepa je!... A kad je ne bi volio, bilo bi mu svejedno da se uda...

Ali ako ona hoće...

Tu je stao i nije mogao više razmišljati, skočio iza stola i odjurio na vrata da je i strancu bio upadljiv.

Stranac spustio novine, zamislio se začas, poravnao svoju lijepu kosu i upitao kasiricu, koji je to gospodin bio.

– Nadi-beg Osmanspahić – odgovori kasirica dignuvši glavu s knjige, koju je čitala i pogledavši stranca dugim pogledom.

Zatim je opet počela čitati.

III

Kad je Nadi-beg izišao iz hotela i našao se na čošku pred ljekarnom, zastane, pa onda pošao lakše. Po čitavom tijelu drhtao

je, a srce mu nejednako kucalo. U taj čas nije mislio ni na stranca, ni na Minku, nego u glavi tražio nekakav uzrok da ode tetki.

Pošao dalje. Mladi kadija Asim-efendija susreo ga i onako u razgovoru o jednoj drugoj stvari nabacio mu nešto i o Minki.

– Govore tako... – otegnuo Asim-efendija, – da će Behćet-beg zaprositi Minku.

– Mene se ne tiče, – reče odlučno Nadi-beg, – ja ga nijesam ni poznavao prije.

– Sasvim razumljivo, on i ne stanuje u Bosni. Došao je iz Carigrada i čuo od neke rodbine za nju. Ja sam danas s njim razgovarao.

Nadi-begu stao dah. Nije se htio otkriti kadiji, premda je ovaj nagađao da ima nešto, jer Minkina tetka nije pristala na udaju. To je i Asim-efendija čuo od svoje sestre. Eto nagađalo se. Bio je Nadi-beg u kombinaciji najbliži.

– Pa kako stoji taj beg? – upita Nadi-beg Asim-efendiju pričinjajući se da bude miran. U tom pitanju bilo je nešto omalovaženja, te ni kadiji nije izmaklo a da to ne opazi.

Behćet-beg još ima oca; učio je u Carigradu, a sada u Nje-mačkoj, – odgovori kadija.

-- Činovnik će biti sigurno! – Osmjehnu se Nadi-beg, a zatim nastavio:

– Valjda će se za to sigurno tetka raspitati, jer ona voli Minku kao svoje dijete.

Pa da skрати razgovor s kadijom, upita ga još nešto o drugoj stvari, pa se oprosti.

Pošao je žurno. Zakrenuo je odmah od turbeta ispred harema zabavljajući se samo jednom misli, šta će sada s tetkom razgovorati i kako će doznati šta je s Minkom.

Ono što je Nadi-beg osjećao i što ga je vuklo tetki, – zašto je to radio, nije znao. Taj osjećaj je i previše brzo došao, a da bi ga on mogao osjetiti da bi mu mogao dati ime, da bi ga raspoznao. On je Minku ljubio, – nije o tom nikad ni mislio. – Nije je vidao često, a još manje razgovarao s njome.

Ni s drugim djevojkama nije nikad razgovarao. Nije hodao kroz mahale kao drugi... Ta on je beg i gdje bi razgovarao s kojekakvim djevojkama! Njemu ravnih nema! Zato nije ni potrebe osjećao. Družio se s jednim određenim brojem drugova, s jednim izvjesnim brojem činovnika, s kojima se je u kasini igrao. S drugima se rijetko družio. Sa gospođama, s kojima se je poznavao, razgovarao u najstrožim društvenim formama i nije ni zapazio gdje koji pogled, koji bi se duže zadržao na njemu.

I tako je Nadi-beg izmakao buri đaćkih "iznenađenja i doživljaj prve ljubavi"...

Ovo što je sada došlo, bilo je snažno i veliko, da mu se nije mogao oprijeti; ovo je bilo kao vihor šta ga je potjerao pred sobom, a da nije ni časka mogao zastati da promisli. On je htio doznati: hoće li se Minka udati...

U tim mislima bio je već pred vratima, a da nije ništa smislio šta će tetka reći, nakon toliko vremena, što ga nije bilo u njezinoj kući.

Otvori vrata, pode kroz dosta veliku prvu avliju, pokucavši na vrata. Nešto je lupnulo o kamenje, kao kad se spusti kakav bakren ili sličan predmet; čuli se koraci vratima i vrata je otvorila – Minka...

Nadi-beg je pogledao i zbunio se. I ona je stajala pred njim zbunjena, gledajući preda se.

U jednostavnoj bijeloj haljini od običnog platna sa nanulama na nogama, malo zagrnutim dimijama, ispod kojih su se vidile bijele noge; punahne ruke zagrnutih rukava i mokra lica od vode stajala je pred njim lijepa djevojka.

— Ja sam mislila neko drugi – izgovori zbunjeno Minka – hajde unutra u bašču...

— Je li tetka tamo? – upita Nadi-beg pogledavši plašljivo Minku, koja mu se učini mnogo ljepšom nego što ju je poznavao i zamišljao.

Ovaku je nije ni jednom vidio, ili je bar nije gledao očima, kojima ju je danas vidio. Motrio je čas, kao kada se motri nešto lijepo nešto neočekivano, a onda kao da je njegovim tijelom proletila električna struja, koja mu je obuzela onu plašljivost, bojazan.

Nadi-beg je ušao u avliju, pogledao opet Minku i rekao, kao u šali:

– Odavna nijesam dolazio... Imam tetki nešto reći, a možda i tebi...

Tu mu je glas stao u grlu i činilo mu se da nije ni sam sebe čuo.

– Zar si se i mene zaželio Nadi-beg? – upita Minka vragoljasto gledajući ravno Nadi-bega.

– Čuo sam, – vidio sam, – govorio Nadi-beg isprekidano – čuo sam da se udaješ, pa sam došao...

Minka pogleda još jednom Nadi-bega i pobježe preko avlije. Nadi-beg ostane sam.

– Onda je istina! – pomisli Nadi-beg u sebi i bi mu kao da ga je neko vrućom vodom polio.

Osjetio je da mu je iz ruku ispao dragocjen predmet, koji je sada pred njim u komadima razbijen ležao. Nadi-beg je osjetio da tu rođakinju po tetkinu rodu – ljubi... Ta djevojka napram kojoj je bio hladan i koje se klonjaše, vladala je njegovim srcem. Ali, nažalost, njemu izgledaše to već prekasno, kad je Minka možda već isprošena.

Potrajalo je nekoliko časaka dok se je Nadi-beg sjetio da je pošao tetki, ali sada je već sve znao i držao smiješnim još i tetki ići, da i ona opazi njegovu zabunu. Okrene se po prostranoj avliji, da ga odaklen ko ne vidi, kao kakav kradljivac i pođe natrag.

Na drugoj avliji susrete učiteljicu Jagdićevu, koju nije ni pozdravio u nekoj zabuni i iziđe na vrata.

Učiteljica se okrene za njim, – omjeri ga pogledom, u kom je bilo i uvrijeđenog ponosa, što je nije Nadi-beg pozdravio.

Nadi-beg je izišao na ulicu sa nekim neodređenim osjećajem bola, a Jagdićeva otišla Minki.

IV

Minka s Nadi-begom nije bilo u kakvoj direktnoj rodbinskoj vezi. Po tetki Rifat-begovici bili nekakva rodbina i odatle se nije

Minka ni krila od njega. Ona ga poznavala kao đaka dok mu je otac bio živ, a poslije, kad je ostavio školu, vidala ga rjeđe... U tetke je dolazio s poslom, samo kad bi ga Rifat-begovica pozvala ili kad se je vraćao sa sela da izvijesti tetku o poslovima žetve.

Kako je Minka rasla, ona se sama od sebe nekako instinktivno udaljavala od Nadi-bega i stidila se. Kasnije, kad su joj jednom negdje prebacili da je tetka uzgaja za Nadi-bega, bilo joj je krivo i ona nije više dolazila tetki u sobu, dok je Nadi-beg sjedio. O Bajramu i drugom zgodom viđali se iz daljega, ali su vrlo rijetko razgovarali. Gotovo nisu ni zamjetili jedno drugo. Tek otkada se Minka sakrila i nije išla na sokak, i od kako su žene među sobom šaputale o namjerama njezine tetke, ona se gdječad podavala tim mislima. Nu nije se nikada mogla zanijeti za udajom. Bilo joj je to još tuđe i daleko. Pa kako bi tek ovako!...

Njezinoj mladoj, čistoj duši, bilo je to nerazumljivo da se ona uda za rođaka, za jednoga koga svaki dan vida i od koga se ne krije. Ta to dođe od sebe – vidi jednog, razgovora i ašikuje, a onda se udaje. A ovako ona nije nikada sa Nadi-begom razgovarala, nije ga ljubila, a nije još ni osjećalo njezino srce tu ljubav – želju za muškim razgovorom.

Ali kad joj je tetka prije dva dana rekla o prosidbi pred Jagdićevom, ona se promijenila u licu i nije više tetku ni pogledala. Ovladao njom neki nerazumljivi osjećaj, koji možda jedino djevojke znadu, kad se udaju i Minka pobjegla iz sobe.

Rifat-begovica povjerila stvar Lini Jagdićevoj da pripravi djevojčice. Njezina je želja bila da je uda za Nadi-bega, ali izgledalo joj da on baš radi toga bježi od njezine kuće. Zatim su počeli prositi Minku sa raznih strana i tetka se bijaše na koncu odlučila udati svoju štićenicu za Behćet-bega Ajanovića. On joj se sviđao a i poznavala je i kuću, u koju joj je imala Minka otići, pak je tetka to udesila na taj način da Behćet-beg dođe u Travnik da vidi djevojku, te ako djevojka htjede, da će i ona dati svoju privolu.

A to je trebala Jagdićeva izvesti, koja je bila najbliža Minki i s kojom je djevojčice najslobodnije razgovaralo.

Jagdićeva se nerado primila te uloge, jer joj je to izgledalo meštarski i čitav njezin odgoj i savjest protivio se tom, ali je jedan uzrok ipak prevladao.

Mlad, prijazan, inteligentan čovjek u svojoj dvadeset i četvrtoj godini sa manirima svjetskoga čovjeka, osvojio je već na prvom susretu i povučenu i rezerviranu Linu, pak nije mogla drugi dan, kad je govorio s Minkom, a da joj ne spomene svoje poznanstvo s Behćet-begom. A to je Lina znala na osobit način!

Kad je Behćet-beg došao u Travnik, upoznala se Jagdićeva s njim po predstojnikovu sinu Karlu, koji je učio u ratnoj akademiji u Beču. Na nju je učinio izvanredan utisak.

Pričala joj o velikom svijetu, o velikom gradu, o velikim vezama, a osobito o životu, kakav može imati jedan čovjek koji carstvo zastupa...

– Pa kad'bi nama ženama bilo to moguće – govorila Jagdićeva – kad bi nam bio svijet tako otvorio svoja vrata... Ali, nažalost, to je u tolikoj mjeri nemoguće...

– E, kad bi mogle! – uzdahnula Minka – ali nama je još gore, jer se kod nas još i krije. Vama je lakše. Kad bih ja mogla viditi i Sarajevo...

– A kad bi vidila Beč, Peštu, Berlin, Pariz!!!...

– A je li Lino, ti si bila u Sarajevu?

– Jesam.

– Je li lijepo Sarajevo? Kažu: da ima svašta tamo kao i u Beču.

– Nema, ali je opet glavni grad, veliko mjesto.

– Pa kad bih ja i tamo otišla...

– A bi li se ti udala u Sarajevo?

– Ah šta tebi pada na pamet!

– Pitam onako.

– Kad bi bilo birati volila bih gdje je ljepše...

Lina je već bila našla pravu tačku, s koje će početi da rastumači Minki i da joj predstavi Behćet-bega. Govorila nešto i proti svome uvjerenju, ali kako u ljubavi i u braku nema ništa do li slijepe sreće, tako ni Lina nije vjerovala u svoja uvjerenja o udaji, pa je nakon

dugog i opreznog pripovijedanja uspjelo Lini da joj Minka obeća da će razgovarati s Behćet-begom.

Možda oni bolje znadu, mislila Minka poslije sama – pa možda i treba da se...

Riječi: "da se udam", nije ni dovršila niti izgovorila. Pocrvenila sama pred sobom i zbunila se pred tom pomisli. A kad je sutra došao Behćet-beg pod prozor, teško se dala nagovoriti da govori s njim.

Jagdićeva je slušala s prozora iz druge sobe njihov razgovor.

Behćet-beg nije govorio o sebi, niti o ljubavi, tek spomenuo jedino to da mu je drago da može s njom razgovarati, a da će o ovom poznanstvu gojiti najljepše nade, koje ga u budućnosti čekaju. Uzgred joj pripovijedao o svijetu i ljudima, o drugim djevojkama, zatim o životu u Carigradu, gdje je on najprije učio, pak onda o Berlinu, i na koncu dodao: kako je lijepo sjediti na svome ognjištu, u svojoj domovini služiti, a ne kao on koji će se morati po svijetu vucati.

Minka nije ništa govorila.

Sa biranim riječima, sa uglađenošću jednog velegradskog čovjeka, oprostio se on od Minke, a navečer, kad je Jagdićevu vidio, rekao joj:

– Vaša Minka jako mi se sviđa.

Minka je gledala samo lijepe Behćet-begove oči i kose, lijepo skrojeno odijelo i njegovu svilenu maramicu, a od njegovih riječi svidalo joj se pripovijedanje o svijetu.

Dok joj je Jagdićeva to "šetanje svijetom" prikazivala nečim što nije svakom suđeno, on joj to poricao. I u tom bila razlika među shvaćanjima, jer Minka nije mogla pojmiti da je u tim riječima bilo i vrlo mnogo egoizma.

Kad je drugi dan došla Jagdićeva Minki, nakon što je Nadi-beg dolazio i kad joj je rekla da će Behćet-beg pred večer doći, odgovorila ona prostodušno:

– Neka ne dolazi, jer se Nadi-beg ljuti.

Jagdićeva začuđeno pogledala Minku i nije ništa odgovorila.

Gospodica Lina razmišljala o Minkinu odgovoru, a Minka nešto na derđefu vezla.

Uz basamake čuli se koraci gdje neko ide i začas ušla u sobu Rifat-begovica.

V

O Minki kao djevojci od šesnaest godina teško je pogoditi kako je djelovao na nju događaj s Nadi-begom i nagovaranja tetke i učiteljice da primi ruku mladoga Behćet-bega. O Minkinoj ljubavi, kao i o ljubavi svih djevojaka u ovim godinama ne da se reći ništa stvarna. A ono i nije ništa doli nejasan pojam da se mora udati... A čula je i to da je bolje ako se uda mlada, nego kad prođu "godine djevojačkog carevanja". Ona je vidila dva mladića i jedino s njima dosad govorila. Jedan joj nije ništa rekao, niti je tražio njezinu ruku, ali su drugi govorili... Drugi je došao sam i zatražio... Pa je to nju pomelo u njezinim mislima, kojeg bi ona volila i koji joj je draži... Kad bi bio samo jedan, ona bi se odmah odlučila. Šta bi to značilo. Ona bi ga volila, jer je njezino srce bilo čisto. Ali ni tako nije ona razmišljala. Trebalo se je jednoga riješiti, jer joj se nije svidjelo da ostavi tetku i Linu. Minka nije osjećala potrebu da se uda, pak se na koncu skoro u pola šale obratila Jagdićevoj da joj je žao Nadi-bega i da će se on ljutiti.

To su tetka i Jagdićeva drugačije shvatili i stvar je bila gotova.

Minka voli Nadi-bega – mislila tetka, pa bilo joj i draže. Jagdićeva nije dijelila mišljenje Minkine tetke, te je nagovarala da uda Minku za Behćet-bega, jer – tumačila Jagdićeva – on je naobražen čovjek, njega čeka lijepa budućnost, a povrh svega i ljepši je od Nadi-bega. Tetka nije ništa odgovorila na primjedbe Jagdićeve jer je ona htjela svakako udati Minku za Nadi-bega, pa je s tom namjerom kasnije i potražila ju.

– Draga kćeri, – reče Rifat-begovica ti si mi mila i draga kao moje rođeno dijete. Ja ti želim svaku sreću. Behćet-beg je od dobre kuće i plemena, ali kad ti nećeš neka bude po tvojoj volji. – Zatim je ušutila časak pa opet nastavila nešto ozbiljnije: – Eto ja ne znam

kako ti voliš Nadi-bega, pa taman će biti lijepo ako se vas dvoje uzmete.

Minka se žacne.

– A ko ti je to, teto, rekao?

Tetka je pogledala začuđeno:

– Pa ti si rekla Jagdićevoj da ti je žao Nadi-bega.

– Ne; ja nisam rekla.

– Ali si opet nešto rekla?

– Pa u šali; da će se on ljutiti.

– A voliš li ga ti.

– Kako? Volim.

– A bi li se uđala.

– A ne; tako ga ne volim.

Tetka je opet zašutila i začuđeno gledala šta Minka odgovara. Izgledalo Rifat-begovici kao prkos, kao šala, pa ukorila Minku blagim riječima:

– Znaš: ovo nije šala!

– E onda što me pitaš!... – odgovori prkosno Minka i okrene se od tetke.

Rifat-begovica je razmišljala. Neka tako bude! Urediće se sve lijepo i neću je želiti. Tako da ide preko bijelog svijeta! Ta ti naučenjaci, što su se mučili učenjem ne vjerujem da su bogati. A Nađija, – tako ga je volila tetka zvati – on je od najbogatijih u Travniku!

Zatim se sjetila što je od Jagdićeva čula: da je sreła Nadi-bega na avliji pa se ljutila.

– Vidi ti njega! Dolazio danas i nije se htio ni navratiti meni... Možda je od nekog čuo da je Minka prošena pa...!

... Ili da ne ašikuje s Minkom! Onako tajno!?

Rifat-begovici se pojavi radostan osmijeh na licu i ona ustala govoreći sama sobom:

– Čekajte vi!

Kad je tetka pošla kući da klanja ičindiju, Minke već nigdje ne bijaše u bašči.

Bilo je nekako oko ićindijskog doba. U bašči je bilo sparno i vruće. Sunce je sjalo kroz oblake i pritiskalo svojom težinom čitavu prirodu.

U dnu bašče prema željezničkoj pruži sjedila je Minka pod šljivom naslonivši glavu na ruku.

Sjedila je nepomično na onom običnom mjestu, a njezin pogled bludio neodređeno preko željezničke pruge i gubio se tamo negdje u zelenim gajevim llovače.

Bila je tužna. To bi zapazio tko bi je izbliza pogledao. Njezine misli bile su poremećene, a raspoloženje pomućeno. Ona nije u ovaj čas ništa mislila, jer sve ono što je čula i što se je dogodilo bilo je nenadno i neočekivano. A to je djelovalo kao oluja, koja, ako je i brzo prošla, nije ostala bez tragova.

Duboko u njezinu srcu bilo je nešto nejasno i pusto. Ona se ne sjeća da je ikad taka bila, jer njezina prostodušna narav nije toga poznavala. A sad je to samo došlo... Drugi su joj pomutili vedrinu njezinih dana i nametnuli joj misao...

Ta je misao postajala gdjekad jasnijom kad bi svrnula svoj pogled oko sebe, da vidi ima li ko u bašči i sjedi li još tetka na svome mjestu, gdje je ostala – tad bi se sjetila Behćet-bega i Nadi-bega i to je za čas uznemirilo...

To je trajalo samo čas, pa nestalo mladog finog Behćet-bega, a za njim prošla sjena bogatog Nadi-bega... Minka pogledala preko zelenila lijepih bašča i pogled joj se izgubio na onoj jednoj tački tamo gdje se je nalazila ilovačka džamija.

Sunce je počelo zalaziti kroz oblake, a povjetarac lagahno strujao i rastjeravao dnevnu sparinu. Zrake su prodirale kroz tanke oblake, sasvim koso padale kroz drveće i osvjetljivale Minku. Kroz zrake sunca na zalasku vidilo se njezino blijedo lice i njezine zlatne kose prosute po glačkom čelu.

Svjjež i lahor, koji je između drveća strujao, rastjeravao je sparinu ljetnog popodneva. Minka osjetila studen. Ali ni predvećernji lahor nije joj mogao dignuti onu težinu, koju je još jučer osjećala. Teško je disala; – često i nehotice duboko uzdahnula, kao da je

ljela osvježiti pluća čistim prevečernjim zrakom, koji je strujio sa vrhova visokog Vlašića.

Ona je sjedila bez osjećaja, ali njezinim dušom ovijenom maglom nepoznavanja hvatalo se nje nerazumive tuge, a Amorova ledena ruka pritiskivala srce sve jače i jače...

Iz toga stanja prenuo je stenjanje željezničkih kola, pa je pogledala onamo odakle se čuo tutanj. Željeznica se primicala bliže ubrzavajući svoj put i začas je lokomotiva bila pred baščom.

Prolazila je.

U kolima prvog razreda opazila je ona poznato lice. Bio je to Behćet-beg. Nagnut preko prozora gledao je po zelenim baščama lijepoga Travnika i zapazio djevojčice koje je sjedilo na starinskoj klupi pod velikom granatom šljivom. Nije prepoznao Minku, ali mu pogled zastao na djevojci.

Minka je poznala njega i ustala na noge.

Željeznica je prolazila.

Njezin pogled ostao za kolima, a u ušima još dugo čula je zvižduk lokomotive.

Večer se spuštala; tiha ljetna večer.

VI

U Travniku nije bila više nikakva tajna da je Ajanović Behćet-beg odbijen. O tom se govorilo nešto više nego u drugim slučajevima. Razlog je možda bio Minkino bogatstvo i Nadi-beg. Tetka je poručila još onaj dan, kad je čula od Jagdićeve za Nadi-bega: da još nije vrijeme njezinoj udaji i da se zahvaljuje ponudi. Još je pripomenula: da bi joj drago bilo da njezina Minka dobije takvog muža kao što je Behćet-beg, ali djevojčice neće...

Tako je po prilici glasila poruka Rifat-begovice.

Behćet-beg je odmah, još istu večer, oputovao iz Travnika, a već sutradan govorio čitav grad o tome. Nadi-beg je doznao isti dan da je njegov suparnik odbijen i njemu bilo ugodno. U čitaonici igrao na velike novce, pio šampanjac, častio redom, ko je god došao i gubio partiju za partijom.

Kasno u noć otišao kući i legao miran u postelju, znajući sada sigurno da će biti njegova Minka... I pri tome osjetio nešto ugodno, nešto razbludno u duši, pa je nastavio razmišljati, kako će se on skoro vjenčati, kako će voliti Minku, kako će nju ljubiti i grliti...

Nadi-beg je bio zaljubljen. Osjećao je neku toplinu pri pomisli da će on ljubiti ono lijepo lice i mrsiti one lijepe zlatne kose...

Ali još nije znao što je Minka rekla i kako je razgovarala s Behćet-begom. On nije razmišljao niti o sebi, niti o svojoj ljubavi, nego pleo snove, kako će to biti lijepo živjeti uz Minku. Sutra se probudio pod dojmom sinoćnjih misli i pošao rano od kuće. Prošao ispred tetkinih vrata, pogledao na prozore one sobe, gdje je prije dva dana vidio Minku i išao dalje. Bilo ga stid svratiti se tetki, jer je mislio – morao bi nešto reći...

Ta svak već zna!...

I ako Nadi-beg nije ništa govorio – iako on nije ašikovao s Minkom, ipak je tetka previše povjeravala svoje tajne drugim ženama. U širokim krugovima smatralo se gotovom stvari, ali oni, koji su bili sasvim blizu Nadi-bega i Rifat-begovice, nijesu ništa govorili. Oni su očekivali da se obavijeste.

Tako on i oni mislili. Prošlo nekoliko dana. Nadi-beg se posve promijenio. Zalazio nije tetki, ali činilo se ipak da je znao šta se tamo događa.

Postao rastrešen, zamišljen. Gdjekad je sjedio sam u hotelu, a da nije ništa pio, a drugi put pio mimo granicu, tražio društvo i muziku. Nekad se skrivao od svakog i šetao kasno u noći ulicama pospanog grada.

Mogao se svagdje vidjeti obično sam. Jednom je šetao u podne, kad je svak na ručku, kroz čaršiju i zastao pred svakim izlogom, kao da nešto gleda. No u istinu nije ništa gledao. On je znao gotovo svaku stvarcu u svakom izlogu i – opet je gledao, kao da je došao sa sela prvi put u grad. Zatim se svraćao u jednu gostionu, pio čašicu rakije i razgovarao s gostioničarom. Onda išao dalje i svratio se u drugu, pa se i tamo dogodilo isto. Najposlije se svratio apotekaru, čovjeku čudaku po svojoj naravi i razgovarao s njim.

A kad je vidio da je čaršija opet oživila, pošao bi kući ispred Minkinih prozora. Kad je bio pred vratima, usporio bi hod, – išao polagahno, ali nije gledao u prozore. Onda bi došao kući i šetao iz sobe u sobu. Osim jedne stare daljnje rođakinje i sluškinje nije nikoga više bilo u Nadi-begovoj kući. On je otvarao jedna vrata, ulazio u sobu i gledao okolo.

Pogledao okolo kao da nešto traži i izišao iz te sobe pa išao u drugu. Tamo je sjeo na mehko šilte, ili otvorio prozor, a oko i nehotice poletilo tamo, gdje je tetke Rehaničke kuća, i gdje je Minka.

Pričinjalo mu se tako kao da čuje korake u sporednoj sobi, a zatim se pojavila u njegovoj mašti Minka. Opet je nestalo... a Nadi-beg se zanio u buduću život, kojeg je njegova mašta u najljepšim bojama slikala. Navečer izlazio, hodao pustim sokacima, svraćao se tamo i ovamo, kao da je htio svakom reći koliko je sretan. A najposlije se svratio u čitaonicu.

Nekada je ostajao dugo pri kartanju i tek u kasno doba ustao iza stola da pođe kući. Nekada opet jedva je ostao nekoliko časaka i bježao...

Tada se obično svraćao kod Ressela na pivo i razgovarao s njegovim kćerkama. Jednom riječju, Nadi-beg nije znao šta se s njim događa! On je i sam opazio da se promijenio, nagađao je i uzrok: – godila mu je ta promjena... Jer on je slutio da će svršetak ovoga biti ženidba, koja će ga sjediniti...

VII

Jednog spetembarskog dana istom bijaše kiša prestala i sunce lijepo ogranutlo. Kupališni gosti izašli iz svojih soba, pa neki su sjedili ispred ilidžanskih hotela, a neki šetali lijepim puteljcima lijepoga parka. Još se osjećala svježina u vazduhu nakon kratkotrajnog pljuska kiše, a kapljice titrale pri suncu na cvijeću i travi okolo ceste.

Gosti su šetali okolo rondo. Neki pregrnuti kaputom, a neki i bez ogrtača, jer nije bilo studeno. Gospođa se vidjelo malo, jer za kiše između 2-3 sata poslije podne bilo je lijepo otpočiniti iza ručka.

Stolovi na terasi ispred hotela bili su na stolice nageti, da se s njih voda ocijedi.

Samo je nekoliko gostiju sjedilo uz dva stola koji su bili unešeni unutra za vrijeme kiše. Dvoja-troja kola došla iz Sarajeva do kupališne stanice i otišla dalje prema Vrelu Bosne, omnibus čekao da pođe, a jedan šofer nešto se zabavljao oko automobila. Na stanici ne bijaše nikoga. Jedan željeznički stražar stajao na skretnici i izgledalo kao da očekuje voz iz Sarajeva, koji je iza nekoliko časaka doista došao, ali ne s mnogo putnika.

Iz jednog kupca izašao mlad čovjek, lijepe vanjštine, elegantno odjeven, zaustavio se pred željeznicom, gledajući pred sobom druge putnike i izletnike. Izgledalo kao da nekog okom traži, – te pošto se je uvjerio da nema onoga koga bi on htio viditi, pošao prema parku. Išao je dugim zelenim trijemom, a prema njemu dolazila jedna dama zagrnuta laganim ogrtačem i susrevši se s mladićem, pruži mu ruku:

– Gospodin Behćet-beg oprostite da sam ja zakasnila pred vas na stanicu doći.

– O molim! – ispričao se mladić, – ja sam doznao u Sarajevu od jedne prijateljice da ste ovdje i bio sam slobodan...

– Vrlo mi je drago!... Izvolite da šetamo malo ili ćete sjesti?

– Meni je svejedno, gospođice. Nešto bih vas želio pitati, ako smijem?

– Onda izvolite da pođemo u čitaonicu, jer držim da tamo nikoga nema.

Behćet-beg Ajanović i gospođica učiteljica Jagdićeva, koja se je nalazila na Ilidži pošli u čitaonicu.

U čitaonici je bilo sparno. Od gostiju nije niko bio.

Jagdićeva sjedne do stola, a Behćet-beg do nje.

– Ja naslućujem, gospodine, – počne Jagdićeva – mislim da znam zašto ste me posjetili.

– Kao poznatu prijateljicu gospođice...

– Hvala vam! Ali još nešto!

– Danas sam razgovarao s jednom vašom prijateljicom i doznao od nje da ste ovdje...

Učiteljica ga pogleda.

– To je osobito lijepo od vas, ali, nažalost, neugodno mi je da se vidamo nakon što se Minka već udala...

Behćet-beg prevrne jedan list od novina i zašuti.

– Baš radi toga – reče suho Behćet-beg, – jer sam joj prije udaje pisao jedno pismo i poručila mi je da bi mi rado odgovorila na pismo ali pošto je dala ruku Nadi-begu neće da ga prevari...

– I udala se... – odgovori učiteljica Jagdićeva, pa nastavi: to vam je zagonetna djevojka, čudna žena, nerazumljivo biće, gospodine! Ona će svakog ljubiti ko nju znadne cijeliti. Ako Nadi-beg predobije njezino srce, biće sretan.

– Mislite, gospođice, da se nije ona iz ljubavi udala?

– Ne znam; ali velim to: ako se budu razumjeli, biće sretni, a, obratno, ona će biti nesretna. To ja mislim!

– Vi je sigurno poznajete, ali se ipak čudim da je ona pristala na jedan brak bez ljubavi.

– To nijesam rekla, beže: Minka je čudno dijete, njezini pojmovi o ljubavi drugojačiji su nego naši. U nje nije ljubav ni brak ni volenje; u nje ne znači ljubav: udati se i biti udata, jer ona samo osjeća. – I čitava ona, njezino biće. – Minka to je skup osjećaja najljepših, što ih može jedna nepokvarena duša osjećati...

Behćet-beg pogleda učiteljicu ne vjerujući njezinim riječima i reče:

– Mnogo rečeno!...

– Vi ne vjerujete; ali ja opet ništa ne tvrdim, jer se sve može promijeniti, pa i Minka. Ali ipak nešto žalim; da ste došli možda prekasno.

– I ja vidim. Čuo sam odmah u Travniku i nijesam se gotovo ni nadao... Međutim, pustimo to, želim joj svaku sreću!

Ove je riječi izgovorio Behćet-beg sa sasvim drugim značenjem nego što su one uistinu značile. U njima je bila i žalba za nečim izgubljenim. Oštrom opažanju učiteljice Jagdićeve nije to moglo izmaći, ali nije ništa htjela primjetiti...

Čas su šutili oboje, a onda prešli na razgovor o požaru Travnika i o bijedi u koju je narod pao, osobito sada kad je zima na pragu.

Jagdićeva je pričala kako je vatra nastala, kako je zahvatila kuće, mahale – i kako je čitav grad kroz kratko vrijeme bio u vatri.

– Ja sam bila u školi. Djeca su odmah bila raspuštena, a ja sam otrčala u svoj stan, ali je već bilo kasno!... Kuće su okolo gorile i nije se moglo pristupiti bez opasnosti života. – Stala sam kao okamenjena i gledala. Svijet je bježao, noseći što je ko mogao ponijeti. Žene plakale noseći djecu u naramcima... Čitava zbrka... Za po sata pala je žrtvom bijesnog haranja vatre i kuća u kojoj sam stanovala, a sirota žena – moja gazdarica polctila meni sa svežnjem krpica i malo da se nije onesvijestila na ulici. U to došla vojska, oružništvo, da spriječe pljačkanje i krađu i da lokaliziraju vatru.

Nijesam znala kuda ću! Vojništvo je tjeralo sakupljenu svjetinu sa kojom i ja krenuh kroz Potur mahal, koju je također bio zahvatio požar. Pred Minkinom kućom stajala su mala kola, a sluga držao na uzdi dva bijesna vranca. I ta je kuća s jednog kraja gorila. Zaus-tavim se i upitam jednu djevojku na vratima, je li tetka Rehanička otišla i šta je s Minkom. Ona mi odgovori da se spremaju i da će sada odmah otputovati ili u Dolac ili u Bugojno. U to izade na vrata -- znate ko, beže? Sam Nadi-beg noseći kufere i bošče. Baci ih na kola i vrati se natrag, a da mene nije ni opazio. Začas evo ga opet natrag, a za njim tetka Rehanička u feredži i Minka pod šalom, kako sam je kao djevojčicu viđala. Kad je ugledala mene, zaplače i pruži mi ruku.

– Lina, gledaj ove nesreće!...

U to je jedan vojnik pristupio k nama i zatražio da se bježi, jer je vatra kuću zahvatila.

Nadi-beg se okrene i ponudi da idem s njima. Minka me nije pustila da ostanem i – mi sjednemo u malena kola na kovčege i bošče; Nadi-beg sjedne na mjesto kočijaša i potjera.

Još jedan pogled na otvorena vrata pred koja je stao vojnik s bajonetom i mi smo poletili prema čaršiji.

U plamenu bio je gotovo čitavi grad.

Morali smo se zaustaviti na više mjesta, jer se nije moglo naprijed kroz silne mase svjetine, koja je bježala na sve strane. Pred turbetom kod česme zaokrene Nadi-beg kola i pođe niz čaršiju.

Kroz Šumeće je bilo najteže proći, jer je tu bila vatra najveća. I s jedne i druge strane gorilo je. Ono malo vatrogasaca i vojništva nije moglo ništa učiniti, dok nije poslije stigla pomoć sa drugih strana.

U Docu smo se zaustavili pred gostionicom iza stanice i Nadi-beg pošao tražiti subašu da tu noćimo u malenoj kućici, gdje je Minkin otac, stari Zuhrić, ljetovao, ali se nije mogao naći ključ, jer subaša bijaše negdje u drugom selu. Mi nijesmo ništa razgovarali. Tetka je plakala, a Minka šutila i drhtala. Ja sam joj uzela ruke u svoje. Bile su ledene kao usred zime! Ja nijesam ni sašla s kola. Još uvijek dopirala do nas vika i galama, a tamo u prvom sutonu lizao plamen – činilo se do neba u kojem je gorio Travnik. Još jednom sjetila sam se svega i istom mi sad postade jasno šta se dogodilo.

Kuda sada? Gdje ćemo naći zaklonište i gdje ćemo noćiti!

Postane mi teško pri duši, pogledam Minku i stisnem joj ruke...

– Nesreća!... – izrečem teško, a suze mi navru na oči.

I Minka je počela plakati.

... Sve će izgoriti! – reče tetka kratko i pogleda menci i Minku.

– ... Sve, teto... sve... I moje ruho i nakit... haljine!

U to je Nadi-beg došao javiti nam da ćemo morati u Vitez jer nema ključa od kuće. Nije čekao šta ćemo mi na to reći, nego sjedne na kola, a vranici potekoše brzim kasom niz cestu.

– Večer je bila hladna i – vjerujte beže kad pomislim sva nasrhnem. Zrak se osjećao po goretini, noć se spuštala i zavijala nas svojim plaštem. Samo se čula još kola, topot kopita i tiho jecanje mlade djevojke, koja je u duhu gledala kako joj gori kuća i njezino djevojačko ruho.

Tu noć došli smo iza jacije u Vitez kod Teskeredžića i noćili. Naravski, govorilo se samo o toj općoj nesreći i tješili jedni druge. Sutra sam otišla s Nadi-begom u Travnik željeznicom i imala sam šta i vidjeti!

– Vidio sam i ja... – reče Behćet-beg, kao da nije htio više da učiteljica priča.

– Dakle, i vi ste bili u Travniku nakon požara?

– Jesam; dva dana kasnije. Bio sam u Jajcu i pošao u Sarajevo...

– Strašna slika! Kad je željeznica unišila u grad kod medrese, crnilo se na sve strane. Još tu i tamo pušilo se. Straže išle gradom, a svijet prekopavao po goretinu ne bi li što našao. Vidila sam ih i takih, koji su nepomično stajali pred izgorenim domom i tupo zurili u crne grede i razbacane krpe.

– Jest, zaista je bilo strašno pogledati! Ja se ne volim više niti sjetiti tih prizora! Sigurno, gospođice, i vaše je sve izgorilo?

– Sve, beže... Nijesam imala šta tražiti. Zamolila sam dopust od kotarskog predstojnika i došla u Sarajevo, a ovdje ga opet produljila.

– Zašto nijeste ostali s Minkom u Vitezu?

– Ni oni nijesu ostali tamo. Otišli su u Kopčice blizu D. Vaku-fa. Imala sam i razloga!... Minka je otišla na tetkino imanje. Otišao je i Nadi-beg s njima. Bojala sam se da ne budem na teretu. Nešto se šaputalo... I zbilja nakon sedam-osam dana oni su se vjenčali.

– Nijesu valjda na selu? – upita Behćet-beg gledajući preda se.

– U Bugojnu...

– Tamo je njegovo imanje?

– Sigurno tamo.

– I sad je tamo?

– Mislim... Nije mi pisala. Samo nakon vjenčanja dobila sam pismo.

Učiteljica Jagdićeva pogleda Behćet-bega, koji je mirno sjedio do nje, nešto blijed u licu i nervozno prevrtao rukavice u ruci. Behćet-beg je interesirao. Čas ga je gledala ispod oka ne bi li u blijedom licu, ili u nervoznom treptanju njegovih trepavica opazila što... Bilo joj u jedan čas žao što se Minka za drugog udala, a jedan čas odbila sve to od sebe i razmišljala zašto ju je Behćet-beg posjetio. Pri tom pomislila je na se...

U Behćet-begovoj duši događalo se je nešto drugo. On se je sjećao ponovo učiteljićinih riječi, proživljavao sve još jednom... brzo... kako to može proći u ovakovim časovima i požalio, što je došao...

Lina Jagdićeva pogledala ga još jednom, a zatim na pola glasa, rekla:

– Valjda je tako bilo suđeno...

Behćet-beg se trgnuo, pogledao Linu i osmjehnuo se:

– Sigurno! – doda on.

I s tim se svršio Behćet-begov posjet.

Izišli su zajedno iz čitaonice šutke, prošli dugačkim trijemom i pred velikom blagovaonicom oprostili se.

Lina je pošla u svoju sobu, sjela na divan i zamislila se...

VIII

Lina Jagdićeva nije osobito lijepa. Bilo joj je bliže trideset nego dvadeset pet godina. Visoka stasa, nježna, umna, dostojanstvena držanja u kojem je bilo nešto aristokratskog s plebejštinom pomiješano, južnjačka narav, osobita prijaznost u društvu pribavljašc joj dosta prijatelja; – ali i njezina iskrenost i odlučnost stvaraše na drugoj strani tabor protivnika. Jedni je cijenili s jedne strane, a drugi joj prebacivali nadutost i ukočenost. Jedni iznosili o njoj razne zgode iz mladosti držeći da se sada Lina samo pretvara, a oni koji su uživali gledajući njezine plamne oči i gospodska obličja držali su je pepelom posutom vatrom, koja još nije izgorila...

Ako oba mišljenja prosudimo, dobićemo o Lini jedan poseban sud, koji neće opet biti temeljit. Iz svega onoga što se znalo tačno o njoj teško bi bilo i dobru poznavaoču njezinu iskreno reći kakva je učiteljica Jagdićeva!...

Rođena u Dalmaciji negdje blizu Šibenika od nekad dobro stojećih roditelja. U kući odgojena u talijanštini, pa kad je otac poslao u Zagreb, nije znala pravilno ni govoriti. Licej svršio još dok joj je otac dobro stajao, a poslije morade ostati kod kuće godinu dana radi nesreće koja joj se ocu dogodila, izgubivši gotovo sav imetak nekakvom hazardnom spekulacijom. Lini umre otac još iste

godine i ona na nagovor majke zamoli štipendiju te svrši učiteljsku školu.

U Dalmaciji, blizu Dubrovnika, služila je neko vrijeme, a poslije bude premještena osnovnoj školi u Dubrovnik.

Zašto je do godinu dana zamolila namještenje u Bosni, nije nikomu bilo poznato niti je ona htjela o tomu pripovjedati, pa su mnogi nagađali da se u tome krije možda kakva tajna učiteljičine mladosti.

Lina je najprije bila namještena u Krajini, a zatim u Travniku, gdje su se mnogi s početka otimali o njezino društvo, a poslije se ona povlačila pomalo dok joj nije postalo jedino zanimanje škola, knjiga i Minkino društvo.

Nakon Minkine udaje činilo joj se kao da joj nešto nedostaje, pa i sada sjedeći sama u sobi sjetila se najprije Behćet-bega i pitala se zašto je, on baš njojzi došao da je nešto pita, a u istinu nije je ništa pitao. Oni su samo razgovarali...

Sjetivši se Behćet-bega, sjetila se u isti čas i požara, sjetila se onog bježanja; sjetila se Minke i Nadi-bega i rekla sama sebi: "I Minka se udade... Tako mlada...!"

Zatim je pokušavala predočiti sama sebi Minku, njezine osjećaje; -- razmišljala o tomu -- o ženidbi -- prenijela se u taj intimni život mladenaca i osjetila neku toplinu, slast u duši. Malo zatim ta slatkoća, koju je Lina osjetila maštanjem, pretvorila se u tugu...

I njojzi postalo teško.

Ona nije znala ni sama sebi rastumačiti tu tjeskobu, te je mislila da je to nešto onako. Nešto je tištilo.

Ustala s divana i pošla ogledalu da popravi kosu. Pred ogledalom zastala gledajući u njemu samu sebe. Primakla se sasvim blizu staklu i desnom rukom protrlja oči. Pa je gledala oči. Da, one nijesu takove kakve su prije bile! Ta Linine oči bile su njezino oružje i te oči počele se mutiti -- počelo u njima nestajati sjaja i moći...

Zatim se ogledala sva u zrcalu i ispitivala svaku kretnju svoju sa nekidašnjom, gledala bujnu kosu i činilo joj se da više i ona nije tako sjajna, kao i prije...

Ruke, prsti, nokti, grudi, vrat, usne, nos!... Raskopčala haljinu pod grlom da vidi jesu li joj grudi tako bijele... Iza toga opet pogledala u ogledalu oči i opazila pod donjim vjedama male krvave mrljice... Toga nije bilo!... Ili to Lina nije opazila... A možda je i od nahlade!

Izmakla se od ogledala, pogledala se izdaleka i tada se zadovoljila. Tako iz daljeg bolje nego iz bliza. Ljepše u sumračje nego li pri svjetlu!

I Lina se počela opremati da izađe na šetnju pred večer.

Vani je glazba svirala.

Lina se opremi i sađe dolje. Bila je rastrešena i nije mogla nikako odlučiti kuda bi sada pošla, kao što nije znala zašto se danas baš tako lijepo obukla i zašto je pazila na svaku i najmanju sitnicu. Okrenula se pred hotelom, pošla jednim putem i naglo zastala. Vratila se na drugu stranu i našla se na aleji, gdje je bilo najviše svijeta.

Lina je prošla između njih brzim korakom, zaokrenula jednom sporednom alejom i opet se našla sama. Sad je odahnula izvadivši iz torbice svileni rupčić otrla se, a zatim pošla laglje istom alejom prema paviljonu u blizini zvjerinjaka, gdje se je prodavala bijela kahva i likeri.

Tamo je sjedilo nekoliko časnika, dvije-tri dame i Behćet-beg...!

Kada je Lina prošla, Behćet-beg se lagahno naklonio. Lina odvrati pozdrav i uđe u paviljon.

Nekako nerazumljiv osjećaj preletio je njezinom dušom kad je opazila Behćet-bega. Ona se opet sjetila svega što je mislila u svojoj sobi i instinktivno pošla prema vratima.

Gospođa Rosenberg joj iznese stolicu pred paviljon i ona sjede nedaleko Behćet-bega naručivši kahvu.

Behćet-beg je sjedio zaklonjen novinom i pušio cigaretu; časnici na desno od Line razgovarali bučno o nekakvoj zgodici iz bečkog života.

Behćet-beg spusti novine, pogleda Linu i njihovi se pogledi sukobe. Behćet-beg obori oči preda se, jer nije mogao izdržati snagu njezina pogleda. I dok je Behćet-beg gledao pred sobom novine i

čitao preko oka naslove osjećao je da još na njemu počiva magični Linin pogled.

Behćet-beg pogleda opet i opet se sukobili pogledi, nu tad je najednom Lina pogledala na stranu. Behćet-beg je promatrao lijepi profil djevojke i ukusnu odjeću sa prikladnim malenim šeširom na glavi, te da bi ga ko upitao šta misli ovaj čas o Lini, priznao bi: da je elegantna ta dama što tamo malo dalje sjedi...

U to je Lini donesena kahva, a časnici s gospođama ustali da idu.

Sunce zapadalo za vrhove Igmana, a posljednji njegovi traci padali koso na zelene parkove i proljetno cvijeće oko Behćet-bega. Mladiću bilo voljko pri duši. Posljednji traci s kojima je pirio lahak povjetarac nosio zadnji pozdrav ljetu i ovogodišnjoj kupališnoj sezoni. Okolo je vladala tišina. Tamo iz daljega dopirali zvuci vojničke glazbe, a iz blizine čulo spuštanje prazne šolje na mramorni stol.

Lina se pomaknula na stolicu, a povjetarac nanio miris parfima...

Behćet-beg pogledao Linu, a ona njega. Dug pogled, pun nekog neponjatnog razumijevanja, zatim lagahan osmijeh i Lina je oslovila mladića:

- Vi, beže, bježite ovamo u tišinu?
- Da, gospodice, jer mi je ovdje ugodnije... Ovdje je mirno...
- ... da se odete zaboravu, da pregarate... – nadoveza Lina

koketno s malo fine neprimjetljive ironije pogledavši Behćet-bega svojim velikim južnjačkim očima.

Mladi beg ustane, uzme stolicu i priđe Lini.

- Ako ćete dozvoliti da vam dođem u društvo?

Lina pristane.

- Samo izvolite! Biće mi vrlo ugodno vaše društvo.

Behćet sjedne napram Lini.

- Koliko mislite ostati na Ilidži? – upita ga učiteljica.

– Samo kratko vrijeme. Moram se žuriti! Možda ću morati u Carigrad i odande istom u Njemačku.

- Možda mislite ostati u turskoj službi?

– Bogzna!... Morao sam se obvezati, jer sam posredovanjem Turske primljen.

– Tako, možda smo samo kratko vrijeme zajedno?

– Kako vidite.

– A zašto, – ako ćete dozvoliti – htjedoste se tako rano ženiti.

– Ni ja ne znam.

– Čudan odgovor, – nasmija se Lina.

– Sad je stvar svršena...

– Vi ne volite govoriti o tom?

– Šta hasni; ona je već tuđa žena, a ja mogu da tražim drugu.

– Hoćete li opet ovako kao sada?

– Ne bih htio baš ovako, gospođice, jer bi to značilo nikad se ne oženiti.

Lina se pogleda koketno.

– S moje strane što je bilo...

– Hvala, gospođice, znam!

– Ja sam samo dobro o vama rekla, premda vas nijesam poznavala.

– Hvala! To je bilo mnogo od vas!

– Na me ste dojam učinili... Da je Minka mene poslušala, bila bi danas vašom i išla bi s vama. A ja bih vam bila prijateljica.

– Pa, gospođice, nadam se da i sada mogu računati s vašim prijateljstvom?

Lina ne odgovori. Pogleda preda se a zatim u Behćet-bega i rekne:

– Drago mi je, beže, ali, nažalost, do danas sam imala malo prijatelja.

– Dakle, gospođice?

– Beže! Bićemo prijatelji i bez riječi.

Behćet-beg ušutio, a Lina tapkala vrhom cipele po bijelom pijesku pred sobom.

Šutnja je potrajala čas-dva, a onda ustala Lina i pružila ruku Behćet-begu:

– Bićemo prijatelji!...

Behćet-beg joj nježno stisnuo ruku...

Sutradan padala je kiša. Noć zahladila. Gosti su bili u zajedničkoj sali, ili po svojim sobama. Neki se dogovarali radi odlaska. A i onako nije već bilo mnogo stranaca. Večera je bila od osam do devet sati, već prema tom kako je ko htio... Poslije večere razilazilo se pomalo, neki u sobe, a neki za zelene stolove, da okušaju sreću.

Behćet-beg je večeras kasnije večerao sam za jednim stolom i svaki čas ko god bi ušao na vrata pogledao bi onoj strani, a zatim bi pogledao na sat, koji je suprot njega na zidu bio. Onda bi uzeo čačkalicu u ruku, zatvorio lijevom usta i čistio zube. Sat je odmicao lijeno i njegovo muklo otkucavanje svakoga četvrtu povećavalo Behćet-begu dosadu.

Gdje bi mogla biti čitav dan! – pitao se mladi beg, čudeći se da nije dapas ni za ručkom vidio učiteljicu Jagdićevu, pa je opet sada ni na večeri nije bilo.

Postao nestrpljiv, pa pozove pikola i upita ga je li mu poznato kuda je otišla ona gospođica učiteljica iz Travnika.

Pikolo se malo zamisli i kao da se najednom sjetio:

– A da, ona visoka gospođica što je sinoć ovdje s vama sjedila!...

– Da... – potvrdi kratko Behćet-beg.

– Čekajte; ja ću pitati... Čini mi se nešto je "oberu" jutros rekla.

Pikolo se vratio začas s odgovorom da je gospođica danas u Sarajevu i da će se večeras vratiti posljednjim vozom.

Behćet-beg pogleda na sat i bilo je još samo deset časaka dok dođe voz. Ustane, nagradi pikola i izađe iz hotela.

Vani je bilo hladno. Kiša je još rosila. Noć je bila mračna. Plinsko svjetlo tek rasvjetljivalo hodnike, na kojima nije bilo ni žive duše. U trafici duhana još se svjetlilo, kamo je sjedila jedna mlada djevojka i razgovarala s nekim.

Tek što je Behćet-beg pošao prema stanici, čuje se zvižduk lokomotive, a za njim tutnjava kola, sve bliže i bliže... Veliki reflektor osvijetli začas stanicu i voz se zaustavi.

Bilo je sasvim malo putnika, te je Behćet-beg lako mogao opariziti Linu, kad je izašla iz kola. On joj pođe u susret. Prepoznavši ga ona, u svijetlu velikih svjetiljaka, pruži mu ruku:

– Koga vi to, beže, čekate?

– Ja sam malo šetao i ugledah vas, pa me evo da vas pozdravim!

– Ja sam bila u Sarajevu. A kako ste dobar! Hvala na brizi!

– Mislim kiša i u Sarajevu?

– Kao i ovdje... Nešto sam htjela kupiti i u jednoj radnji kako sam se iznenadila!...

Behćet-beg je čekao, a Lina pošla naprijed.

– Vi ćete, možda, još šetati?...

– Ne, i ja ću s vama!

– Šta mislite, beže, kako sam se iznenadila?

– Ne znam; čekam dok mi ispričate, – odgovori Behćet-beg ne baš tako radoznalo.

– Pogodite! – našali se Lina i pođe s Behćet-begom pod njegovim kišobranom.

– Nekog ste vidjeli? Tako nešto... – odgovori Behćet-beg namještajući kišobran da pokrije što bolje Linu.

– Pogodili ste! Samo koga sam vidjela to ćete teško pogoditi.

Behćet-beg se zaustavi, pogleda Lini u oči i zapita:

– Možda... ali oprostite... nekog koga ste poznavali, – koga ste...

I ne doreče. Lina ga prekine u riječi, koje je Behćet-beg nervozno naglašavao.

– Kako ste zloban! Oprostite, prestrogo sam ocijenila; kako ste!...

I Lina ne doreče šta je mislila reći, jer je vidila sama da je bolje ušutiti.

Onda?...

Lina je pričala idući polako uz Behćet-bega kroz veliki trijem svatilišta:

U jednoj trgovini u ulici Franje Josipa našla sam Minkina muža – Nadi-bega!... Iznenadila sam se! Čim sam unišla na vrata,

prepoznao me je i pozdravili se. Naravski čestitala sam ženidbu i pitala kako žive...

Behćet-beg je pozorno slušao.

– ... pričao mi Nadi-beg da je došao da kupi namještaj i da kupi nakit Minki. Razgovarali smo malo. Rekao mi je da je sretan. O tomu; zašto da vam pričam? Možda vam je neugodno?

Izgovarajući ove riječi, zastala je Lina pod jednom svjetiljkom na trijemu i pogledala Behćet-bega. On nije ništa odgovorio. U njegovoj duši nastala nekakva mješavina predodžaba o onom što je prošlo sa ovim, što se je događalo. Lina je opetovala svoje pitanje:

– Sigurno sada mislite o njoj?

– Jest, gospođice. Jedna misao protivna današnjim mojim osjećajima. Danas sam bio sve zaboravio... Zabavljao sam se jednom lijepom mišlju...

– Tajnom?... – upita mehko Lina.

– ... A sad je ta misao raspršena!

– Zašto?

– Mogla bi biti smiješna... izrugana... – odgovori Behćet-beg resignirano.

Lina je ušutila. U njezinoj duši se javilo opet jedno osjećanje, slatko, osjećanje toplo i nejasno. U polusjeni gledala je pred sobom lijepa mladića, koji se također borio sa nekakvim osjećajima, u koje ona nije mogla prodrijeti. A možda bi i prije da nije spomenula Minke.

Lina je ipak bila sigurna da je Behćet-beg mislio o njoj, ali nije sebi mogla rastumačiti odaklen bi to moglo doći. Nu i bez toga bila joj i ta misao draga.

– Kada će, beže, vaša prijateljica doznati za to – upita Lina nakon stanke pošavši naprijed.

Behćet-beg je pošao za njom.

– Je li? Dakle nemate povjerenja... – upita ponovno Lina zastajući...

– Bolje je, Lina... nemojte me pitati!...

Već odavno nije niko izgovorio njezino ime tako lijepo, a da mu nije dodati naslov.

I ta intimnost godila Lini, pa je nastojala na svaki način da dozna Behćet-begovu tajnu.

On je tajio, dok nijesu došli već pred Lininu sobu, gdje su pružili jedno drugomu ruku da zažele: laku noć!...

– Stekao sam prijateljicu u vama i bilo mi je neobično da vas mesam čitav dan vidio!

– I o tom ste samo mislili?

– Ne o tom, nego o vama...

Nasta jedan čas neobjašnjena šutnja, za kojom je slijedilo pitanje Behćet-begovo:

– Ja se nadam da mi nećete zamjeriti...

... i opet Linino pitanje:

– Ali ćete dozvoliti da i ja o vama mislim...

Behćet-beg stisne Lini ruku i oprosti se pred vratima. Ona je ostala još na hodniku, dok se nijesu izgubili koraci niz basamake u noćnoj tišini...

X

Lina je unišla u mračnu sobu, prišla svijećnjaku i zapalila svijeću. Slabi plamen jedva rasvjetljivao dosta prostranu Lininu sobu sa običnim hotelskim namještajem. Izgledalo joj još mračno pa pozove sobaricu da joj donese lampu, izgovorivši se da ima još neka pisma pisati. Mlada sobarica sa našminkanim licem pogleda nezovoljno učiteljicu i ode po lampu.

Lini se htjelo svijetla, jer bi pri toj lojanoj svijeći morala zadrijeti. A nekako je i tužno podrhtavao taj plamen. Ona nije htjela leći; – nije htjela da joj brzo prođe to osjećanje, koje je osjećala u svojoj duši. Bojala se sna, da s njim ne zaspe i osjećaj života, koji se javio nakon četiri godine, što ga ona nije nikako osjećala... I ona je mislila, utvarala je sebi da se osjećaj života neće više u nje ni javiti; – ona je mislila da je sve već prošlo...

Na stolu je gorila svijeća, a oko nje lijetao noćni leptir. Svijetlo je čas planulo jačim sjajem, čas opet slabijim. Leptir je preletio iznad plamena, digao se uvis i opet poletio plamenu. Svijeća planula a, nešto zazujalo, oborivši se na stalak... Lina se prikuči, pogleda: onaj leptir, koji je možda s njom došao i tražio plamen, izgorio je... Krila i noge izgorile su mu... Mučio se zujeći...

– Zašto bi se mučio? – pomisli u sebi Lina upalivši šibicu spali ga... – Nek se ne muči. Bolje mu je, mislila Lina čekajući dok sobarica donese lampu.

Prošlo je bilo pola noći. U toploj sobi pri svjetlu blizu peći sjedila je Lina. Iako joj se počelo drijemati, nije htjela leći u postelju. Ona je htjela iskoristiti svoje raspoloženje, htjela je da to ne prođe brzo... Njezine misli nijesu bile predaleko; sasvim u kratkom vremenu događalo se sve što je ona osjećala i što ju je srećilo...

Tri dana nazad, jedno jutro naprijed, i to je značilo Lini Jagdićevoj jedan život, jedna povijest najljepših i najtajnijih osjećaja; jedno more sreće, kojem nije znala granica, koje nije znala dubljina... Jedno more bijaše to, kojim je zaplovila Linina duša, na kojem nije bilo svjetionika, ali je gorilo fosforom; – bilo svjetlo, bez magle, bez kraja... bez valova...

Vrijeme je prolazilo polagano, neopaženo... Vani je još uvijek kišilo i puhao jak južnjak. U peći je još vatra gorila, lampa rasvjetljavala sobu, a na pisaćem stolu dogorijevala svijeća, na kojoj je izgorio leptir...

Soba sa svojim običnim namještajem, koji je jednak u svim boljim hotelima izgledala Lini kao nešto što će ona brzo ostaviti, ali ipak joj je bila ugodna ova septembarska noć... Godilo joj je i padanje kiše, godila i toplina peći, a najviše joj godilo svjetlo velike lampe! To joj najviše podražavalo živce i dražilo njezino osjećanje u jednom najvišem stadiju.

Svako bi se prevario kad bi nagađao o čemu Lina razmišlja i šta je tako sreći u ovoj samoći, dok drugi kupališni gosti sanjaju o povratku svojim; a sutrašnjem i preksutrašnjem odlasku, sjećajući se pojedinih doživljaja sa Ilidže.

Neko bi mislio da Lina misli o mladome Ajanoviću, da se zaljubljuje s njegovim osjećajima, da misli o njegovoj – možda suptilnoj – izjavi ljubavi!... Neko bi mislio da Lina instinktivno osjeća buduće poljupce, da osjeća grljenje, šapat slatkih riječi...

Ne, prevario bi se!...

Jagdićeva nije mislila o mladome Ajanoviću, nije mislila o poljupcima, niti o grljenju, nije mislila niti o ljubavi!... Jer učiteljica Lina proživila je više sve to a da bi se mogla još jednom zanijeti...

Ona je proživila svašta u svom životu i sve one slasti života nastale su se u jednoj pomisli: da u njoj ima žara, ima snage, ima volje... Osjetila je da njezino srce još kuca i da njezina ruka još podrhtava u muškoj ruci, i da još ne može izdržati muški pogled...

Lina Jagdićeva osjetila je u sebi buđenje ženske.

Noć je prolazila polagahno, sporo. Ona je sjedila na kanapi u bijeloj noćnoj košulji i učinilo se kao da drijema. Lampa je gorila, u peći se počela vatra trnuti, a na stolu svijetla se bijaše već ugasisila...

XI

Koncem septembra ostala Ilidža skoro pusta. Gosti su odlazili jedan za drugim, iako je vrijeme okrenulo bilo na bolje. Redoviti vozovi nijesu više išli kao prije, nego su samo tri četiri voza općila.

U svratištu "Bosne" u jednoj omanjoj sobi spremao svoje stvari Behćet-beg Ajanović da večernjim vozom sa stare željezničke stanice i on otputuje. U jedan oveći kovčeg slagao je svoja odijela, majice, ovratnike, razne četkice i slično, – sve one sitnice, koje su na ovakvim mjestima nužne. Zatim počeo slagati razne predmete na stola, koje je kao uspomene sa Ilidže nakupovao. Pažljivo je stavljao jednu stvar do druge. Na koncu uzeo jedan predmet u mekku papiru zamotan i prije nego što ga je stavio u kovčeg odriješi svileni konac, odmota papir i stane nasred sobe. Behćet-beg je gledao lijepu sliku u srebrnom okviru, pod kojom je bilo napisano ime: "Lina 28/9. 1903"...

Dugo je gledao mladić tu sliku, kao da je htio u svoju pamet urezati svaki potez toga klasičnog lica; velike oči, bujnu kosu i raskošne grudi zakićene jednim cvijetkom.

Onda zamotao sliku ponovo u isti papir i metnuo je sa ostalim stvarima.

Upravo kad je bio sasvim gotov, kad je obukao kaput i rukavice, pokuca netko na vrata.

Behćet-beg pođe sam vratima i otvori.

Na vrata stupi Lina Jagdićeva vrlo ukusno obučena i pruži Behćet-begu ruku:

– Dakle se ipak spremate?

– Kako sam vam sinoć rekao, moram otputovati.

– Ja sam slobodna bila da vas dođem pozdraviti iako ste se već sinoć sa mnom oprostili.

– Osobito vam zahvaljujem. Ja ću ponijeti najljepše uspomene na vas.

Behćet-beg joj ponudi mjesto i Lina sjedne pozvavši i njega neka malo sjedne, iako se je već opremio. Behćet-beg sjedne.

Lina ga pogleda u isti čas milo i požudno.

Hvala vam, beže! Ja se nadam da ćete se možda koji put sjetiti onih naših šetnja, našeg razgovora.

– Gospodice Lina, vjerujte ja to nikad neću zaboraviti.

– Ah manite, molim vas, toliko ja nijesam ni tražila.

Lina pogleda na sat, pa ustade pružajući ruku na oprost.

– Mogli bi zakasniti na voz! Podimo, i dozvolite da vas pratim do stanice.

– Ali molim vas! Za vas je to velika žrtva.

– Vrijeme je lijepo...

Behćet-beg zazvoni. Portir dođe po stvari i odnese ih, a Lina i Behćet-beg izađu iz sobe.

Među njima nije došlo do nikakvih izjava, ali oboje je bilo načisto da se ljube. Ni jedno ni drugo nije imalo toliko odvažnosti da se izjave. Držali se kao prijatelji i u tim granicama sve se je krećalo, jedino što bi se ona kad prevarila i zovnula ga Behćet, mjesto "Behćet-beg", a on nju Linom...

Posljednjih dana šetali su uvijek zajedno, a osobito od kad su ostali sami u ovim hotelima.

Razgovarali su o svemu, raspravljali o književnosti i umjetnosti, o svojim omiljenim piscima i njihovim djelima. Raspravljali su o savremenom životu i društvu, o raznim socijalnim pitanjima, gdje su se nekada dijametralno razilazili, ali u prirodi, u estetici slagali su se gotovo u svim načelima. Jedino gdje su se najviše razilazili bilo je mjesto gdje su razgovarali o ljudskim vrlinama i mahnama, o zloći, pakosti, o ljudskim strastima.

U tim pitanjima Lina je polazila vazda sa stanovišta žene – sa svog stanovišta – dočim Behćet-beg nije se htio nikada udaljiti od pravila naukom ustanovljenih. Lina ga je često radi toga i prekorila riječima: kakav ćete vi to biti diplomata kad uvijek tvrdokorno ostajete kod svoga nazora!... Bolje da ste pošli u vojsku.

A onda bi se vraćali opet književnosti. Lina je hvalila talijansku književnost, zanosila se za novim modernistima, obožavala klasiciizam i štovala hrvatsku i srpsku književnost. Ruska joj književnost bila daleka, poljska klerikalna i fanatična, francuska kriminalna i površna, a engleska tuđa, švedska surova, a istočna nepojmljiva. Njemačke je volila samo pjesnike, dok je o američkoj književnosti govorila sa porugom uspoređujući je sa zlatnim izlozima juvelira, za kojima su sakriveni lopovi, ubojice, revolveri, brzi vozovi, velike tvornice i more radnika sa ispaćenim licem, sa žuljevima na rukama...

Behćet-beg je sudio drugačije.

Istok je tajanstven, ali nesređen. Tipična istočna literatura ne postoji, nego je to samo upliv perzijskog misticizma po kojem je i književnost, a osobito pjesma dobila nešto posebnoga, nešto zajedničkoga. U novije doba počeo je i Istok gubiti od svoje originalnosti uslijed bližeg dodira sa Zapadom. No još je njihova pjesma i priča iskrena, mehka, – topla, kao što je i njihovo podneblje.

Nekad su francuski pisci najviše prevedeni, pa još i danas, ali će izgubiti. Doće vrijeme kad će teško koji francuski pisac preći granice francuskoga jezika. Izrodiće se. Čitaćemo ruske pisce, koji su već davno gotovo svi prešli u Njemačku i druge zemlje; – manje

u englesku ili nordijsku, a najmanje u istočnu književnost. Teško je to ispitati. To leži u psihi pojedinih naroda.

Zola je umro lani, napadan sa svih strana, a ja držim da će za dvadeset godina postati vijek njegovih junaka. Hugo, Daudet, Prévošt i drugi biće nesavremeni. Kad Tolstoj umre, vidjećemo da smo izgubili najvećega poznavaoća ljudske duše, najvećeg pjesnika i neustrašivog borca potlačenih. Francuska i talijanska književnost prestaje biti onoliko cijenjena. Njemačka knjiga zatvoriće im put, jer će biti stvarna, savremena.

Po čitavo prije ili poslijepodne znali su oni razgovarati, a da nikad ničim nijesu dotakli se samih sebe i onoga što ih je vezalo. Danas, kad su se rastajali, osjećali su oboje u duši potrebu slatkih riječi, ali, ni jedno ni drugo nije imalo odvažnosti. A taj strah čini se kao da je bio u njihovim godinama.

Lina se bojala mladića od dvadeset i četiri i pet godina, a Behćet-beg se plašio iskusne djevojke da mu se ne nasmije.

U kolima kad su se vozili prema staroj stanici, šutili su. Kad je Behćet-beg držao u ruci kartu za odlazak, šutili su oboje: kad je Behćet-beg ušao u željeznička kola šutili su...

Sa prozora, kad se sageo Behćet-beg da joj još jednom stisne ruku, šapnula je Lina:

– Sjeti me se!...

Voz je pošao. Lini postalo teško pri duši, a srce joj nemirno kucalo...

A kad se vratila natrag u hotel, plakala je Lina Jagdićeva nakon mnogo godina...

Sutra, iza podne, otputovala je i Lina naglo sa Ilidže, jer joj je postala pusta...

Prošlo je već po godine od kada se je Minka udala. Nakon pozara Travnika preselili se u Kopčice, a oдавде do mjesec dana u Bugojno, u veliku i prostranu kuću Hajdar-bega Rehanića, koju je Minkina tetka kupila, kad je Hajdar-beg počeo prodavati imetak da seli u Tursku. Iako to nije bila baš nova kuća, ipak je bila dobro održavana, te se je nakon malih popravaka moglo lijepo u njoj stanovati.

Nadi-beg je kupio namještaj i nešto prenio iz Travnika, uredio stan više "a la franka", držeći da će time više ugoditi svojoj mladoj ženi. A i njemu se činilo to prikladnije i ukusnije. Doduše, dobro oko zapazilo bi mnogo pogrješaka i neskladnosti, ali tome nijesu bili ni Nadi-beg ni Minka krivi. Nadi-beg je kupio sve što mu je trgovac ponudio i preporučio kao nužno, a Minka nije imala prilike zalaziti u stanove, koji su onako uređeni, pa je prepuštala jednoj gospođi iz komšiluka koja joj se je ponudila da to uredi.

Nu sve te neskladnosti nijesu bile zapažene od onih koji su Minki dolazili, štaviše, pričalo se u Bugojnu da takvog namještaja niko nema u gradu. Mnoge žene dolazile su da baš vide kako je to uređeno, jer u ono doba rijetko su novotarije viđane u muslimanskim kućama.

Jedino tetkina soba bila je uređena na starinsku. Tamo se kupile starije žene koje "nijesu umjele sjediti", na švapskim stolicama i u mehkim foteljama. Neke, koje su bile bolje poznate sa Minkinom tetkom, prigovarale tomu govoreći da je ljepše ovako kako je to tetka uredila.

Spavaća soba, koju je Minka zvala i "svojom sobom", nešto ljepše i bogatije uređena, okrenuta prozorima prema vrtu bijaše uredno i soba u kojoj se Minka najviše zadržavala. Tu je sjedila često sate i sate sama, dok su druge žene sjedile i ispijale kahvu u tetkinoj sobi.

Nekad bi Minka od dosade uzela koju knjigu da čita, ili čerđef da veze, ali uvijek samo kratko vrijeme, pa bi bacila od sebe, naslonila se na prozor i gledala kroz staklo golo drveće u bašči.

Misao njezina bludila sad na jednom stablu na najtanjoj grančici, sad poletila opet prema sivom naoblačenom nebu, zaokružila čitavu okolicu i vratila se opet na jednu tanku grančicu kojeg stabla. Odatle je gledala u jedno lijepo proljeće, slušala cvrkut malih ptičica i miris – onaj čisti miris ranog proljeća. A u tom proljeću osjećala se njezina misao slobodna, jer je smjela poletiti sama kuda hoće.

Minki bi u ovakvim časovima postalo teško, teško – i mlada žena uzdahnula, ne od kakove tuge, ne od nesreće nego od nečeg što nije ni sama još mogla pogoditi.

Nešto što je ona zamišljala u svome životu naći, nešto što je ona čitala u svim knjigama, nešto što je nalazila u pjesmama, u romanima, ona je htjela naći u običnom životu. Ona lijepa zgrada, što ju je njena mašta sačinila od sanja i ideala od želja i težnja, ležala je porušena.

Da je Minka bila u stanju ispitati građu kojom je zidala dvore života, ne bi se razočarala, da je Minka u pjesmama i priči ostala dulje na posljednjoj stranici i daje manje vjerovala pjesnicima, ne bi toliko tražila od života...

A da je Minka opet bila obično stvorenje, nebi možda znala ni staviti ovalike zahtjeve na budućnost. Ko će to znati!

Sredina, iz koje je došla u život nije bila taka: prilike u kojima je provela mladost, ne dadoše joj ništa zbilje, nego samo iluzije i maštanja.

Minka nije nikada mislila vezući jagluk zlatom i probadajući tankom iglom bijelo platno, kome bi mogao taj jagluk u ruke doći, kakovo li će to zlato biti, kad izblijedi...

Ta bogato uređena soba, te žene koje joj svaki dan dolaze ono redovito dolaženje njezina muža u podne i iza akšama, ono jednolično, kao po nekim pravilima raspoređeno življenje davaše svemu jednoličnu crtu običnog života. Minki se činilo kao da je još kod prve stranice jednog velikog romana, pa je očekivala događaje, promjene...

Tražila je promjene ni ne primjećujući koliko se je promijenila od kako se je udala!...

Koliko samih promjena od onoga časa kad je na običnim kolima ostavila tetkinu kuću u Potur mahali, koja je ostala za njima u plamenu... Pa prije... još prije!

Prije mjesec dana kad je isprošena...

... I Minka se je sjetila mladog Ajanovića, a kroz njezino tijelo kao da je nešto prostrujalo...

I onda se sjetila Lininih riječi: pa kad bi vidila Beč, Peštu, Berlin... kad bi ti jednom tamo bila gdje će on služiti!...

I nehotice se Minka prenijela u taj njoj nepoznati svijet, u veliki grad, kojega njezina mašta nije mogla ni predložiti. Tamo u tom svijetu, u toj mješavini, sreća se opet s pogledom mladog Ajanovića i nije mogla izdržati...

Došla sebi. Počela se prekoravati kako je uopće o tomu mogla pomisliti. Ta zar to nije grijeh? Da ona misli sada o Behćet-begu, sada već udata, kad ga je kao djevojka odbila.

Nadi-bega je volila, ljubila ga sa svom nježnošću jednoga čistoga srca. Ona ga je očekivala kad će doći. Najvoljela bi da je uvijek kod nje, da uvijek sjedi s njom i da razgovaraju.

Ali ne valja – rčkoše žene; tako reče i tetka; ta čaršija je za ljude, a kuća za žene...

A i kad je bio Nadi-beg kod kuće, njih se dvoje najmanje razgovarali. On joj nije nikad o sebi govorio. On joj nije nikad rekao kako je voli, sve što se je događalo među njima, bilo je po alatu, – po običaju.

On je znao da je Minka njegova žena, a nije znao da je njezino srce kao proljetna ljubica žedno rose i topla sunca...

A Minka je očekivala tu rosu, to sunce, ali nažalost nije to mogao niti razumjeti niti opaziti Nadi-beg. Ljubica je cvala bez sunca...

Kad bi bar bila u Travniku, pa da joj dođe Lina i da joj priopovijeda da joj sve opiše što osjeća! Možda bi joj nešto kazala; možda bi rekla da je to kod svakog, dok se ne privikne na novi život.

Nadi-beg joj pripovijedao da je vidio Linu u Travniku i da je i nju pozdravila, ali joj nije ni jednom pisala, osim sa Ilidže. Njegovi pohodi u Travnik bili su česti, jer je kuću gradio; pak je morao gotovo svake nedjelje otići radi isplate radnicima i radi nadgledanja. Osim toga, išao je Nadi-beg i u Sarajevo i svaki put joj donio po kakav dar. Jednom derdan, jednom biser, jednom prsten itd., a Minka sve to stavljala pred velikim ogledalom u jedan pretinac, a nosila je u kosi samo malenu grančicu i dva prstena na ruci.

Nije se volila gizdati. Nije volila ni hodati, pa su mnoge žene govorile da je ohola. K njoj su za to rijetko i dolazile.

A Minka je i volila.

Tako je samovala i dosadivala se u prvoj godini bračnoga života, – života, u kojem nije našla ostvarenje svojih sanja...

XIII

U polovici zime bila je Nadi-begova kuća gotova. Iz ruševina i goretina dizao se lijepi grad, – novi Travnik. Hvala budi dobrotovornoj akciji čitavog pučanstva zemlje i spretnoj građevnoj upravi brzo su nicali kuće za kućom, kućica za kućicom, džamija za džamijom. Razbjeglo građanstvo se povraćalo svojim domovima. Bogatiji ljudi natjecali se ko će ljepšu kuću sazidati i urediti.

Nadi-begova kuća bijaše na Šumeću u blizini Lašve sa lijepom bašćom kroz koju je potočić tekao. Pred kućom malen vrtić, koji je mislio Nadi-beg ograditi željeznom ogradom i zasaditi cvijećem na proljeće da kući dadne ljepši izgled.

Kad je kuća bila dogotovljena i isušena, saopći on to Minki i ona je jedva dočekala da se preseli u lijepi Travnik. Preseljenje je obavljeno brzo i posebni majstor iz Sarajeva uredio je kuću, složio i nadopunio namještaj po najboljem njegovom ukusu.

Tu je donešeno razno umjetno cvijeće i tropske biljke, cvijeće u vazama, a hodnik su kitile četiri velike datule naručene iz Italije.

Kad je Minka došla i razgledala kuću i namještaj, priznala je i Nadi-begu i sama sebi da je tu lijepo. Sad nije bila spavaća soba "njezina soba", nego je do spavaće sobe i do salona bio ureden

jedan mali ženski kabinet sa svim sitnicama koje je mogla trebati mlada žena.

Kad je razgledavala razne mirisave vodice i parfime, prikrao je iza nje Nadi-beg i polio je nekakvim parfimom, da je sva soba najednom silno zamirisala. Ona se okrenula, pogledala ga milo i dugo, a on joj se primakao bliže.

– Jesi li zadovoljna?

Minka ga pogleda opet milo, dugo, ispitujući i rekla:

– Jesam.

Zatim joj pripovijedao kako je to sve dao urediti za nju po savjetu učiteljice Jagdićeve. Minka je priznala osobit ukus Linin i rekla svome mužu da će joj ljepše biti ovdje nego u Bugojnu.

– Pa sigurno!... – potvrdio Nadi-beg, – a gospodica Lina posjetiće te možda još sutra...

I njih dvoje išli ponovo iz sobe u sobu. Kuda je Minka prolazila, činio se ugodan miris i napunio čitavu kuću...

Ali opet iza večere, kad je Nadi-beg otišao u čitaonicu i kad je tetka ustala da klanja jaciju, nije Minka mogla, a da se ne poda nekim mislima koje joj nijesu dale uživati ni u najljepše uređenoj kući, jer je ta lijepa kuća bila prazna.

Njezin Nadi-beg sjedi u čitaonici i igra karte mjesto da s njom sjedi i da jednom drugom u oči gledaju, a srca sama da se razgovaraju...

Sutra oko pola jedanaest posjetila je Lina Minku u njezinom novom stanu. Minka se osobito poradovala tomu posjetu i primila je u velikoj primaćoj sobi.

Na prvi pogled, u času kad su pružile ruku jedna drugoj, opazila je Minka nešto tuđe, nešto njojzi nepoznato na Lininu držanju. Minki se činilo kao da pred sobom više ne vidi onu mirnu Linu, onu svoju prijašnju prijateljicu i, kad je ne bi odavala dva oka, koja se nijesu mogla promijeniti, Minka bi mislila da je pod imenom Lina Jagdićeve došla nekakva druga...

Kad je Lina sjela, Minka je još uvijek promatrala. I nošnja drugačija, i lice i usne... drugačije očešljana... Drugačiji miris par-

fima... Lina joj izgledala mlađom, vrlo mlađom nego prije. Kako to, zapitala se Minka; – zar i to može biti?

– Lina, – rekne Minka, – ti si se pomladila za pet godina...

Jagdićeva je pogleda i nasmjehne se.

– Ah, tebi se samo čini... Ja sam uvijek ovaka! Nijesmo se dugo vremena vidile.

– Ali ne Lina, – potvrdi Minka, – ja te poznajem... Ti nijesi kao prije!

– Ah, Minka, ja ti opet velim da ti se samo to čini, – odgovori Jagdićeva, gledajući pravo u Minku.

– Pa tvoja nošnja, pa ti sama izgledaš mi drugačijom.

– Kako? – upita Lina radoznalo.

– Na tvom licu ne vidim više onaj nepomični izraz sjete – na tvom držanju ne vidim više onu ukočenost... Kako to? Zar se to može promijeniti?

Jagdićeva ušuti... Čas je gledala preda se u fini ćilim, koji je bio prostrt po sobi, a onda pogledala Minku ispod oka:

– Jest, Minka! Ti si pogodila... Ja sam se promijenila... I meni to izgleda, ali ne znam od kada, ne znam kako je to došlo... Ti znaš kakve sam ja pojmove imala o životu, o svijetu, o ljudima... A sad se to sve izmjenilo bez događaja, bez mogeg znanja... Nekad sam u svemu tražila krajnju tačku; u dobru savršeno dobro, a u zlu najgore zlo... Danas sam površna. Nikakvo dobro više nije za me sreća, a nesreću gledam očima opće bijede. Moj je život dugačka priča, ali bez junaka, bez događaja odigrana u malom prostoru moje duše. Ne razumiš me možda! Ja sam skinula haljinu crnine, otresla sam se onog što me je tištilo i ne tražim više od života nemogućnosti...

Što mi je život pružio, to sam primila i vjeruj, Minka, neću biti razočarana kad mi to sutra otme... Meni je svejedno!... Pa, eto, zato sam ovakva. Tegobu ne volim, pa bih volila dignuti se u život lagodnosti. Nemoj se čuditi! Možda je ova teorija kriva, možda je za ovim varka, zablude, ali je to u našem biću – u biću žene koja već jedan život proživi, jedan život ideala koji se ne ostvare... Ti

... gledaš, ti me možda i ne shvaćaš... Ali, Minka, mahnimo se toga!

Minka je šutila i gledala Linu pažljivo prateći svaku njezinu riječ.

Lina nastavi:

Mahnimo se toga! Ti si zadovoljna! Mlada, sretna, bogata... U tvojoj je kući kao u raju!...

Ti to ne znaš, Lina – odgovori Minka i ustane sa stolice, puzde stolu, pa ponudi Linu slatkišima.

Jagdićeva pogleda Minku. Kad je izgovorila te riječi, nije ništa primijetila na njezinu držanju, te je Lini izgledalo kao da je Minka htjela to davno reći... Zgoda nije bila taka da bi se ove riječi mogle tumačiti kao šala, a ni glas, kojim je to Minka izgovorila, ne odavaše šale. Minka je to osjećala i rekla... To je Lina odmah razumila.

Na Minkinu licu bio je nekakav zagonetan izraz koji nije odao pravo stanje duše, ali koji je otkrivao da za njim nije sreća...

Neopažena sreća u mladosti i bogatstvo s kim drugi raspolaze, pomisli Jagdićeva primajući slatkiše, koje joj je Minka ponudila.

I opet je Lina upitala:

A šta ti fali, Minka?

Ništa – odgovori mlada žena sjedajući na jednu stolicu do mene.

Čudnovato je to... Mora ti nešto faliti!

Velim ti ništa! U životu je sve drugačije nego zamišljamo.

Nema onoga možda, – nastavi Lina – o čemu si sanjala...

Minka je pogleda.

Hoće li uvijek Lina tako biti? Hoće li sav život ovako proteći.

Lina ne odgovori ništa. Minka nastavi:

– Onda je sve laž; sve na svijetu ima dva lica... Sve je u maskama. Niko istinu ne govori – i nitko ne govori ono što misli. Sve se to udešava...

– Tako se to i tebi čini! I meni se tako to činilo, pa sam bila zalosna, pa sam svašta pretrpila... A sad mislim drugačije. Ne vjerujem više riječima, ni sreći ni budućnosti, ni ljudima... I kad ne bi lula još u meni nečega velika i silna, nečega što je jače od svijesti

i razuma, osjećala bih se najbjednijom, a kad bi se te dvije sile izjednačile, naglo bih umrla; oduzela bih sebi život, ako bih toliko bila jaka...

Minka je naglo uhvatila za ruku:

– A, Lina! Opet smo pošle podaleko! Zašto da razgovaramo o ovome!...

– Imaš pravo, Minka, – odgovori Lina – pustimo to! Nek svako nosi svoj tovar dokle može!

Obje su ušutile i zabavljale se svojim mislima. Uto je iskucao zidni sahat dvanaest monotono i polagano.

I Lina i Minka su brojile udarce i u isti čas rekla jedna drugoj:

-- Dvanaest!...

Tačno u dvanaest, kad je sat otkucao, oglasilo se električno zvonce u hodniku i Minka ustala:

– To je on!...

– Nadi-beg, je li? – upita Lina.

– Uvijek točno dođe u podne. Dozvoli samo da pogledam!...

Jagdićeva je pogledala osmjehom u kojem je podrhtavao trun ironije, onc ironije što svaka žena jedna prema drugoj ima.

Minka izašla na hodnik, a Lina ustala i počela se spremati.

Začas je unišao Nadi-beg.

Da je ko u ovaj čas pozorno promatrao Linu, opazio bi malu zabunu na njoj, neprimjetnu rumen na licu.

Pozdravili se obično i sjeli. Minka je zaustavljala još čas, iako joj je po volji da ostane s njima na ručku.

Lina se ispričala.

– Za sada hvala! Drugi put Minka... Pri tome je neprimjetno pogledala Nadi-bega, a on nju, – dok je Minka dodavala rukavice svojoj prijateljici.

– Žuri mi se, – reče Lina primajući rukavice od Minke, – jer sada u hotelu ručavam.

– Žao mi je da nisi ostala na ručku, – reče Minka.

– Drugi put! Do viđenja!

lagdićeva pruži ruku Minki, zatim Nadi-begu i pode. Minka i Nadi beg isprate ju do vrata.

XIV

Poslije ručka zapalio Nadi-beg cigaretu i stao se spremati. To je bilo kao obično; Minka se na to već privikla, pa se nije ni makla na svome mjestu. On je prošao sobom i našao štap, a zatim stao pred ogledalom da poravna kravatu, pogledao na sahat i okrenuo se Minki:

— Da hoće malo otpoliti, morao bih obići imanje.

Minka ga pogleda, ali ne odgovori ništa.

... a onda ljetovaćemo u Docu, jer sam naredio da se preudesi ovaj ljetnikovac i bašča zasadi cvijećem. Biće ti lijepo, ugodno na ovom brežuljku, a i meni bliže kad se lov otvori...

Pa zar ćemo ljetos prtljati u Dolac, — upita Minka.

Pokazat ću ti nacrt, pa ćeš se osvjedočiti...

— Ah šta će mi to! Lijepo je ovdje, — odgovori napola zlovoljno Minka. — Čemu će mi kuća kad ću biti i tamo sama. Meni je dovoljno...

Jest, sigurno! Ali šta ćeš! Poslaću te ako hoćeš u Sarajevo.

Minka se opet sjeti Line, a u isti čas opet je i nehotice pomislila na Behćet-bega.

Malo se u licu promijenila, pa rekla hladno:

— A šta će mi i to...

Nadi-beg pogleda na sahat, kao što obično čini pri polasku.

Ah lahko ćemo za sve!... Samo neka ovo proljeće prođe!...

Minka ustala sa stolice, jer je Nadi-beg pošao prema vratima; pratila ga do više basamaka i on je otišao udarajući štapom o basamake. Vrata se otvorila i opet zatvorila, a Minka ostala više basamaka.

Čas-dva stajala je tako ne znajući ni sama zašto stoji, a onda, okretivši zimu po tijelu, pošla u sobu.

Soba je bila topla. U lijepoj zemljanoj peći, koja je bila bojanisana kao i zidovi, pucketala vatra.

Minka sjedne blizu peći.

U njenoj duši bilo je pusto. Mladost i tuga slili se u neko čuvstvo osamljenosti. Nije se osjećala nesretnom, ali ono što ju je tištilo, bilo je još gore.

Zar će čitav život ovako proći, mislila mlada žena, ovako sobom – zar nikad neće ono doći što sam očekivala? Zar je to sve laž?!...

Sjetila se Linc. Ona je danas kod nje s takvom ravnodušnosti i s takim prezirom o svemu govorila, – pa je li istina?! Je li Lina istinu govorila. Zašto je sve baš tako u životu. Zašto njezin Nadi-beg ne sjedi uz nju, nego ide svaki dan u jutro i poslije podne u čaršiju, u čitaonicu, hotel... Ne služi; nije činovnik, nije trgovac... Pa opet ide!... A ona mora sjediti sama...

On joj, doduše, govori: idi i ti u komšiluk, idi u prijateljica, hodaj...

Dok je s prozora za lijepih dana gledala druge kako hodaju, dok je gledala svoju susjetkinju, neku Židovku, kako se svake nedjelje izveze sa svojim mladim mužem u fijakeru, – dok je gledala druga poznata i nepoznata lica kako ulicama hodaju zajedno u razgovoru, osjetila je neku stegu na sebi kao ptica u kafezu...

Htjela bi i ona prhnuti, ali ne daleko... Ona ne bi onako – ali bi samo htjela...

Pa sad nije ni to tražila, sada ovako bi bila zadovoljna samo kad bi Nadi-beg bio uz nju... Ta ona još toliko toga nije rekla, – ta on njojzi nije još ništa rekao... Njezino srce je tražilo ljubavi, tražilo čari idealnog života, proti kojih su ironično i sarkastično zvučile Linine riječi: što mi je život pružio, to sam primila, pa neću biti razočarana, kad mi to sutra otme...

Minka je osjećala da ono čemu se je nadala, da će joj život pružiti i dati, da to neće nikad doći...

XV

Svakim danom osjećala je Minka veću i veću osamljenost. Sve joj postajalo pustije. Njezina duša gubila se u nečem nezvjesnom i teškom. Zalazila nije nikud, tek rijetko kad otišla je tetki, koja je

bila već preselila u svoju kuću u Puturmahali. Ali i u tetke bi ostala samo po jedan sat i opet se vraćala kući da tamo opet počne maštati o neostvarenim željama koje je ponijela iz mladosti.

Minka je opazila da i tjelesno slabi, da rumenilo lica blijedi i da se je počeo pokazivati crni kolut ispod očiju. Nje se više nije ništa ticalo; štaviše, nije opazila niti to da Nadi-beg nekud zakasni na ručak ili da opet nekad sasna kasno dode. Ona mu to nije nikad prebacivala. Njoj je bilo svjedno...

Lina je posjetila jednom, – dva puta, ali ni s njom se nije više onako srdačno i povjerljivo razgovarala.

Ali ovoga puta nije je ni Lina mnogo pitala. Tek su popili kahvu; onda došle nekakove druge žene i učiteljica se oprostila.

Jedino što je Minka opazila: Lina joj se činila sve ljepšom.

Minka bi najvolila ostati sama i sama se tako podati razmišljanju – onom nekom nerazumljivom tugovanju.

Svi koji su dolazili njojzi gledali su je pozorno; svi su opazili da Minka propada, ali joj to niko nije htio reći.

I ti svi koji su dolazili k njoj možda su više znali nagađati što joj fali nego li ona sama...

Po Travniku se šaputalo gotovo u svim krugovima o Nadi-begu. Prvo se govorilo o jednoj glumici, koja je tu bila s jednom družinom; o ženi jednog činovnika, a u posljednje vrijeme najviše o učiteljici Jagdićevoj.

Koliko je bilo u tome istine, teško je ispitati; tek toliko je bio fakat da je na zabavi u korist pogorelaca ostao Nadi-beg s Linom u društvu još nekolicine časnika do zore. Tamo se pilo i igralo na velike svote da je Nadi-beg izgubio tu večer preko pet hiljada kruna.

Štaviše neki zlobni jezici govorili su da je Nadi-beg tu večer otpratio Linu njezinoj kući i da se nije vratio...

Sutradan, kad se je Nadi-beg probudio, pričao je Minki o zabavi i ispričao se da je poslije zabave igrao s nekim časnicima.

Minka je to saslušala šuteći, a on se spremao da pođe. Ona ga ispratila do vrata, pa se opet vratila u svoju sobu.

Minka je u svojoj čežnji i ljubavi predaleko išla od stvarnosti; njezina melankolija prelazila već u neku vrstu bolesti. Ta bolest, koja se nije osjećala u bolima ubijala je više nego da je u postelji ležala. To zagonetno biće, koje je živilo od sanja raznježeno odgojem, ali dušom dosta jaka, kad je mogla toliko osjećati, kad je imala toliko snage da trpi, a da se nikom ne potuži da je nesretna.

Je li ona znala to? Je li ona shvaćala svoje stanje kao nesreću, teško je to pogoditi. Nadi-beg sjedi po čitave noći po hotelima i igra, a ona mora sama sjediti kod kuće. Njezine sluškinje ašikuju na vratima, a ona to nije nikad radila...

Zašto on to čini? Zar ne nalazi kod kuće zabave? Pa opet kad bi Minka znala da on sjedi u hotelu zato da dobije novaca ili izgubi, ona bi se još tješila. Ali...

Ona je počela sumnjati.

Ta je sumnja rasla s dana u dan i prelazila u ljubomor. Samo jednom ga upitala s kim uvijek sada tako dugo ostaje.

Nadi-beg se nije znao snaći. To mu je pitanje došlo iznenađa i neočekivano. Minka mu gledala ravno u oči. On se smeo i nešto rekao, ali to nije moglo mladu ženu zadovoljiti. Opazila je da joj laže.

Na to joj rekao: da to nijesu njezine stvari i da je on slobodan, da nikom ne dozvoljava da ga ispituje.

– Ja mogu šta hoću – rekao joj Nadi-beg – a ti si žena!... Tvoja je kuća...

... I zatim otišao naglo.

U Minkinoj duši nešto uzavrelo, poblijedila, pa pocrvenila i sjela na kanapu, a suze joj same od sebe navrle na oči. Minka je plakala, plakala prvi put u životu, jer je u njoj sumnja nadvladala.

Tako zaplakanu zatekla je Šemsi-begovica, rođakinja po materi i vrlo se začudila zašto Minka plače.

Nakon dugog ispitivanja i nagovaranja, priznala joj Minka da je nesretna radi Nadi-bega.

Šemsi-begovica ušutila, pogledala je pažljivo i uzdahnula:

– A, moje drago dijete! Ti istom to znaš! Ti možda i ne znaš ništa šta svijet govori!...

Minka se uspravi:

– Svijet govori!... O komu?

Šemsi-begovica je opazila Minkinu uzrujanost, pa je htjela zaštititi, ali Minka skoči:

– O komu svijet govori? Šta govori?

– Ali ništa! Htjela sam ti nešto pričati.

– Znam sve!... sve!...

– Pa kad znaš!... Govori svijet o tvojoj učiteljici i Nadi-begu.

– O Lini?... Zar Lina!... Ah!...

Minka stane kao kip, počne bljediti; pogled joj je bio ukočen, tup. Tijelo počne drhtati i, ona da se nije držala jednom rukom o stol, srušila bi se na pod.

Minka koraknula bliže kanapi, pogledala preda se i srušila se...

Šemsi-begovica skoči prestravljena i priteče joj u pomoć. Podigne je polagально na krilo, pozove sluškinju i umije je vodom. Kad su joj sirće metnuli pod nos, došla Minka sebi i otvorivši oči, gledala tupo u Šemsi-begovicu.

– Ah Lina, Lina!... – jecala nesretna žena, pokrivši oči rukama.

Bila je blijeda kao vosak, a usnice joj još časovito podrhtavale, grudi joj se dizale i spuštale brzo, a znoj kao grah izbio po čelu.

Kad je došla sebi, popila čašu limunade i zamolila Šemsi-begovicu da je povede u spavaću sobu, jer su joj noge drhtale i čitavo tijelo se treslo.

Šemsi-begovica je sama svuče, položi u postelju. Sjedne do nje, poručivši po jednoj sluškinji kući da će se dulje zadržati kod Minke, napomenuvši uzgred da nikom u nje ne kaziva šta se je dogodilo.

– Hoćemo li tetki poručiti? – upita Šemsi-begovica.

– Ne; niko ne smije znati što je uzrok... – odgovori Minka, da je jedva čula Šemsi-begovica njezin glas.

Minka je ležala čitavo poslijepodne. Jednom joj bivalo lakše, a jednom opet gore. Poslije akšama smirila se.

Šemsi-begovica je otišla kad je Minka bila već ustala iz postelje.

Ostavši sama, spopade je grčeviti plač. Plakala je gotovo čitavu večer, sakrivši svoju lijepu glavu u svilene mehke jastuke. Noć je prolazila lagahno, sat je otkucavao osam... deset... dvaneast...

XVI

Prošlo je od tada skoro dva mjeseca. Minka više nije ništa čula, osim onih kobnih riječi. Klonila se svakoga, pa i samog Nadi-bega, kao da se je ona sama osjećala krivom. Nekad je razmišljala i o tomu kako se je Nadi-beg mogao zaljubiti u Linu, kako je to moglo nastati, – i kako ona nije mogla tako sretna biti kao Lina.

U takvim časovima bila je potištena, osjećala se nesretnom. Čitav život bio je za nju jedno pusto groblje, pa je više puta požalila zašto je Lašva tako malena da je ne može ni ponijeti, daleko... daleko od ovog pustoga doma, gdje je mislila sretna biti...

Jednoga julskoga prijepodneva sjedila je Minka u bašči. Oko jedanaest sati prošao je tuda voz i njoj se učinilo da je vidila Linu u kupeu prvoga razreda. U isto vrijeme stresla se sva kao usred zime, zatim je ustala i dugo gledala za željeznicom, koja se je izgubila na zavoju iza medrese.

Odmah je pomislila na Nadi-bega i sjetila se je svega onoga što se je dogodilo, ali zašto ona još uvijek nije imala nikakva svjedochanstva.

Je li on s njom? Kuda idu? Da li će on doći na ručak? – pitala se mlada žena, a onda pošla kroz bašču kući.

Služkinju upita na hodniku je li beg došao. Ona je pogleda nenaučnu ovakvom pitanju i reče da ga još nema, ali da ga je vidjela kad je prije sat popriliči prošao u kolima prema Docu.

U Docu su!... – pomisli Minka i začas bijaše stvorila odluku da i ona pođe.

Oni su tamo!... On joj je pripovijedao da je kuća dogotovljena i uređena... Tamo su otišli... I Lina je otišla...

Ne kazujući nikom kuda će, obuče se i poslije podne oko jedan sat izađe na ulicu...

Bila je silna vrućina. Zrak je titrao od velike sparine. Ulica je bila pusta. Minka je išla prema čaršiji.

Ispred Sulejmanije-džamije okrene desno kroz sokake i zaustavi se pred Salih-begovica kućom. Uđe na vrata i, ne tražeći nikoga, rekne sluškinji da zovne Nuhanu, pa neka odmah kola spremi, a begovici neka rekne da joj samo načas trebaju, jer da je njihov fijaker na popravku.

Salih-begovica je spavala i Minka zabrani da je bude, dok je Nuhan počeo opreмати konje. Začas su bila kola spremljena i Minka se vozila sama prema Docu, obećavši Nuhanu za šutnju dukat od dvadeset kruna.

Nuhan nije razumio kuda misli begovica, ali je znao da mu nagrada neće faliti i on će večeras kod Resselera lupnuti šakom o sto i naručiti kriglu piva...

U blizini Doca naredi Minka da zaustavi kola, a ona pođe pješke...

U lijepom šljiviku, s onu starnu željezničke pruga stajao malen lijep ljetnikovac. Kako se ona približavala k njemu, tako joj srce sve jače i jače počelo kucati. Nije htjela okrenuti putem prema ljetnikovcu, nego skrenula prijekim putem da ne bude opažena. Prešla preko pokošene livade i kroz jedan dio još neograđene bašče pošla kući.

Zastala. Bila je sva u znoju, a srce lupalo, kao da hoće do kraja da istroši svoju snagu i da onda zauvijek prestane.

Kad se primakla kući, pođe ispod zida i dođe pod prozore. Tu su cvale ruže i zelenilo se lijepo cvijeće malo prigeto uslijed velike ljetne žege.

Na prozorima bili su spuštene zastori. Iznutra čuo se nekakav šapat, a onda kucanje čaša... Poslije nekako šuštanje, a onda padanje nekakva malena predmeta, kao igla, narukvica i slično na pod...

Glas mehak i mio:

Lina... Lina...

Minka se uspravi i pogleda kroz prozor podignuvši valu s lica.

Na kanapeu u kutu sobe zaklonjena vrčevima cvijeća vidjela je Minka Nadi-bega i Linu...

Minku spopade ljubomor, a ona uvrijeđeni ponos šaptao joj da ode tamo i da pljune u lice nevrijednom mužu i svojoj nekadašnjoj učiteljici...

Ali radoznalost nije joj dala... Ženski stid je tjerao odatle i Minka pribavši svu snagu pošla prema ulazu u kuću. No na hajatu opet zastade osjećajući da je snaga ostavlja, i da joj krv navire u glavu... Osloni se o zid, pritisne grudi rukama i savlada bijes u sebi. Zatim osjeti u sebi opet neku natprirodnu snagu i ode prema vratima od predsoblja.

Tu je izdade štropot hoda; izdade je naglo snaga i ona sjedne na stolicu do vrata. Spusti glavu na ruke i gorko zaplače.

Dok je Minka tako plakala, poviri najprije Nadi-beg kroz vrata, a kasnije čas-dva izađe Lina Jagdićeva sa gustim šlajcerom na licu polahko na prstima, a za njom Nad-beg.

Minka podigne glavu, pogleda ih plačnim očima, a iz grudi izvi joj se bolan prijekor:

— Bestidnici!...

ODE prema izlazu, a u isti čas zavrti joj se nešto u glavi, postane joj mračno pred očima i ona se stropošta na ugrijani cimentirani pod...

Minka je ležala onesviještena.

Vani je bila silna vrućina, a u zraku nešto titralo od velike zapare.

XVII

Koncem juna svršila se školska godina. Učitelji i učiteljice spremali se na put kućama, prijateljicama, a učitelji na putovanja da se izvuku iz svojih gnijezda i u kojem zgodnom mjestu odmore od školskog rada. Pa ako putujete oko prvoga jula željeznicom prema Sarajevu, bilo iz Bosne ili iz Hercegovine, susrećete samo učitelje i učiteljice na putu. A u Sarajevu je centar. Dodite na kolo-

dvor pa samo čekajte vozove odozgor i odozdo, pa poznajte redom... Eto mlađi učitelji već putuju, dok stariji ostaju u svojim mjestima, pa kako im bude, jer ne mogu djecu i ženu povesti sa sobom. Oni će i tamo već naći odmora i zabave. Ako uzmemo za primjer one u Sarajevu, njima je lakše; bar svake nedjelje i blagdana može se otići na Ilidžu, na Vrelo Bosne ili na Pale. Na nekoliko dana otići kolegi na Kiseljak, koji je tamo ostao, pa jedan dan kolegi u Vareš, pa opet na Ilidžu pogledati, je li koji još izbio...

I oni u Mostaru nekako će se pomoći makar bila i velika vrućina. Oni će na aleju, Kljaji ili na vrela Radobolje... Sastaće se svako poslije podne u kafani ili otići u "Ružu", pa tamo kraj Radobolje malo prosjediti; izigrati karte ili s "Ahmetom tavle", pa pred večer opet na "aleju"... Tako je običaj u Mostaru. Na selima će učitelji raditi u svojim baščama, otići malo župniku ili popu; s njim prosjediti uz časicu rakije, pa ako je gdje blato ili rijeka, otići hvatati ribu, a ako nije, navratiti se u krčmu, pa onako s nogu...

Mlađe učiteljice koje su pod nadzorom roditelja moraju ostati kod kuće i uzdisati: kako im ferije u ništa – u dosadi prolaze. A starije učiteljice, one pođu tragom svojih starijih kolega, koji nijesu oženjeni... Pa sastanu se negdje, ili nađu kojega kolegu, koji se je namislio oženiti... Upoznaju se... Pa gdjekad bude i sreće da se kao mladenci vrate u jedno mjesto, na jednu školu...

Tako je bilo u Travniku drugog jula kad su dvojica učitelja ispratili Linu Jagdićevu na stanicu da joj zažele: sretan put!...

Lina je stajala u putničkom odijelu među njima i pričala: kako će sada otputovati u Dalmaciju svojoj rodbini i tamo na moru provesti ferije. "Odavna već nisam bila", – pričala Lina – zaželim sam se mora, zaželim barke i večernjega sutona... Ah, tamo ću svaku večer kad zvijezde izlaze i obaspu nebo sjesti na obalu!... Slušaću kako vali pričaju o onim danima, koji su prošli, od kako sam lijepo more ostavila... Oživjeću... Svako jutro kroz vinograde i ispod maslina saći ću moru i tamo sjediti, kupati se...

– Gospodice Lina, – javi se stariji učitelj – ne zaboravite i nas u toj ljepoti! Sjetite se...

– Pisaću...!

U to je voz došao iz Jajca i Lina ušla. Spremila svoje stvari, skinula šešir s glave, ogledala se na ogledalu u kupeu i onda se pojavila opet na prozoru da pruži kolegama ruku na oprošt.

Voz je pošao. Učiteljji se oproste s Linom, dok je željeznica polahko pošla, a onda pođu prema izlazu.

Lina sjedne kraj otvorena prozora, obuče rukavice, poravna kosu, zatim ustane na noge da pogleda Travnik, u koji se više nije mislila povratiti.

Flegmatično bez osjećaja gledala je lijepe bašče iz kojih su se dizale nove kuće mjesto starih, koje je požar lanjske godine uništio.

Željeznica je prošla kroz Potur-mahalu, zaokrenula preko ćuprije ispred džamije. S jedne strane dizale se nove kuće, dok je s druge strane ostao grad, koji nije požar zahvatio. Na lijevoj strani Lašve kočila se lijepa elegantna vila Nadi-bega Osmanspahića. Lina nije mogla a da se ne sjeti Minke, pogledavši zapušten perivoj i kuću. Prozori su bili zatvoreni i zastori spušteni. U njoj nije niko više stanovao od onoga dana kad je Lina pošla s Nadi-begom u Dolac.

Tad je Minka otišla u drugu kuću u Osmanbegovoj mahali, ispred koje nije Lina imala više smjelosti da prođe, iako je prije tuda često šetala...

A šta se je zapravo dogodilo? – pitala se Lina. Ništa! Otišla je u Dolac, gdje joj je Nadi-beg pokazao kuću, ušli u sobicu i sjedili u hladovini... I od toga stvorio svijet čitave romane. Tako je svijet zaključivao po Minkinu pripovijedanju. Zašto je Minka odmahz otišla od Nadi-bega, zašto se nije htjela povratiti kad ju je zvao...

Lina je razmišljala dalje – razmišljala brzo, kako je i željeznica išla i nije se mogla ustaviti ni kod jednog pitanja da dublje prozre u nj. Razmišljala o svemu otkako je u Travnik pred pet godina došla, pa do onoga časa kad joj je neki dan rekao školski nadzornik da će biti premještena “radi onoga slučaja”.

– Kakva slučaja? – pitala se Lina. – Šta ima ko s tim?

A onda se s neakvom gorčinom sjetila nadzornikovih riječi:
– Gospodice, s time se baca slabo svjetlo na vaš stalež. Vi morate biti uzor!...

– A, gospodine nadzorniče -- odgovorila mu tada Lina, – šta vi meni u grijeh upisujete? Jesam li ja kakvu sablazan učinila; jesam li nešto u školi... Jesam li vršila svoju dužnost?...

Jeste. Vi ste najbolja učiteljica -- odgovori nadzornik, -- ali znate, svijet!... Možda će doći do razvoda braka radi vas...

Lina se uzrujala:

– Molim vas, poštedite me od uvreda kojih nisam zaslužila. Radite što hoćete sa mnom, ali pustite na miru osjećaje jedne sirote učiteljice...

Na tom se tada svršilo.

To je Linu najviše bolilo. Zašto je to tako?! Ta čitavu mladost proveдох za školu u odricanju, u samozataji i sada, kada je na prelazu u starost, kad hoće sunce da zađe, pojavio se mjesec... Suton života obasjao je mjesec svojim blijedim trakama... Srce je sree!

I Lina se sjetila Nadi-bega, sjetila se njega još iz dana dok je Minkinoj tetki dolazio. Onda se sjetila one zabave kad su ostali do kasno, one pratnje kući, i onog očitovanja... To je bilo prvi put kad je mladi beg rekao da je ljubi, iako je već ona davno opažala to na njemu.

Kad su se god sreli, on bi se zbunio, kad su razgovarali, on je gubio onu slobodu s kojom je razgovarao s drugima... A kad joj je rekao da je ljubi, nije se iznenadila, pa kad su išli pred zoru sami, ugriyani šampanjcem, bilo joj je voljko osjetiti dodir njegove ruke.

Pa se onda sjeti Doca... Dolac je bio uzrokom svemu da je Minka otišla od Nadi-bega i da je on otišao na svoje imanje u Brčko. Da su oni bili taktičniji... Da nijesu otišli onako kao krivci, nego da su ostali u sobi nek Minka dođe! Onda bi mogli skupa natrag. Ona bi rastumačila Minki: kako je slučajno bila u Docu kad je beg došao... Ona bi uvjerala Minku...

A sada je sve svršeno! Ona će biti premještena; – u Travnik više ne dolazi...

Još jedino što ju je mučilo bilo je: da će njezin rođak krivo razumjeti njezin odnos sa Nadi-begom, ako nadzornik bude pisao, a ako onako nađe neki drugi uzrok, biće samo premještena.

To je ljutilo da nije mogla misliti ni o čemu drugome, ali pod tom srdžbom: šta će reći na vladi, u dubini djevojačkog srca plamsala želja za slastima života, za uživanjem, za velikim svijetom, koje joj je sve nudilo pismo primljeno pred nekoliko dana od Nadi-bega iz Brčkog. Od onoga dana, kad je to pismo primila, ona se odlučila hiljadu puta i opet toliko puta odustala od te misli. I kad je s nadzornikom razgovarala, dalo joj to pismo toliko odvažnosti da mu je smjela onako reći. Jer u pismu, koje je primila, nije samo Nadi-beg njoj obećao život nego je molio da mu i ruku pruži. A nekoliko dana iza toga, nakon njezina pristanka, dobila je drugo pismo i novac za put u iznosu od nekoliko hiljada. Tada Lina nije ništa više mislila. One hiljade, koje je imala u ruci, davaše joj garanciju da je Nadi-beg ozbiljno mislio.

Zato se i bijaše odlučila. O svojim namjerama nije nikom ništa rekla, pa da sakrije trag za sobom, pričala je kolegama da odlazi u Dalmaciju svojoj rodbini, a u istinu je uzela kartu samo do Doboja, gdje se je imala sastati sa Nadi-begom.

Lina je htjela zamesti trag, da niko ne znadne kuda je otputovala da se mogne slobodnije odati ljubavi i slasti života, za kojim je žudila. Prije godinu dana planula je njezina ljubav prema mladom Ajanoviću, ali se ugasila... I tu je Minka nadvladala... Nu sad nije mogao više nitko stati na put, jer je previše brzo nastupilo ono što je imalo doći... Nadi-beg je bio slabiji. Lina je to opazila. A ona bijaše zatrpan pepeo, koji je čekao svoj povoljan vjetar da ga raspali.

Kad je opazila da je Nadi-beg voli, godilo joj to, premda u prvi mah nije to ozbiljno uzimala. Dan za danom osjećae neku slast pri pomisli da je voljena. Polahko se ona tomu privikavala i kad je počela šetati s Nadi-begom kad su se "slučajno" sastali na Baš-Bunaru, kad su se šetali samotnim parkom, pa kad su se vraćali preko Kupila kući osjećala je Lina da se u njoj nešto budi, što joj pomlađuje život. Šetajući Kupilom i gledajući pred sobom grad zavir sumrakom, osjećala je Lina sreću, život, slast njegovu...

Lina nije gledala Nadi-bega, ona ga nije još ljubila, ali je godilo njezinoj taštini da je s njom tu jedan čovjek koji je ljubi.

I Lina je bila sretna. Ona nije tražila muža po naprijed stvorenoj slici; ona nije imala te slike; – ona ga nije zamišljala niti mlada, niti stara, niti plava, ni crna oka. Ona je žudila za čovjekom koji će je ljubiti žarko i koji će joj dati ljubavi, – ljubavi strasne, žarke, vatrene...

Idealisala je često. U tim časovima dolazio je čovjek iz njezinih sanja i ogrlio je strastveno. Ljubio joj usne i lice, zjenice u očima, mrsio kose i ispijao krv po bijelom vratu i tad ga opet nestalo. A Lina je satrvana dolazila sebi i čutila slast života. Pa kad se je pogledala na ogledalo, bila je blijeda, kao smrt, a po čitavome tijelu je drhtala.

Ona je jednom sanjala da je došao njezin junak i u prevelikoj ljubavi – u jednom cjelovu ispio joj je dušu i ona umrla...

Tako slatko, – tako sretno se je osjećala u tome času!...

Pa i sada se Lina podala tim mislima. Navukla zastor na prozor i naslonila lagahno glavu na ruku. Željeznica je jurila lijepom okolinom Viteza i Počulice, a njojzi godio povjetarac, koji je iza zastora rashladivao ugrijano lice učiteljice Jagdićeve. Nije ništa određeno mislila. Pred njezinim očima blistao se jedan život pun sjaja i raskoši, pun ljubavi... I ona je kroz žile osjećala strujanje toga života, koji ju je čas umarao da joj je klonula glava posve na ruku, oči se stisle kao u čovjeka koji od daleka puta i teška tereta spustio glavu na jastuk.

Zatim je naglo pogledala, uspravila se i lijevom rukom odmakla zastor s prozora da pogleda široke livade i nepregledne oranice...

A uistinu nije ništa vidila, osim zlatnog klasja, plavog neba i osjetila hladan povjetarac, koji je sušio kaplje znoja po njezinom čelu.

Na Lašvi je prešla u drugi voz koji je došao iz Sarajeva. Tu su joj se križali putevi i ona osjetila istom sada ozbiljnost svoje odluke.

– Kuda ja idem, – zapitala se iznenada i stala kraj prozora gledajući kako voz juri niz Bosnu. – Kud idem? – vrzlo joj se

pitanje po glavi na koje niti je odgovarala, niti je umjela odgovoriti. Osjećala je neku neizvjesnost i kolebala...

Stanica za stanicom prolazila i noć se počela spuštati.

Ona je stajala na nogama kraj otvorena prozora. Osjećala je umor u čitavom tijelu, a noge joj počele trnuti. Na koncu sjedne.

Bila je još neodlučna. Šta će se dogoditi? Gdje će putovati? Kako će se susresti? Pa ovako? Jesam li ja djevojčica, koju je prva ljubav natjerala na ovakove pustolovine?... I koliko god je Lina sebi stavila pitanja, nije ni na jedno mogla odgovoriti. Nije mogla ni misli svoje sklopiti da se zapita!... Bila je u tolikoj mjeri rasijana kad se je primicala oko ponoći Doboju da se je dva puta počesljala, da je pitala tri puta konduktera kad voz dolazi iz Tuzle... Na stanici je zaboravila narediti tregeru da ima stvari u kupcu nego je onako izletila i pošla u restoraciju.

Konduktera upozorio jedan putnik na stvari gospođice i on naredio tregeru da ih iznese i da se javi gospođici. Kad je treger došao u restoraciju i upitao ju gdje će sa stvarima, Lina se sjetila.

– A, malo da nijesam zaboravila!... Ostavite ih kod sebe. Ja putujem u četiri sata sa drugim vozom.

– Onda broj 5 – javi se treger.

– Dobro – reče Lina i naruči kahvu...

U tri sata došao je voz iz Tuzle. Lini je srce neobično zakucalo. Skočila nervozna sa svoga mjesta, prešla preko puta na stanicu. Jutarnji hladni zrak osvježio joj lice. Ispred nje prošao željeznički činovnik zamotan kabanicom sa svjetiljkom u ruci. Jedan željeznički stražar išao uz voz sa svjetiljkom i s barjačićem, koji je čas dizao uvis, a čas ga držao nisko signalizirao vlakovođi.

Tamo i onamo po kolodvoru žmirkale svjetiljke kojima je zora oduzimala svjetlost.

Učiteljica Jagdićeva napeto je gledala kada će on doći.

Ali on nije došao!...

Uto pristupi Lini mladić od kojih sedamnaest godina u narodnoj nošnji i upita je dosta uljudno ali i nespretno:

– Molim vas, jeste li vi došli u Doboju?

– Jesam, – odgovori Lina.

– Jeste li iz Travnika?

Postane joj sumjivo i zapita:

– A šta se to tebe tiče?

– Ja tražim jednu gospođicu da joj predam pismo.

Lina se uznemiri,

– Daj pokaži na čije ime glasi!

Mladić izvadi iz džepa pismo i preda ga Lini na kojem je pisalo: !"Lini Jagdić, Doboј."

– To je za me, – odgovori Lina otvarajući pismo, pride lampi i čitaše na posjetnici lijepo ispisana slova:

"Mila Lino!

Donosioc ovoga pisma moj je najvjerniji sluga. Kad primiš ovo pismo, putuj odmah drugim vozom u Budimpeštu. Tamo će te čekati Tvoj...", a s druge strane bilo je štampano "Nadi-beg Osmanspahić".

Lina se zamisli.

Mladić je stajao tri-četiri koraka od nje i čekao na odgovor.

– A ko vam je dao ovo pismo? – upita Lina prišavši mladiću bliže.

– Jučer beg, gospođice, s tačnom uputom da vas ovdje dočekam i da vam ga predam.

– Je li on u Tuzli?

– Ne, jučer je rano otputovao u Brčko.

– Nije vam ništa rekao?

– Ništa.

– Dobro!

Mladić pozdravi, izmakne se gledajući postranice Linu.

Ona je stajala čas neodlučna, a zatim došla mladiću i zamolila ga nekom osobitom mehkoćom neka joj nađe tregera broj 5, i neka mu reče da čim voz dođe spremi njezine stvari u prvi razred. Zatim izvadi iz torbice novčarku i dadne donosiocu pisma deset kruna u zlatu.

Za po sata došao je drugi voz...

Velike nepregledne ravnice Slavonije, a zatim Mađarske sterala se i s jedne i druge strane kuda je letio brzi voz. Kud je god Lina pogledala, vidila je ljude, kola, konje. Bijaše početak žetve. Eno tamo ona livada koja joj se gubi već iz vida požnjevena je. Ljudi toware na kola, vežu snopove. S druge strane dolaze kola... Tamo opet... eto sad voz prolazi – zdrave i jedre Slavonke kupe sijeno. Voz ide dalje. Svuda se radi, svuda se sprema upravo u ono doba kad ona ide da se od rada odmori. Da više ne radi!

Jest, neće više raditi. Na izmaku praznika zahvaliti će se. Tad se više neće zvati učiteljica Jagdićeva.

Ona će se udati. To joj je zvučilo još nekako nepoznato; još joj se bilo neobično s tim prijateljiti.

Pa pošla sam, mislila Lina. Odlučila sam i ruku dati, kao što sam i srce dala čovjeku drugom, čovjeku koji je oženjen i koji se još do sad nije razveo sa svojom ženom!...

Razvod će se dovršiti do deset-petnaest dana pa onda nikakvih zapreka neće biti da sklope civilni brak... Tako su oni odredili. Bez buke bez ijijega znanja obavije se to i ona će otputovati u kakvo malo kupalište. Tamo će ostati dugo, – dok ne počne opadati lišće, – dok svi gosti ne odu...

I kad nastupi kasna jesen i kad lišće opadne s drveća, kad kiše počnu padati i aleje se zablate, oni će onda otputovati na jug.

Tako joj je Nadi-beg pisao. Lina je prošla sve to duhom i mehanički otvorila svoju torbicu. Pod rukom našla je ona pisma i čitala dalje...

“A onda mila, vrtićemo se kući... Znaš, sada mojoj kući... Tamo ćemo zimu provesti, u toplim sobama gledajući kroz okna prozora kako vani snijeg pada i granje se saginje zemlji pod nje-govom težinom. Mi ćemo stajati jedno uz drugo... Niko nas neće smetati u našoj sreći... Naša ljubav biće beskrajna, žarku kao sun-čana toplina u svome žarištu – veća nego sve ljubavi koju ćemo uživati samo nas dvoje... Naša srca topiti će se u njezinoj toplini...

Naša će ljubav biti tiha, bićemo u njoj sebični, da nam svijet zavidi...

Ovo je egoizam, ovo je ponos... ja to neću učiniti radi svijeta, ja se neću svijetu pokazivati, nego će to činiti ljubav – ona ljubav, koju ne pojamam, ali osjećam prema tebi...

Lina ljubićemo se do posljednjega časa...

Je li?... U takoj sreći, usne na usnama, kad u očima nestane sjaja, a srce prestane kucati mi ćemo umrijeti... Želiš li taki život podi sa mnom tajnim stazama do dvora, u kojima se provodi život slatki, život zaborava!..."

Učiteljica Jagdićeva osjećala je instinktivno slasti toga života i zamišljala se kako se voza u kolima, kako stoje hrpe najskupocjenijih oprava u njezinoj sobi. Za takim životom ona je težila; za jednim životom u kojem joj ništa neće manjkati. Jednog čovjeka zamišljala je Lina koji će svim njezinim željama i željicama moći udovoljiti. A znala je da to on može!...

Primicalo se po dana. Stanica za stanicom prolazila. Jedni putnici odlazili, a drugi dolazili, a da ih Lina nije ni opazila. Ona ih je gledala, ali uistinu ih nije vidila, jer pred njezinim očima stajao samo: na peštanskom kolodvoru Nadi-beg Osmanspahić.

Njezini saputnici: jedan stari gospodin, koji je čitavo vrijeme čitao nekakve mađarske novine, nije gledao Linu. Često je pripalji-vao cigaru i otpuhivao. Do njega sjedio jedan mladi čovjek, a na protivnoj strani jedna starija gospođa. U čošku drijemao jedan viši željeznički činovnik koji se je nasitio putovanja željeznicom i htio da mu u snu prođe daleki put.

Mladi čovjek gledao je neprestano Linu i samo kad bi ona pogledala oko sebe svojim lijepim očima, mladić je oborio svoje oči podu i gledao u vrške svojih cipela. Jednom je pokušao izdržati Linin pogled, ali je opazio da je sav u licu pocrvenio. Ustao na noge i izišao na vrata da iza zastora pogleda lijepi profil Linin.

I Lina je to opazila i koketno se uspravila pogledavši za mla-dićem koji je istom izišao.

Bila je svjesna da ima lijepe oči i da njezin pogled nije do sada ni jedan muškarac mogao izdržati.

I Nadi-beg je bio žrtva njezina pogleda, jer u Lininim očima bilo je nešto žarko, osvajačko, a pod prikrivenim trepavicama nešto razbludno...

I Nadi-beg je priznao da u njezinim očima ima neka magična moć, koja ga je njojzi privukla. On nije znao sebi rastumačiti da li je uopće volio svoju ženu. On je dolazio kod tetke i viđao Linu i Minku. I tada je osjetio neko nejasno osjećanje prema žensku, pa nije mogao nikako rastumačiti odakle je taj osjećaj došao; da li ga je Lina ili Minka začela. Ali, kako je Minka bila mlađa i kako je i tetka pripravljala sve za tu ženidbu, on je posegao za Minkom. Nu poslije, nakon što se je oženio opazio je, — po njegovom pripovijedanju — da nije to bila Minka, koja je u njemu probudila to osjećanje. Sreo je nakon dugo vremena Linu i u njezinu pogledu vidio onaj život, onaj svijet, kojega je maštao... Sada je bio načisto da je prevario sebe i da je Minki stao na put da izabere čovjeka po izboru svoga srca...

Lina je vjerovala u to pripovijedanje i držala tu "zabunu" vrlo mogućom, jer je laskala njezinoj taštini.

Je li uistinu tako bilo, teško je reći. Jedna stvar bila je ipak jasna ne samo njojzi nego i čitavom Travniku da je Nadi-beg više nju tražio nego ona njega... Poslije se i ona podala talasu te ljubavi... Ljubav dolazi iznenada, kao oluja, kojoj se ne može ukloniti. U jednom času zavlada ljudskim srcem i njezina moć ne osjeća se samo u sreći nego i u nesreći osjećamo je još više! Jače djeluje...

Dokle su joj granice i kako ona živi u ljudskim srcima, nije se Lina pitala. Ona je osjećala ljubav u najvišem stepenu, a ta ljubav ne bijaše stalno određena. Cilj joj ne bijaše odabranik srca, nego uživanje, slasti, koje su joj se nudile. U toj ljubavi bijaše nešto perverzno. Jedan glas srca zavodio je...

Kad bi neko koji je Linu poznao iz daljega prisluhnuo njezinim mislima, prevario bi se u svome sudu, pa i same njezine kolege iz jedne škole, s kojima je za tri godine zajedno bila korigirali bi mnogo o Lini...

Ona se bijaše naglo promijenila. Tu promjenu opažala je ona sama najviše, a početak je tražila od lanjske godine, kada je bila na Ilidži.

... I Lina se i nehotice sjetila mladog Ajanovića Behćet-bega... Sjetila se onih šetnja, onog srdačnog razgovora bez laskanja i lijepih fraza... Sjetila se onih dubokih pogleda pred paviljonom, njihovih šetnja iza večere, kad su hodali po sate, a da nijesu ništa razgovarali. Sjetila se onih tajnih misli koje nije nikom povjerila i činilo joj se da i sada osjeća prema tomu čovjeku nešto... Jesu li to simpatije, naklonost ili srodnost duša, nije Lina znala, ali ni sada ni onda nije osjećala nervozno kolanje krvi u svojim nervima... Nije mislila na udaju, niti na prisvojenje njegova srca, nu osjećala je da neki tajni fluid struji i veže ih jedno uz drugo. – Osjetila je i onda kada je on otišao s Ilidže. Njegova je ruka drhtala. Bila je hladna, a on je teško izgovorio iste riječi i istim naglaskom punim mehkooće, što ih ona njemu rekla: Sjeti me se!...

Kroz čitavo Linino tijelo nešto prostrujalo i činilo joj se kao da je neko mehkom kao pamuk rukom pogladio je po licu. Bio je dodir uspomene. I činilo joj se, kao da u dalekoj daljini vidi mali Ilidžanski kolodvor. Pozna jesen. Hladno. Vjetar stresao žuto lišće s granja. Pred njom crni voz u polumraku večernjeg sutona. Na jednom otvorenom prozoru stajao mladi Ajanović i šutio. Gledao je čas nju, čas nekud daleko preko njezine glave prema Igmanu. Ona je gledala preda se; kad je vlakovođa dao znak da voz polazi, pogledali se njih dvoje u isti čas i rekli jedno drugom: sjeti me se...

Toga se Lina dugo sjećala. Kad je primila od njega kartu s puta, tražila je u njoj opet onu toplinu, koju je u onim intimnim riječima rastanka osjetila, ali nije našla.

“Sjeća Vas se ugodno s puta...” to su obične fraze!... Poslije je primila nekoliko pisama iz Berlina, u kojima joj je opisao svoje dojmove s puta. Kasnije javio se iz Bukurešta, jednom iz Moskve, s Krima...

Tad joj je pisao da odlazi radi nekih stvari u Carigrad i više nije ništa dobila. Ona nije više znala gdje je, - pa je s tim i prestalo... On se nije više javio...

Lina se htjela otrresti tih misli i izađe iz kupea na hodnik i nasloni se na otvoren prozor.

Pred očima nepregledna ravnica na kojoj se gubio pogled. Tamo na posljednim tačkama, kamo oko nije moglo dalje prodrijeti titrala je bijela maglica u sunčanom sjaju. Preko polja i pokošenih oranica letio njezin pogled onoj maglici. Tu se skupljale njezine misli u jednoj neodređenoj tački, da opet odu onamo daleko iza magle, iza dogleda njezina oka.

Godila joj brza vožnja i promaha, koja je nastala uslijed otvorenih prozora. Osjećala lakoću u duši. Činilo joj se kao da će je voz voziti daleko, daleko... Dalje od određenog mjesta... Da neće nikad prestati... I kako je god dalje išla, ona tačka u koje je gledala ostala vazda u jednakoj udaljenosti od njezina oka. A ona bi volila tamo doći i onako kako sad vidi ići nogom po mehknoj kao pamuk magli, izgubiti se... Da je više niko ne nađe.

Ali najedanput tamo je prodrlo njezino oko tanku maglicu. Lijepo maleno seoce. Lijepa ladanjska kućica sa vrtićem u kojem su cvale ruže, rasli jablani, mirisalo proljetno cvijeće. Mala jednostavno uređena sobica sa spuštenim zastorima. U ćošku tamno-žutim platnom prevučen divan. U sobi se osjeća vrućina. Pred njom nekaka otvorena knjiga sa slikama koje su prikazivale starinske lađe... Do Line on...! Ona osjeća njegovu prisutnost, čuje kako mu srce pridušeno kuca, osjeća njegov pogled na sebi. Lice joj plamti od uzbuđenosti. Lina, ja te ljubim, rekao joj je malo prije, a ona nije ništa odgovorila. Šutila je, a duša joj se dizala nekud visoko...

Ta je šutnja trajala nekoliko časaka. On ju je gledao pogledom iz kojeg je strujala ljubav.

Tada je Lina podigla nježno glavu i pogledala ga svojim lijepim očima...

- Ljubiš?... Ja znam.

On je uzeo za ruku i primaknuo se bliže: ljubim te, Lino... ljubim!...

...I ja!... – drhtnuo je njezin glas, a on je obasuo cjelovima po licu, dok se i usne nijesu našle da se njihove duše stoje u jednu cjelovu...

Nečija ruka podiže zastor na prozoru. Činilo se Lini da je zapamtila crte lica. Ona je znala ko je digao zastor jer je baš tamo gledala. Vidila je kako je naglo ruka klonula, koja je držala zastor i nestalo je...

Dolac!... To je Dolac!... To je Minka, koja je kroz prozor pogledala i vidila nju u Nadi-begovu zagrljaju...

Brzi voz jurio je prema mađarskoj metropoli.

XIX

Onog dana kad je Lina s Nadi-begom izašla iz male sobice u Docu i pošla hodnikom koji je vodio u bašču, Minka je ostala onesviještena... Ležala je tako više od po sata i onda počela dolaziti svijesti. Činilo joj se sve to kao ružan san. Podigne glavu i ogleda se. Nikoga nije bilo. Nije ju niko vidio. Još je vrućina bila iz ugrijanog poda. Osluhne. Nikakva glasa. Polako se podigne do prve stolice i nasloni na ruku.

Izgledala je tužno, kao da u njoj nije bilo ni kapi krvi, kao da nije uopće živo biće. Teško je disala. Ništa nije mogla misliti; samo osjećaj svijesti da to više nije bio san, tištio je.

Svijet je znao! To je već odavna, mislila Minka, Lina, Lina!... zaplače nesretna žena. – Ti si mi ga otela!...

Minka se prepadne od svoga glasa, koji se nije čuo ni do pred vrata ni u drugu sobu. Podigne se sa stolice i pogleda na dvorište. Jedna lijepa crvena ruža pogažena na putu... Ta je Lini ispala u brzini. Desno prema baščenom izlazu pogaženo cvijeće.

Tuda su otišli... pomisli Minka.

Vani je bilo još sparno. Sa zapada se navlačio tanak oblačić i prekrivao sunce.

Ona se nasloni na vrata od kuće i gledaše tužno dolje prema stanici. Od stanice niz Lašvu zelenila se polja, koja su doseljeni Bugari pretvorili u more zelenja. Nadesno tvornica šibica sa svojim skladištima, odakle je dopirao štropot i nekakvi glasovi.

Inače, nije se ništa više čulo.

Neodlučno okrene se i pogleda opet pogaženo cvijeće kuda su oni otišli, a zatim polahko, kao da koga uhodi pođe u sobu, gdje su bili Lina i Nadi-beg.

Vrata su bila napola otvorena. Kad je stupila unutra, osjeti neki ugodan miris parfema izmiješan sa mirisom uvehla cvijeća, koje je ostalo na podu.

Baci pogled po sobi i opazi rubac na kanapi. Uzme ga u ruku i razmota. Dva slova L. J. odavali su vlasnicu. Jedna igla iz kose na podu, velika igla sa šešira na stolu, te zaboravljene rukavice odavali su kakva je žurba bila...

Ali šta je bilo?!...

Minka nije ništa vidila. Lina je ležala na njegovoj ruci. Njega nije vidila, jer ga je krilo cvijeće na stolu i druga zavjesa, koju Minka nije podigla.

Ona je naglo ustala, popravila kosu i sakrila bijelu donju suknju. Vidila je žute cipele i iste take čarape...; vidila šešir na stolu...

A onda je zastor pao, jer je njezina ruka klonula...

Minki sine pred očima prizor što se u toj sobi događao i podiđe je jak osjećaj ljubomore. Prostruji joj nešto žilama, kao vatra, sakupi se sve u grudima i srce počne naglo kucati.

Osjeti da će joj se zlo dogoditi, pa se spusti na kanapu. Klone... Oči joj se zatvore, čitavo tijelo ukoči. Još su samo usnice podrhtavale, lice se crvenilo, a čelom joj se prosuo hladan znoj.

Zadnji zraci zalazećeg sunca osvijetljivali su kroz zastore sobu u kojoj je Minka naslonjena na ruku sjedila i zurila tupo preda se. Poluosvijetljena strana njezina tijela, bljedo lice i zaplakane oči, — praznina u duši, kroz koju je strašan orkan poharao sve što je najidealnijega bilo predstavljao sliku žene nemoćne, bijedne. Razo-

čarenje, koje je nastupilo iza maštanja o njemu, iza onih sanja u kojima mu je ležala na krilu, a on joj milovao lice i namještao njezine zlatne vlasi djelovalo je tim jače na mehku, melankoličnu narav mlade žene. U tom času najvolila bi da je nestane sa svijeta; da nekud iščezne... da se zбриše, kao da se nije ni rodila na ovaj varljivi svijet.

Koliko god je naprezala svoj um da nešto smisli, da nešto odluči, nije mogla. Još samo što je gledala njih dvoje kako su kroz cvijeće iščezli. To je bila uvijek zadnja tačka na kojoj su se zaustavljale njezine misli, kao pred kakvim bezdanom u koji nije smjela pogledati. Iz toga bezdana bila studen, nešto tutnjalo, kao da su se paklene nemani uhvatile ukoštac i lome kosti, kao da milioni kola i mlinova u njemu ide, tutnje, okreću se...

Kući poći, – odluči Minka i ustane s mjesta na kojem je prosjedila tri-četiri sata. Nije znala zašto tamo ide, kao što nije znala ni zašto sjedi ovdje i čeka.

Zaogrne se boščom od zara, ostavivši sve u sobi kako je i bilo. Izade na vrata, pođe istim putem preko pogaženog cvijeća prema sporednom izlazu iz bašče. Pogleda prema cesti niz strminu i ugleda kola i Nuhanu. Sjeti se da čeka na nju i pobrza hod.

Kad se je primicala kolima, skine Nuhan čebeta s konja, savije ih i metne na bok. Onda otvori vrata i čekaše na begovicu.

Kad je sjela u kola, pruži Nuhanu dva dukata s riječima:

– Nuhane, znaš... ako si što vidio ili posumnjao, šuti...

– Znam Nadi-begovice – odgovori Nuhan mećući novce u novčarku...

– ... ali i to znači da ja više nisam Nadi-begovica – ne više!

Ja sam Minka, Emina Zuhrića...

Nuhan je pogleda začudeno i reče:

– Znam, begovice, znam...

Zapravo, Nuhan nije ništa znao. Niti je vidio Nadi-bega ni Line; niti je išta mogao primjetiti na Minki – on jedna obična ljudina, koji je samo volio punu čašu. A njega se nije ticalo. On je samo mehanički potvrđivao. Njihovi su to poslovi! – mislio Nuhan vozeći

iz Doca lijepom cestom, – ili se ona zvala Minka... ha! Šta je to Minka... Pa dobro samo kad sam ja dlan pozlatio.

Dok je Nuhan razmišljao kako će najzgodnije potrošiti dobiveni novac, kako će večeras kod Resselera lupit šakom o stol i naručiti pivo, dotle je Minka sjedila u zatvorenim kolima gledajući tupo kako rijetki prolaznici idu krajem ceste.

Kad su kola okrenula ispod medrese desno da zaobiđu, počelo joj srce življe kucati. A kad su kola stala pred vratima, činilo joj se kao da je najednom sve u njoj zamrlo. Bojala se je da će zateći Nadi-bega. Kao da je ona bila kriva!...

Izašavši iz kola, pogleda da je ko ne vidi i brzo uđe na vrata.

Nikoga ne zateče na hodniku. Iz kuhinje se čuo ženski glas. Možda je sluškinja razgovarala s kakvom ženom iz komšiluka. Prođe kraj vrata i uspenje se uz basamake.

Sva satrvena, polahko uniđe u svoju sobu, koja joj se sada činila prostom i jadnom, kao ćelija u tamnici.

Još joj jedanput prošlo sve brzo ispred očiju i izgubilo se u nedoglednoj daljini. A s tim kao da je nešto iz nje same istrgnuto i odletilo... Minka je osjetila da je nečega nestalo iz njezinog bića, a bez toga nije se više osjećala onom prijašnjom nježnom i ćutljivom Minkom. Kao da se je skamenila, kao da u njoj ne bijaše više ničega, s čim bi osjećala.

Tako je to bilo i – prošlo!...

Minka sjedne pred ogledao i nalakti se.

U velikom zrcalu gledala se mlada žena u punoj svojoj ljepoti i nevoljko se osmjehnula. Okrene glavu nešto lijevo, a desnom rukom poravna pram kose, koji je bio preko oka pao. Izgledala kao model klasičnih umjetnika.

U njoj se budio osjećaj prirodan svim ženama, dok su još uvjerene da su mlade i da su još k tomu lijepe. To osjećanje neki zovu taštinom, a neki ponosom, iako je jedno od drugoga rođeno. Nu kod Minke nije bilo ni jedno ni drugo. Osjećanje, koje je postepeno raslo u njezinoj duši i obuzimalo je ne bijaše taština ni ponos, nego pritruha svijesti da će joj ta ljepota pribaviti zadovoljštinu.

Još sam mlada – pomislila Minka u sebi i ustala od ogledala da se čitava pogleda.

...I odlazeći u drugu sobu, dižući lagahno zavjesu na vratima okrenula se Minka da se vidi.

Zatim je otišla u spavaću sobu i počela se svlačiti.

XX

Kad se je sutra probudila, nije osjećala ono osjećanje s kojim je usnula. Spopala je ponovo tuga i očaj. Plakala je. Pozvala sluškinju i pitala je li dolazio beg. Sluškinja je odgovorila da nije. Minka se čas zamislila. Šta će sada učiniti. Da li već ko zna šta se dogodilo. Gdje su sada oni? On i ona! Pa šta radi ona u njegovoj kući kad ju je on ostavio...

Ostavljena!... Nema više nikoga!... Zar će opet morati tetki, pa da ponovo sluša redovita nagovaranja: ovoga uzmi!... Ovi te prosi...

Neću!... – rekne na pola glasa Minka i izađe iz sobe.

Nakon po sata stvorila je Minka odluku da ode iz ove kuće i iz Travnika i da se više nikad ne vrati.

Sluškinja je otišla po Asim-efendiju, njezina daljnega rođaka da mu preda svoje imanje. Minka ga je očekivala u primačoj sobi.

Bilo je već oko deset sati. Sunčane zrake padale su kroz odgrnute prozore pred Minkine noge. Bilo je vruće, ali joj bilo voljko pod njegovom toplinom. Pomalo se dizale zrake s poda i obasjale Minkino krilo, zatim išle više i zasjenile joj oči. Ona se nije branila, nije se ni micala s mjesta, nego sklopljenih očiju počivala u mehkom fotelju.

U to neko otvori vrata i uniđe da Minka ni opazila nije ko je unišao. Tek je koraci prenu i ona pogleda.

– On! – klikne poluglasno da se je došljak okrenuo i pogledao.

Bio je to Nadi-beg, koji je ušao na vrata i prošao u susjednu sobu. Minka ga je vidila i u njezinoj duši uzavrilo opet, kao onda kad ga je vidila s Linom.

Ona je gledala za njim kud je otišao i napeto slušala hoće li se povratiti.

Minka se bavila pitanjem: kako će se držati prema njemu, ako se vrati i ako se stane ispričavati. Sve moguće načine smišljala, ali joj ni jedan nije pružao onu zadovoljštinu koju je njezino srce tražilo.

– Ali šta ću razbijati glavu s tim, – korašće se Minka, – najbolje ništa... Otići iz kuće neka me ne zateče kad se povratim!

Nu tome se protivila jedna druga misao da bi mogao neko posumnjati e ju je Nadi-beg istjerao.

Tako je prošlo po sata. Nadi-beg se nije vratio, a niti se kasnije povratio.

Pred podne došao Asim-efendija i u čudu saslušao Minkinu odluku. Pokušao je umiriti, razlagao joj razne načine kako bi se ta stvar dala izgladiti.

Ali Minka nije htjela ništa čuti o tom. Najposlije postala nestrpljiva i rekla ponosito:

– Asime, ja, ako sam žena, – ponosna sam! Da sam ja, kao slabo stvorenje, ono učinila, kamenovali bi me... Je li de?... Ti bi prvi bacio kamen na me! A ti meni predlažeš izmirenje? Ne! On pripada drugoj; – moje je srce pogazio.

– Ali, on je tvoj muž!... To tako ne može biti...

– Moj muž?!... – razjari se Minka, moj muž može grijешiti!... Zar je muškom i to dozvoljeno?!

– Ne; tako nijesam mislio. Ti si me krivo razumila. Ja sam htio da mu to oprostiš! Da se pomirite.

– Nikad! On je više za me tuđi. Okaljao se.

– Svak može pogrijешiti, ali ja sumnjam... Možda nije bilo...

... pogrijешiti... – opet Minka Asim-efendijine riječi – pogrijешiti!... A kad bih ja bila pogrijешila, bila bih...

Minka ne izgovori. Bojala se riječi koju je trebala reći i ušutila. Bila je vrlo uzrujana. Srce joj neobično kucalo, dihalo je brzo. Asim-efendija je gledao kako se u licu mijenja i nadimaju se punc grudi mlade žene.

Čas je potrajala šutnja. Asim-efendija – izgledalo kao da nešto razmišlja. Minka je tapkala nogom po ćilimu i okretala prsten na ruci. Asim-efendija progovori, gledajući preda se:

– Ama, Emo, ako bi se to dalo izravnati?...

– Ja se nisam udala samo da budem obična žena. Ja neću da moj muž po noći traži druge dok ja sjedim u kući i čekam na nj; ja neću onoga čovjeka koji se po selima sakriva s drugima...

– Ali...

– Ne ali... Moj muž mora samo meni pripadati, kao što ja njemu pripadam i to ne vezama crnih slova kojim nas je kadija vjenčao, nego po srcu.

– Tako bi trebalo biti... – odgovori Asim-efendija priznajući u sebi da Minka ima pravo. Uvidio je da je čitav trud uzaludan, pa pristane da se primi privremeno uprave njezina imanja.

Asim-efendija ustane da ide. Minka ga isprati do sobnih vrata, zatim se povrati i stane kraj prozora.

Dolje na ulici stajao je pred vratima Nadi-beg. Kad je Asim-efendija izašao, pošao i on s njim. Minka je pogledala za njima. Vidila je kako Asim-efendija nešto pripovjeda. Zнала je o čemu je bio govor.

– Sad je već svršeno!... – pomisli Minka i zatvori prozor.

Poslije podne otišla je tetki.

XXI

Nadi-beg nije bio hrđav čovjek. On nije bio niti lakouman, niti kakav raskalašenik. Živio je sasvim umjereno i mudro upravljao sa svojim velikim imanjem. Vodio je o svemu računa, kao i o tom šta drugi o njemu misli. Nije mu bilo drago da neko o njemu govori zlo ili da svijet o njegovim stvarima po gradu pripovjeda. Zato se on u "svim slučajevima sakrivao", ako se može tako reći. Svoje odnose sa Linom držao je tajnom i mislio da o tomu niko ništa ne zna. I baš to sakrivanje i privlačilo ga. On je sve sebi predstavljao posve jednostavno i branio se sada farisejski pred sobom izgovorom

da se nije oženio po glasu svoga srca. Ženidbu sa Minkom držao je "spretno udešenom braku", po tetki Rehanički, pa je prisvajao pravo slobode srca...

Da li je ovo njegovo sofističko mišljenje bilo ispravno neće se raspravljati ovdje.

Nadi-beg je bio mlad čovjek kad se oženio, pa bi moglo biti da je ono osjećanje, koje je on osjećao prema Minki, bilo samo podjareno prosidbom mladoga Ajanovića. Možda je i ovdje bio neki vanjski utjecaj koji u mnogo ljudi odlučuje sudbinom.

Do onoga časa kad je mladi Ajanović zaprosio Minku, sjedila je ona u tetkinoj kući nezapažena. Nadi-beg je viđao, razgovarao s njom, ali nije nikad pomislio da je uzme. Štaviše, kad je vidio da tetka Rehanička pripravlja i njega za tu ženidbu, dolazio je rjeđe i uklanjao se Minki.

Ali, kad je Behćet-beg došao, onda je Nadi-beg zapravo pogledao Minđu.

Bila je lijepa djevojka.

Minka je naglo došla! One lijepe crte brzo su usjekle u njegovo srce, azurne oči, zlatne kose, ljupka usta i lijepi visoki stas mlade djevojke, privuklo Nadi-bega sebi da nije više ništa drugo mislio nego o Minki. Je li ljubav uopće nastupila i kad, teško je reći. U čemu se je ona sastojala, bilo je opet nagađanje kad ne bi isporučili i Lininu ljubav.

Pogledavši te dvije ljubavi; ljubav Minkinu, zatim pojmove ljubavi Linine i stavivši se u sredinu između njih dvije, izbija tek pravo razumjevanje Nadi-begove ljubavi.

Ni on, kao ni Lina, nijesu više gledali ljubav s onoga višeg idealnog gledišta, niti su se zadovoljavali s gledanjem u "crne oči, slušanjem, kako srce u zanosu kuca"...

Nadi-begova ljubav nije određivala nikada jedno biće, nije tražila u žensku ideala srca, nego se najviše očitovala u strasti.

On je bio od onih ljudi koji su ljubili sve žene koje su mu se sa strasti podale i dok je osjećao stisak ruku, koje su ga grlile, dok je gledao zaklopljene oči u zagrljaju iznemogle žene, dotle je osjećao ljubav... A poslije je nastupilo hladno, skoro apatično čuvstvo prema onoj koju je pušćao iz zagrljaja.

Minka nije poznavala tu ljubav; – nije je mogla ni znati, jer ni Nadi-beg nije znao šta je uopće kod njega ljubav.

U svakoj ženi znao je on izabrati nešto lijepa, pa prema tomu on je i bio nestalan da sebi stvori neki pojam o ženskom biću. On je bio jedan od onih kojeg bi u određenim časovima raspoloženja svaka žena zadovoljila.

U tomu ne bijaše posve normalan. Njegovi i mladi dani sakrivali su mnogo tajna. Poslije, kad je živio slobodnije, izgledao zasićen života da su ga neki držali vrlo ozbiljnim i bistrim mladićem.

On se nije mogao nizašta zagrijati: on je hladno razgovarao s djevojkama. U društvu se držao ukočeno da su mu mnogi prebacivali egoizam i ponos, koji je prelazio aristokratske manire. No povrh svega toga bio je svugdje rado primljen i omiljen kod drugova i prijatelja.

Nije bio škrt; volio ga bogat i siromah. Nije žalio ni od koga, pa kako je trošio sto puta toliko u raskoš, davao je ipak lijep dio i sirotinji, bez da je iko znao da on dijeli.

Kad se oženio, držali su mnogi da je Minka sretna s njim, štaviše, po Travniku joj zavidile mnoge drugarice, kad je kuća bila dogotovljena i kad je najskupocjeniji namještaj donešen u kuću.

...I te sve; – taj čitav “ženski Travnik”, koji je najviše govorio o Minki, dok je bila djevojka, koji je raspitivao za Behćet-bega i hoće li Minka poći za nj; – taj isti svijet s jednakim je interesom razgovarao o odnosima učiteljice Jagdićeve s Nadi-begom...

Osobito sutra-dan nakon što je Minka otišla tetki.

Nadi-bega nije bilo u Travniku. Lina je sutradan odmah otišla iz škole kući. Nije joj izmakao nijedan pogled kolega; nije ni ulicom gledala ni desno ni lijevo, ali je znala da svak nju gleda i da se o njoj razgovara. Išla je plašljivo, ali sa onim njojzi prirođenim ponosom. Znala je da već čitav grad govori o tom, ali je to nije ni najmanje smetalo, štaviše, neko osjećanje egoizma osjećala je...

Jedino prema Minki ćutila se krivom. Žao joj bilo njezine nckadanje učenice da će “zaplakati radi nje”. I bojala se Minke! Da sad ona izbije pred nju i zapita: “šta si uradila?...” ne bi znala ništa odgovoriti. Pobjegla bi... Ali ne!... Minka je neće vidjeti, neće je susresti.

U tim mislima naglo skrene s glavne ceste. Na čošku je susrete jedan kolega iz ruždije. Ona ga pogleda pronicavo, odvrtila mu laganim kretom glave pozdrav – onda skrene desno jednim sokakom i nađe se pred svojom kućom.

Unide brzo u avliju i zalupi vratima za sobom kao da je pred nekim bježala. Uspenje se uz basamake u svoju sobu.

Čas-dva hodala je ne odloživši šešira. Onda sjede na kraj od postelje bacivši šešir s glave.

Koliko se je god Lina pričinjala da nemisli na događaj od jučer ipak joj nije bilo svejedno. I ona je bila od onih koji su još makar malo računali s mišljenjem svijeta.

Kad bi svijet govorio samo ono što je bilo, ne bi njoj bilo krivo, ali ljudi ono što ne znaju izmisle i skombiniraju da bude zgodnije za pripovijedanje i vjerovatnije vjerovati.

Linu je ljutilo kad je čula da je ona na zlo upotrijebila Minkino povjerenje, da je uzela prijateljstvo kao sredstvo svojoj nasladi i da se nije obazirala na ugled svoga staleža.

To je čula od trećih da je školski upravitelj govorio u zbornici i opazila je i na njemu kad je danas pogledao u razred. I u drugih kolega čitala je na licu isti prijekor. A zašto? Možda što to nije zgodno sakriveno, kao što oni umiju svoje zablude sakriti, ili što se je previše o tomu govorilo. A možda i obadvoje.

Lina nije mogla zapriječiti svijetu da misli što hoće. Nekoliko dana bio je to opći predmet razgovora u čitavom gradu.

Prošlo je deset dana iza toga.

Lina je išla redovito u školu.

Počela opet ići na Baš-Bunar, sastajali se tamo s Nadi-begom kad se povratio i šetali prema Docu.

XXII

Mjesec dana prošao iza toga.

Odnosaji između Line i Nadi-bega bili sve tješnji i intimniji. Nakon nekoliko dana, Nadi-beg je otišao neko vrijeme na svoja

imanja u Posavinu, zatim se opet vratio, bio je neko vrijeme u Travniku i otišao u Brčko.

Minka živjela sasvim povučeno u tetkinoj kući. Nije se ni skim družila, niti je pred koga izlazila, kad bi ko tetki Rehanički došao. Razočarana na prvom pragu života, predala se sudbini. Zabavljala se ručnim radom.

Čitave dane bijaše joj to jedina zabava u njezinom osamljenom životu. O svojoj sudbini nije razmišljala, tek samo nekad željela bi da ode iz Travnika da je ne okružuju više uspomene na proživljene dane. U prvi mah htjela je odmah otići gdje bilo iz Travnika, ali joj tetka nije dala o tom ni progovoriti.

Minka se smirila. Izjutra ustajala rano i išla u bašču, umila se na potočiću i dolazila u svoju sobu da sabah klanja. Onda bi sama počistila i prozračila svoju sobu, uzela ručni rad i zabavljala se do podne. Poslije podne, kad je već ljeto nastalo, odlazila redovito u bašču i vezla.

Čitala nije ništa. Jer sve ono što je nalazila u knjigama ukratko joj bijaše život. Pa što da čita. Sve je to obmana i laž. Zašto se sve tako udesi da i patnje stradanja izgledaju ugodna? A ona u svom životu nije ništa našla... Eto ta samo promjena! Udala se, izgorio Travnik... Muž je varao s drugom i ona ga ostavila!... Došla opet na ono mjesto gdje je prije deset mjeseci bila. Eto čitav jedan život protekao za tako kratko vrijeme i ostavio za sobom pustoš...

Tako je Minka umovala po čitave sate sjedeći sama u bašči i gledajući kako bistri potočić pred njom nosi pokoji zeleni listak koji bi se otkinuo sa drveta.

Ona nije mislila na to da je taj život i sudbina na drugoj stranici pisala drugim slovima život Line Jagdićeve, — nije se mogla zamisliti da prisluhne tajnim razgovorima novih ljubavnika, nije mogla okom prozreti više u njihova tajna skrovišta...

Još jedino što je vidila i čega se je sjećala završavalo je gorčinom njezinu kratku povijest sreće — sjećajući se crvene pogažene ruže na puteljku iz kuće u Docu... Sjećala se još pogažena cvijeća i vidila u duhu desno od vrata ladanjske kućice polomljeno granje ruža kuda su Lina i Nadi-beg otišli...

inače je bila mirna. Tetka je nije smetala, jer se i ona osjećala krivom. Iako nije niko zalazio Minki, kako nije nikad nikud išla, tako nije ništa ni znala šta se s Nadi-begom događa ni šta Lina radi.

S ljeta došla joj Sabiha, rodakinja iz Sarajeva, djevojka vrlo umna i načitana, koja je provela nekoliko godina u Carigradu i Brusi. Ona ju je nešto razgovorila i s njom se prvi put izvezla jednog petka fijakerom do u Vitez. Posjetili Teskeredžića, pa se opet vratili pred večer u Travnik.

Sabiha joj usput i svakom prilikom pričala o Sarajevu, o Ilidži, - o Carigradu i tamošnjem ženskinju. Minku je to i zanimalo i zabavljalo, pa kad joj je napomenula da pođu u julu ili augustu u Sarajevo, Minka je pristala i ne pitajući tetke.

Naručila je odijelo, zar i ostalo. Jedno jutro otišla Asim-efendiji, koji je upravljao njezinim imetkom i zamolila ga da joj dadne nešto novca. Rekla mu da će sa Sabihom otići u Sarajevo. Tamo će joj trebati. Kupiće bisera, jednu granu u kosi i ostaloga. Ono što je donijela od Nadi-bega nije htjela nositi.

Asim-efendija joj je obećao donijeti novce, kad pođe, i Minka se polahko spremala, veseleći se u duši da će otići makar na neko vrijeme iz Travnika.

Sabihu zavoljela. Sad je manje vezla, i više razgovarala i šetala. Najviše su bile u bašči. Ali Minka nije nikad govorila o sebi. Radije je slušala Sabihino pričanje o Carigradu i moru. Minka sebi predstavljala taj svijet uvijek u ljepšoj slici, nego što je i bio, nego što ga je i Sabiha opisivala. Ona je bar tako sebi sve zamišljala!... Pa taj život, kojeg ona nije mogla ni predstaviti!

Ona počela opet misliti o jednom životu, kojeg je njezinu bujnu maštu stvarala iz pripovijedanja njezine prijateljice. Ona je mislila e je svako tamo drugačije nego u nas... Tamo nije ko ovdje!... Ljudi su drugačiji, jer je i zemlja druga i običaji drugi!... Tamo je sve tako lijepo, kao što je i Carigrad lijep...

O Sarajevu nije mnogo Minka mislila, - tek se radovala da će otići iz Travnika.

Sabiha se počela spremati. Minka reče tetki da će i ona sa Sabihom otići malo u Sarajevo. Tetki Rehanički nije bilo baš po volji. Štaviše, ustavljala je da ne ide, jer šta će joj reći svijet!... Još žena Nadi-begova; – bez muževa znanja... Minka je planula ko bijesna na tetku:

– Ja žena njegova?! Nikad više me on neće svojom zvati!... Znaš, tetka, onoga časa mene Bog ubio kad ja pomislim da mu se vratim... Meni niko ne zapovijeda; ja ću se raspustiti i biću pušćenica... Znaš, biću to!...

Tetka je ušutila načas, a onda opet pokušala raznim načinima i razlozima. Minka se ljutila.

– Nikakvih obzira prema njemu ne poznajem! On je tuđi... A ako ti, tetka nijesi kail, ja ću ipak ići!...

Tetka Rehanička ustane i uvrijeđena pođe u drugu sobu. Na vratima se zaustavi i reče mahnuvši rukom:

– Idi kuda hoćeš, ali se više ne vraćaj meni!

Minka je ušutila, tetka zalupi vrata za sobom, a Sabiha je slagala rublje u svoj kufer.

Ovaj slučaj pospješio je Sabihin odlazak, jer je ona isti dan pisala svome bratu Šemsi-begu da dođe po nju.

Do tri dana otišla je Sabiha s Minkom u Sarajevo. Tetka Rehanička opet našla razloga da ženama dokaže da treba Minka promjene da ne vehne kao cvijet.

Ali svijet i tomu htio znati pravi uzrok, pa kako nije niko znao, kao što ni tetka Rehanička, tako su nagađali. Jedni su govorili da Minka ide u Sarajevo da se uda kad je pusti Nadi-beg. Jedni su govorili da je neće Nadi-beg pustiti, pa da je otišla tužiti, a neki su pronijeli zlobono da je Minka umno bolesna...

Minka je pisala tetki vrlo rijetko. Asim-efendija se tužio jednom Rehanički da Minka mnogo troši, dok nije stigla vijest Asim-efendiji da Minka odlazi u Carigrad sa Sabihom, Šemski-begom i još jednom obitelji iz Sarajeva.

I tetka Rehanička i Asim-efendija začudili se tomu... A neki u Travniku rekli da ima pravo! Kad Nadi-beg uživa po kupalištima u Austriji, može i Minka živjeti u Carigradu!...

Koliko je bilo zlobe i zavisti u srcima onih koji su to samo gledali, a nije ih se ništa ticalo!...

XXIII

Brzi voz primicao se Pešti. Kako je već običaj, svi su putnici stajali na nogama; jedni, koji putuju dalje, gledali su grad i okolicu kojom je voz jurio, drugi, koji su putovali u Peštu, spremali svoje stvari i čekali, dok se željeznica zaustavi na stanici. Među ovima bila je i Lina Jagdićeva.

Ovoga puta osobito je pazila na se. Namještajući šešir i šljager, ogledala se dva-tri puta. Brižljivo pogledala odjeću, rashladila ruke kolonjskom vodom i otvorila vrata.

Voz je već bio ušao u kolodvor i počeo se zaustavljati u vrevi svijeta i zvižduka lokomotiva.

Na sve strane vrvili putnici. Razni glasovi, mješavina njemačkog i mađarskog jezika gubeći se prvi u drugom, kao zujanje muhe u velikom osinjaku, škripa kola, dozivanje tregera, iznašanje stvari iz voza, koji je došao. Odlazanje voza, trčanje željezničkih stražara i odredbe činovnika činilo utisak nečega velikoga, nečega uvijek pokretnoga, što ne staje ni danju ni noću, gdje nema odmora... Jedno mjesto, jedno stjecište, gdje pamćenika nema, a da je vidio prazno.

Porcnjela zgrada, pocrnjeli zidovi sa crnim kolesama, sa crnim dimom i crnim lokomotivama, s vlakovođama i ložačima crnih ru ku... Sa neprestanim dozivanjem, sa vječitom žurbom, zviždukom, odlaskom i dolaskom vozova, kojima reda ni sami poglavari stanice ne znaju – to je peštanski kolodvor...

Lina je stajala na vratima kola prvog razreda, gledajući odakle će je spaziti on!... Stvari je iznio treger i govorio joj nešto mađarski... Ona ga nije slušala, kao što ne bi ni razumila da je i htjela čuti.

Tamo iz svetinje, koja je dolazila od ulaza opazi Nadi-bega Osmanspahića. Postane joj lakše. Kao da je težak teret spao s nje.

A to smo i svi iskusili kad smo jednom došli u tuđi, nepoznati grad i uzdali se da će nas dočekati...

...I taj je došao!... Došao je onaj za kojim je Lina pošla i kome je samo pripadala! U duši osjetila neku slast; - postalo joj ugodno, lagodno, osjetila se laganom i skočila niz stepenice.

Nadi-beg joj stisnu ruku i zagledao u njezine lijepe crne oči. Ona se osmjehnula.

Bez riječi pošli jedno uz drugo, a treger ponio Linine stvari za njima.

Izišli iz velike zgrade zapadnog peštanskog kolodvora i sjeli u automobil, koji je čekao na njih pred ulazom. Jedno uz drugo... blizu... sasvim blizu...

Kako je bilo na putu? - upita Nadi-beg.

- Dobro, - odvrati Lina, - ko na putu!... Dugačak put... bila sam nestrpljiva.

- Ja nisam mogao doći u Doboj, jer sam morao preko Brčkog radi neodgovornih stvari...

Auto je brzo jurio. Za nekoliko časaka bili su pred hotelom "Palace".

Dolazak u hotel, klanjanje slugu i udvornost svih, kojih susrećemo, penjanje liftom i dolazak u sobe obična je stvar svugdje...

Nadi-beg je uzeo dvije sobe jednu uz drugu. Lina odabere sebi manju sa izlazom na balkon koji je gledao na glavnu ulicu. Lina je načas otišla sama u sobu da se odmori od puta i da odijela promjeni.

On je ostao sam, zavalio se na divan i zapalio cigaru.

Nije ništa mislio. Do ušiju mu doprla zaglušna tutnjava kola, tramvaja, razni glasovi, vječito, bez prestanka... Bilo mu to neobično iza onog tihog Travnika!...

Činilo mu se kao da se iza njegovih leđa nekakva kola kroz zid vuku. Mislio je da je kroz zid nekakav kanal ili da je voda provedena. Nu ni jedno ni drugo nije bilo. U blizini te sobe bio lift!... Pa to tako traje bez prestanka. - Uvijek neko slazi odozgo i drugi se penju. Zatim opet tutnjava kola i tramvaja, zvonjenje iz raznih soba...

Nadi-beg je sjedio na divanu i gledao kako kolutovi dima od njegove cigare idu prema otvorenu prozoru. Nešto bi htio da misli, htio se nečemu podati slatkom i lagodnom, ali nije mogao. Često je pogledao prema vratima Linine sobe i osluhnuo. Nije se ništa čulo.

Hoće li ona sada doći, mislio Nadi-beg i smišljao sve moguće riječi, kako će joj reći koliko je voli. Iza toga i nehote se sjetio Minke, ali začas prešao preko toga; - preko tih misli.

Vrata su se otvorila od susjedne sobe i na njima se pokazala Lina! Bila je obučena u smeđi kostim. Mirisom se začas napunila čitava soba.

Lina sjedne do njega. Šutili su oboje.

Nadi-beg je gledao čas preda se: - sad brzo pogleda u Linu i u sebi osjećao neku neobičnu slast... sreću...

-- Mogli bi, naručiti ložu u operi? - primjeti Nadi-beg pogledavši Linu.

Ona odgovori skoro mehanički:

- Pa naručimo! Makar i ne razumila tekst! Uživat ću u muzici.

Nadi-beg je ustao i pozvonio.

Zatim su sišli u kafanu hotela i sjeli za jedan sto do prozora.

Razgovarali o običnim stvarima. Među ostalim rekao joj Nadi-beg da trebaju sutra otići javnom bilježniku radi ugovora o ženidbi, pa će se kasnije vjenčati dok se on raspusti.

Riječ "raspusti" izgovorio je on polagano i pri tom pogledao na stranu, kao da se osjećao krivim.

Lina je to opazila. Saslušala ga je ipak pozorno, jer je pripovijedao da će sutra položiti pedeset hiljada kruna na njezino ime u banku. Pri tome je uzeo njezinu torbicu i izvadivši iz svoje lisnice dvije banknote po hiljadu kruna stavi ih u torbicu.

Lina je pri tom primjetila da nije dozvoljeno pretraživati tuđe stvari, a on se osmjehnu.

Poslije su se izvezli fijakerom kroz grad, a navečer otišli u kazalište.

Oko ponoći vraćali su se iz opere u otvorenim kolima. Noć je bila hladna. Nebo vedro, osuto zvijezdama. Na ulicama je bilo još

živo. Kafane su bile sve otvorene, te je Nadi-beg upitao bili se gdje svratili da se okrijepe.

Možemo u "Palace", jer je i tamo još otvoreno... – odgovori Lina na njegovo pitanje.

— Pa tako i jest... – odgovori Nadi-beg – ne hiti nam se...

Opet šutnja.

Kola su išla pločnikom, a topot konja odlijegao u noći. Lina se naslonila na jednu stranu kola i gledala u otvorene kafane iz kojih je more svijeta prodiralo na ulicu.

U tim kafanama, u moru električnog svjetla uz pjesmu i muziku, provodio se noćni peštanski život...

Pred "Palaceom" zaustave se kola i njih dvoje uđu u kafanu.

XXIV

Kad se je Lina sutradan dosta kasno probudila, osjećala je glavobolju. Znala je odašta je, jer nije bila navikla na mješanje pića. A i sjedili su dugo u kafani. Bila je dobre volje, kao što nije nikada. Kad je došao primaš njezinu stolu, bacila mu pedeset kruna!... A onda su se Cigani izmjenjivali i svaki dobio ili od Line ili od Nadi-bega...

Lina je sjedila na stolici ne daleko od kapele i uživala u buci, u žamoru i mješavini govora. Boca za bocom najljepših francuskih i mađarskih vina ispraznivala se na njihovu stolu. Ona je htjela da ovu noć u Pešti "utuče" i vidi kako to izgleda...

Lijeno se digla iz postelje i pogleda nadesno. U drugoj postelji spavao je još tvrdim snom Nadi-beg.

Navuče cipele, priveže crnu kokardu na bijeloj noćnoj haljini i ode na prstima u drugu sobu da Nadi-bega ne probudi.

Otvori prozor i duboko udahne svježi jutarnji zrak. Osjeti da joj je hladno, ali je ipak ostala na prozoru i gledala pod sobom već davno probuđenu ulicu, kojom je vrvio svijet, kao u mravinjaku.

Lina je stajala kraj prozora i gledala na ulicu. Zabavljalo je šarenilo boja i smjesa svega što nam samo veliki grad može predstaviti.

... Onaj gospodin što se vozi u kolima, – jedna dama u automobilu... S onu stranu hrpa svijeta, a između svih jedna djevojka s mornarskom kapicom. Po sredini ceste tramvaj ide lančanom mostu, a drugi ide s protivne strane... Sa čoška ulice dolazila kola, zaustavljaju se... tramvaj prolazi, a s druge strane ide omnibus... Jedno odječenje vojnika prolazi sredinom ulice, odmjerenim korakom...

Čas izgleda kao da je ulica praznija... Sad upadaju više u oči pojedinci...

Dva mornarska časnika: – jedan u građanskom odijelu za njima s jednom damom. Zaustave se pred jednim izlogom na protivnoj strani i gledaju... U izlogu su bili šćširi svake vrste, salon modistice. Ženska je pokazivala nešto rukom, onda pošli naprijed... Zaustavili se. Okrenuli se. Sad je Lina vidila lica i mladića i dame.

Nešto su razgovarali, a onda dama gledala u prozore hotela "Palace". Lini se učinilo da gleda nju. Nu nije se makla. I ona je gledala sad damu, sada mladog čovjeka i nehotice se sjetila...

– To je ona!... To je on!... – izusti Lina i ispravi se na prozoru. Njojzi se pričiniło... Činilo joj se da su oni... Oni i niko drugi!... – Ko bi mogao biti drugi?! – Vera kneza Iva Ljubića i sin Pavao!

– Nju tako dobro poznám iz Zagreba, a njega iz Dubrovnika!... – reče poluglasno Lina.

Oni su ušli u modističinu radnju, a Lina se i nehotice sjeti jednih školskih ferija u Dubrovniku; lijepog parka i Pavlove izjave ljubavi...

...I nešto slatko, nešto lijepo prošlo je čitavim tijelom Line Jagdićeve i postalo joj je toplo...

Čekala je na prozoru gledajući u vrata kuda su oni ušli.

Onda... onda... sjećala se Lina – da, bilo je toplo i lijepo!... Davno je to bilo! Ona je bila kod Vere u gostima. Tad se upoznala s Pavlom kad je došao iz Beča. U kratko vrijeme – svega dvije nedjelje bila je Lina – došlo je eto do izjave. Pavao joj je govorio

tako toplo, – ... a ona se zbunila. U prvi mah šutila, a u duši osjećala neku tjeskobu. A kad ju je upitao ljubi li ga, hoće li ga ljubiti, odgovorila je ne znam...

– Ljubiš li me sada? – opetovao Pavao, a ona jedva da je sama sebe čula izgovorila: ne znam...

I sama se često poslije pitala: je li znala da je Pavla još onda ljubila... Mislila je često o tome i uvijek se rado sjećala toga događaja. To joj je ostalo kao nešto nalik na čistu rosu. Ta izjava često joj osvjetila koju tamnu noć... Zbunjena mladića, lijepih crnih očiju, bujne kose, koja se prema čelu kovrčala, držeći glas pun topline, slušala je često Lina kako joj šapuće za vrijeme mističnih noći... I onda se nešto budilo u njenoj duši veliko... zakopano... pospano...

Tad su otišli zajedno kući. Putem nijesu ništa govorili. Za ručkom gledali se kradomice. A poslije – do pet dana iza toga otišla Lina iz Dubrovnika. Rastala se s Pavlom šuteći, gledajući jedno drugo... On je skinuo šešir i mahao za odlazećim parobrodom. Pavao je ostao na obali, a Lina mahala svojim rupcem; – vjetar mahao rupcem, kojeg je ona u ruci držala.

S puta; za tim od kuće pisala je Veri i svaki put pozdravila Pavla. On je njoj pisao dva ili tri pisma puna mladenačkog zanosu. Ona ih se sjećala, pa možda bi ih negdje i našla među svojim pismima kod kuće u Dalmaciji. U Bosnu ih nije ponijela, jer je bila već u zaborav pala Pavlova ljubav.

Tako je s Linom gotovo uvijek bilo. Nije osjetila ni jednom prave slasti, a nije nikom ni rekla slast, koju je u času izjave osjećala. Tako je sve prolazilo... Tek kad je prošlo, osjetila Lina da je prošlo... A onda se samo s tugom sjećala uspomena.

Jednom je ljubila jednog lijepog svog kolegu, a da on nije znao. Lina mu ničim nije dala znaka o svojoj ljubavi... Ona je samo čeznula. Slast koju je osjećala razgovarajući s njim srećila je. Jednoga dana on joj povjerljivo pričao o svojoj ljubavi s nekom drugom!... Ona se razočarala, otišla kući i plakala...

A sve druge ljubavi koje joj drugi htjedoše nametnuti odbijala je hladno. Poslije, – činilo joj se, – da je već sve prošlo! Ništa više u životu nije bilo što bi je moglo ushititi. Izgledalo joj da je već "za sve stara", pa se posvetila samo djeci i školi.

Bila je ~~mla~~orna učiteljica. Nije bila od onih koje vole udvaranja askanija. Jedinu zabavu bila joj je škola i knjiga...

Kako ~~je~~ Nadi-beg došao, ni sama nije znala. Možda put njezinom, ~~sve~~ otvorio je Behćet-beg...

Danas je žena Nadi-bega Osmanspahića!... Još dva-tri sata i biće sklopljen akt... A sada... Da još odjutros... Od jučer je Nadi-begova...

Lina je gledala u modističinu radnju. Na vratima se pojavila lijepa dama, kćerka kneza Ljubića, a za njom izišao Pavao... Pavao i Vera, drugi niko nije mogao biti! Pošli su uz cestu koja je vodila Dunavu, a Lina ih je pratila svojim pogledom...

Gledajući za njima, zaželila ih je Lina vidjeti, razgovarati s njima. Nije želila ništa više, jer činilo joj se da u njezinu srcu nema mjesta nizašto više, kao što u velikoj kući koja je ostala nedograđena. Sve što je njezina duša želila, sve što je u njezinu životu došlo, nije moglo naći mjesta u biću da stane, da se usavrši... Ona je imala snage, imala je volje, ali ništa nije moglo postojati...

Lina je predaleko išla u svojim željama, da je vazda njezina misao ostajala izvan zbilje. Jedna smjesa želja neograničenih u svo- me opsegu izvirala iz njezina srca koje nije imalo dovoljno energije da ih ostvari ili odabere...

Što joj je život pružao, odbacivala je, a što je željela, nije joj dao!... I tako moguće i Lina je prošla kraj sreće, a da je nije ni zapazila.

Mladi Ljubić s Verom izgubio joj se među svijetom i Lina zatvorila prozor i otišla da se obuče.

XXV

Istoga dana navečer otputovali su iz Budimpešte prema Beču. Lini se prohtjelo otići u Baden, gdje su se zadržali desetak dana, a odatle se zaputili na Blatno jezero.

Na mađarskom Balatonu u romantičnom predjelu Balatonfüreda ostanu iza društva s kojim su došli.

Bilo je polovicom septembra.

Lina je željela ostati na Balatonu dok se bar svrši kupališna sezona. Zanimao je život, jer nije bio bučan kao u Badenu, kao u Tatri, Karlsbadu i drugim mjestima. Ovdje je bilo sve otmjeno bez onih naci-franih dama i one poluaristokracije, koja se najviše vidi.

Bilo je mnogo razloga i na Lininoj strani da ostane izvan Bosne. Tako su i uredili da će Nadi-beg otići sam radi raspita s Minkom. Osim toga, trebalo je i radi neodgodivih gospodarskih poslova biti u Bosni koncem septembra. Onda će natrag po Linu, pa će tada u Tuzlu da tamo zimu provedu.

Tako je Lina ostala sama na Balatonu.

S početka se dosađivala, hodala sama okolicom. Nekađ od dosade vozila se željeznicom naokolo, jednom opet parobrodom duž čitavog jezera. Sama ručavala u hotelu obično u jedan sat, onda išla u kupe oko četiri sata ili pet, a zatim se vraćala u svoju sobu. Sjedila je na balkonu pred svojom sobom i gledala na jezero.

Svi su je u hotelu poznavali pa i u okolici, premda nije ni skim skoro ni govorila. U hotelu je držali vrlo bogatom, pa je hotelijer naredio slugama osobitu brižljivost prema Lini.

Oblačila se birano, trošila vrlo mnogo, osobito na cvijeće i parfime. Ali ipak sve to nije nikom padalo u oči, jer nije Lina bila jedina koja je trošila. Tu je trošio svak, – sve dame imitirale jedna drugu, sve se natjecale, koja će biti elegantnija.

A Lina nije ni upadala u oči sa svojom ljepotom. Ipak, nešto po čemu su Linu poznavali, što je svak vidio: bilo je crveno pero na njezinu šeširu, koje nije ni moda – ta jedina vladarica nad ženama mogla ukinuti. A oni, koji iz bližega pođoše mimo Line, poznavali su ju i po velikim crnim neodoljivim očima.

I tako je gospođa "s crvenom perom" bila svim gostima Balatonfüreda poznata.

Ona je to znala. To joj godilo, pa se je pravila još čudnijom nego što je bila.

Jedan jedini muškarac s kim se je Lina upoznala bijaše grof Julius Erzin. S njim se upoznala još dok je bila u Tatalomnici s Nadi-begom. On je došao kasnije nego što je Nadi-beg otišao u Bosnu. Sreli su se na ulici. On ju prepoznao, pozdravio je osobitim načinom da je Lini upalo u oči. Ona se doduše, nije okrenula za njim, ali joj se činilo da je toga čovjeka nekad negdje prije vidjela.

Sutradan posjetio je u hotelu.

Ali poslije ipak rijetko je Lina išla s grofom. Nekad je pratio na šetnji, nekad dolazio u veliki park i šetao s Linom.

Grof Erzin bijaše u svojim trideset petim godinama, čovjek vrlo naobražen, koji nije govorio o sebi i o svom imetku; - koji se nije hvalio svojim doživljajima iz mladosti.

U društvu s Linom razgovarao najviše o svijetu, o putovanju, o umjetninama... Nikad nije govorio o Lini ni pred kim; nije nikad pogledao Linu pogledom u kojem je ona mogla nešto naslutiti... Jedino što joj je priznao da mu je ugodno njezino društvo i ne zna da li joj možda ne dosađuje.

Nadi-beg je morao ostati u Bosni više nego je mislio. Raspust s Minkom bio je gotova stvar, jer ga je i ona bila zatražila. Mimogred je javio Nadi-beg da je Minka oputovala u Carigrad i da će se njegovo očitovanje njojzi dostaviti putem konzulata. Još joj je pisao da se strpi sedam-osam dana i ostane u kupalištu, dok on uredi stan u Tuzli i pregleda imanje.

Iako je početkom oktobra zaključena kupališna sezona, ostane Lina na Balatonu. Grof Erzin spremio se svaki dan i opet uvijek odgađao svoj put.

Konačno oko desetoga oktobra dode grof Lini da se oprosti saopći joj da sada odlazi najprije kući, a odatle će možda preko zime u Pariz ili u Beč.

Nakon odlaska grofova bilo je Lini neobično. Nije među njima ništa bilo, ali ipak taj čovjek bio joj je simpatičan. Možda je i on jedan od onih koji su prošli kraj njezina srca bez dodira.

A sad je i on otišao...

Nadi-beg joj pisao: da dolazi svakako polovicom oktobra da će i on ostati makar nekoliko dana, pa će onda zajedno u Bosnu.

Lina se promijenila. Ono što ju je dosad veselilo, postajalo joj dosadno. Pomisao da će se vratiti u Bosnu i tamo ostati bunila je. Osjećaj da više nije slobodna i da nosi tuđe ime strašio je i zatvarao njezin pogled. U tom životu koji je čeka nije više nalazila one harmonije koju je osjećala onoga časa kad je pred tri mjeseca potpisivala ženidbeni ugovor. Jedno nejasno, bolesno stanje u kom se je osjećala Lina tjeralo je na razmišljanje o životu. I zaključak svega toga bio je isto tako plod neostvarenih teorija o ljuskoj sreći...

Nastali jesenji dani. Počela kiša padati. Po čitave dane bio je Balaton zavijen gustom maglom. Ona ustajala vrlo kasno, osjećala se svakim danom težom. Slabila tjelesno, a u noći nije mogla za dugo usnuti.

Poslije večere išla je šetati opustjelim parkom kojim više nije ničija noga hodala. Lišće je opadalo i gnjilo na lijepim alejama. Još tu i tamo po koji cvijetak, kao uspomena, da je proljeće i ovdje bilo budilo u Lininoj duši osjećaj sumora, zažaljenja. Zastala bi na putu i gledala oko sebe. Tišina. Oko nje šušti lišće, koje je vjetar otkidao i bacio na put. U vlažnom uzdahu osjećala dah po gnjiloći. Kroz granje, s kojih bijaše već opalo lišće gledala Lina vječito naoblačno nebo. Njezinom dušom povlačili se oblaci isto tako, kao i tim nebom, kojeg je gledala više sebe, a da nije znala ni sama tomu uzroka. Tek je bila načisto da ono što je bilo veliko i žarko u njezinu biću, što ju je grijalo i – grijalo druge, nestaje... da će još jednom samo zatitrati i utnuti se...

Pred tom pomisli strašila se -- bojala se...

Tada je i Nadi-beg došao!

Dan-dva činilo joj se da je opet oživila po Nadi-begovoj ljubavi, pa opet zapala u prijašnje stanje.

Nadi-beg nije ništa primjetio, a niti mu je Lina dala primjetiti. Kad je on spavao, Lina je gledala kroz mrak i mislila... Sve što je mislila, nije imalo veze niti sa sadašnjosti niti sa budućnosti. Spavala je vrlo malo i to ono što bi u jutro usnula. Kad je ustajala Nadi-beg je već sjedio za stolom i pisao razna pisma svojim subašama ili je sjedio u kafani i čekao na nju.

Ona je obično silazila oko deset sati i pila kafu.

Jedno jutro nije Lina došla. Prošlo je jedanaest, a nje nije bilo u kafanu. Kad je Nadi-beg došao, potraži je, ona je ležala u postelji. Na pitanje: šta joj je, odgovorila je da je glava boli i da neće doći na ručak.

To se sada ponavljalo češće i on joj preporuči da odu liječniku da je pregleda.

Ona ga pogledala začuđeno i rekla:

– Ta to nije ništa!... A ako ti je želja otidimo!

Kad je liječnik pregledao Linu osmjehnuo se i rekao:

– Proći će to... nije ništa, – a onda joj šapnuo u uho:

Vi ste u drugom stanju...

Lina se zacrvenjela i pogledala preda se.

XXVI

Nadi-beg i Lina bijahu se već spremili za put. Dva dana odgledala ga Lina izgovarajući se nahladom i ostala u postelji.

Nije joj se žurilo u Bosnu iako je Nadi-beg htio da što prije otputuju.

Treći dan nije ležala Lina, ali je opet ostala u svojoj sobi i tek na ručak sišla u zajedničku salu hotela. Jedva što je ručala ustala iza stola i otišla gori.

Kad je Nadi-beg došao oko tri sata, ona je sjedila za stolom i pisala nekakva pisma. On je htio pogledati, ali ona spretno pokrije pismo drugim i pišaće: “Draga prijateljice...” itd.

Nadi-beg ju ostavio samu.

Lina napisala jedno pismo, zatim opet drugo, treće...

U sami sumrak zatvori brižljivo pisma i ostavi ih u torbicu koju je sobom ponijela. U kafani nađe Nadi-bega, umoli ga da idu malo šetati, – da još jednom pogleda ubavo kupalište prije odlaska. Šetali su dugo. Kad su se vraćali, tužila se na umor rekavši: da će odmah iza večere u postelju.

Tako je i bilo. Nadi-beg je i sam bio za to da budu naspavani za sutrašnjeg puta.

...I prije devet sati bili su već u postelji...

Oko jedanaest ustane Lina. Pogleda spava li Nadi-beg, te kad se je uvjerila da je usnuo, ustane iz postelje, uze ispod jastuka torbicu s današnjim pismima i ode u drugu sobu.

Električna svjetiljka plane i osvijetli sobu. Lina polagano otvori ormar i stane se oblačiti šutke, kao da je u krađu došla...

Odabere jedno putničko odijelo smeđe boje. Zatim otvori veliku korpu s odijelima i drugim stvarima. Uzme najnužnije i smjesti u jedan mali kovčeg. Zatim pregrne mantil sive boje. Bila je već Lina za put gotova...

Koliko se je god žurila, ipak je dosta dugo trajalo slaganje stvari, te je tek za pola sata bila potpuno opremljena.

Malen šešir naturi na glavu, pregleda ponovo: da nije zaboravila uložnu knjižicu Ugarske eskomptne banke, pa, kad se je osvjedočila da je sve u redu, pođe prema sobi u kojoj je Nadi-beg spavao.

Na vratima zastane.

Nešto joj postane teško pri duši. Neka neodlučnost i slabost obuže je u jedan čas kad je već bila potpuno gotova.

Mjesec je vani svijetlio. Kroz prozore padalo svjetlo na Nadi-bega i osvijetljivalo mu lice. Lina ga pogleda i srce joj prestane kućati. Zatim se primakne postelji i klekne. Nadi-beg je tvrdo spavao...

Lina je klečala kao kip pred njegovom posteljom, gledajući ga kroz polumrak, a njezina misao hitala je po nekom neodređenom putu bez kraja... bez putokaza...

Podigne se polagahno, natkući se na njega i spusti svoje hladne usne na njegovo čelo. Jedna suza potekla je niz njezino lice koju je ona brzo rupcem otrla...

Zatim se izmakla. Jedva se pridržala na nogama od uzbuđenja koje je najedanput zavladao njom. Bojala se da ne zaplače...

Nešto je već stiskalo u grlu...

Izmakne se od postelje i priđe stoliću pred ogledalom. Otvori torbicu izvadi tri pisma iz nje i stavi ih među prazne boce od parfima.

Onda polagahno na prstima izađe iz sobe...

Nakon njezina odlaska vladala je u sobi mrtva noćna tišina. Kroz prozore svijetlio mjesec i na mahove sakrivao se za raskomadane oblake koji su plovili nebeskom pučinom. Nad-beg je tvrdo spavao.

Iza ponoći počelo se vedriti i vjetar puhati. Noć bivala sve studenija. Pred zoru pala temperatura vrlo nisko. Okolo jezera pravila se tanka kora leda, a okolicu prekrivalo debelo inje.

Nadi-beg se počeo prevrćati, zatim mehanički u snu navlačiti jorgan, jer je popušćanjem sna počeo i sam osjećati studen.

I kad je mjesec zalazio za oblake i gubilo se njegovo svjetlo u sve debljim slojevima oblaka, koji su od juga prema sjeveru plovili, počeo se Nadi-beg buditi.

Pogleda. Okrene se nadesno i dohvati pokrivač Linine postelje.

Kad je ugledao praznu postelju, nešto ga zazebe i protrne. Neka nerazjašnjena sumnja: da je Lina nekud otišla obuze ga svega i skoči...

Navuče brzo hlače i izleti u košulji na hodnik... Nikoga!... Pođe u zahod i kad se uvjerio da je ni tamo nema, vrati se opet u sobu i odvrne lampu. Pohiti u drugu sobu i kad ugleda otvoren ormar i razbacane stvari, postane mu sumnja jasnija.

— Ona je otišla... Otišla!... Ostavila me... — govorio Nadi-beg sam sobom stojeći nad otvorenim kovčegom i razbacanim stvarima.

Nije se mogao ničega sjetiti, nije mogao ništa naslutiti kuda je Lina mogla otići, zašto je na ovaj način iščezla.

Stajao je kao okamenjen nasred sobe i gledao tupo po razbacanim stvarima po sobi.

Razmišljao o svemu i tražio u svojoj pameti ma i najneznatniju mogućnost kojom bi pokušao prodrijeti u tajnu Linina odlaska. Ali sve uzalud!... Nikakva traga!...

Vrati se u svoju sobu i obukavši se sađe u kafanu. Nikoga! Prođe kroz praznu kafanu, zavirivši u sve ćoškove i izađe iz hotela.

Istom je svitalo. Gusta magla prevlačila se čitavom okolicom. Tek nešto nad površinom jezera kao da je visilo. Još su svjetiljke žmirkale.

Nadi-begu se činilo da ima nešto zajedničko u njegovoj duši s tom maglom, kroz koju nije ništa vidio. Njemu se činilo kao da ista ovakva neprozirna magla krije Linin put, kojim je noćas otišla...

Pošao tromo prema parku. Tamo je nekad ona šetala... Pa možda je i jutros pošla! Ona je čudna, pa nije i to isključeno. Moguće da je otišla na jezero; - moguće će ga sada iznenaditi. No kad se sjetio da se je jučer tužila na umor, pa kad su bili odredili da otputuju u deset sati, zašto bi išla!?... Pa još noćas! I po ovakvoj studeni i magli... Činilo mu se da čuje kola i stao na cesti. Osluškiavao je i nije se prevario. Kroz maglu primicala se njemu kola, ali ne fjakero nego seljačka obična...

Pošao još naprijed, pa zastao. Stajao neodlučno na ulici a onda pošao natrag u hotel.

Nadi-beg nije mislio o Lininu odlasku, nego nešto očekivao. Sve mu se činilo da će se ona sada povratiti.

U hotelu mu vratar nije znao ništa reći. Neko je izlazio oko ponoći, ali on nije baš opazio. Tek se dosjeti da je oko dvanaest izašla jedna gospođa u putničkom odijelu, u sivom mantilu.

To toliko doznao Nadi-beg o Lini.

Željeznički činovnik koji je tu večer izdavao karte reče mu da oko pola noći nije bio nijedan voz, a u dva sata niko nije uzeo karte.

Nije isključeno, mislio Nadi-beg, da je unišla u voz bez karte samo da sakrije trag za sobom, a mogla je i u kupeu platiti...

Nije znao ništa, a niti se je mogao na što odlučiti da je traži...

Tako je došlo podne.

Raspitivao, tražio; čitav je hotel pretražio, ali o Lini ni traga! Ni policija nije znala ništa, a pošto nije otkrivena nikakva krađa, štaviše, Lina je i svoga nakita i novca ostavila, nije Nadi-beg dao da se policajno traži. Jedino je umolio policajnog činovnika neka bi se u Peštu telegrafiralo da li je na koji kolodvor došla gospođa u sivom mantilu i kud je dalje otputovala.

Iza podne pošao u sobu i pretražujući svaku sitnicu nađe među praznim bocama Linina pisma.

– Ah! evo pisma!... – kliknuo gotovo veselo Nadi-beg i ne znajući šta se krije u njima, stojeći na nogama između prozora i ogledala počeo je čitati.

Često je zastajao, prevrćao list i čitao ponovo, ostavljao jedno, čitao drugo a zatim uzimao treće...

Boja lica mijenjala mu se često, a u duši borila se neka nova sumnja sa novom spoznajom.

XXVII

Dragi prijatelju!

Kad ovo pismo budeš čitao, ja ću biti daleko. Nikakva riječ; ništa me više neće moći povratiti! Ni sila!... A ja znam da ti nećeš ni pokušati, jer ćeš o čitavoj stvari dobro promisliti i onda odlučiti, kao što sam ja učinila. Teško je srcu zapovijedati, ali je još teže nositi na duši neokajan grijeh i živjeti u bludnji. Ja sam mnogo razmišljala dok nije ono nešto, što je bilo jače od moga srca, nadvladalo. Tada sam se odlučila na ovaj korak. Ti ćeš to znati i uvažićeš to pri osuđivanju moga postupka.

Ja odlazim!...

Ruka mi dršće pišući ovo pismo. U prvom zapečaćenom listu nisam rekla zašto odlazim. Možda sam i zaboravila. Odluka, koju sam stvorila, neopoziva je. Ja sam mnogo trpila u zadnjim danima, pa ne znam je li tom bio uzrok bolesno stanje mojih živaca ili neka rana duše. Mi smo u bludnji. Naša je ljubav grijeh, a naš život nezakonit. Bojim se poći ovim dalje, jer živiti u grijehu protivi se mojim etičkim načelima. Bojim se i Božje kazne da sam otela jednoga čovjeka ženi koja ga je ljubila. Ja to nijesam učinila. Ti si dao povoda, ti si potpalio ljubav u mome srcu i mjesto tihe božanske ljubavi planula je strast. Ona je bila jača od razuma, od morala, od vjere... Ja sam poslala u njezin vrtlog, koji me je doveo u život bludnje...

nemorala. Naš je život s vjerskog i etičkog gledišta nemoralan. Ali, ipak, ta spoznaja nije stvorila te odluke. Ona krivnja, koju sam učinila tvojoj ženi mučila me, mučila me od onoga časa kad se počela stišavati strast u momu srcu. Ti je nijesi potpirivao, jer si mislio pošteno. Nu sada je došlo nešto jače! Došla je spoznaja, grižnja savjesti, koja mi je nalogala da sve pregorim i da te vratim tvojoj ženi. To je moja želja i moja posljednja molba na te! Vрати se Minki i izmiri se! ... Ja ću se izgubiti u svijetu, kao što ih se milioni izgubilo...

Zaboravi na me i ne sjećaj me se više nikad!

Večeras ću izvršiti svoju odluku. Noću, kad ti budeš spavao, ustaću iz postelje, kleknuti nad tvoju postelju i reći ti posljednje zbogom! Posljednji put poljubitiću tvoje čelo poljupcem u kojem će izumirati ona obmana i strast... Poljubac će biti hladan i nećeš ga niti čuti. Ja ću možda plakati rastajući se od tebe, a ti ćeš čitajući ovaj list proklinjati me.

To sam i zaslužila...

Jedna će veza među nama ostati. Doktor mi je rekao da sam noseća. Djetetu koje će na svijet doći biću mu majka pa onaj novac koji si položio na moje ime uzeću s obom. Živiću samo za dijete i brinuti se za njegovu budućnost. Ako nestane novaca, zarađivati ću sama i živiti u odricanju. Možda ću i prekinuti sa ovim svijetom i poći u samostan, ako se osjetim jakim.

Mili! Ovim se rastajem od tebe moleći te da mi oprostiš i da ne ideš za mnom. Vрати se svojoj ženi – vrati mir i zadovoljstvo njoj! Neka ona bude sretna, a mi jači od nje da trpimo... Ona je nježna, njezino je biće od samih sanja protkano... Vрати se njojzi tako ti začeca onoga što je naše zajedničko – što će nas vezati jedino kada na svijet dođe!

Zbogom!

Lina.

XXVIII

Prošlo je dugo vremena iza toga.

U proljeće 1906. godine ležala je u sanatorijumu dr Grünsterna u Beču: Lina Jagdićeva.

Kasno u zimu došla je iz Francuske, gdje se je također osjetila vrlo slabom i putem joj pozlije u željeznici. Bacila je krv... Na prvoj stanici u jednom ovećem gradiću morala je ostati i tek drugi dan nastaviti svoj put.

Još od porođaja – već godinu dana nije se Lina mogla popraviti, pa je po savjetu liječnika otišla na jug, a kad joj je dotužila samoća na Siciliji i južnoj Italiji, pošla u Francusku. Ni tamo nije nalazila žudenog oporavka, ali ipak privlačio je život i raskoš; ljepota nersavnjivih krajeva i zamamnosti koje je mogao pružiti samo novac i Francuska.

Dugo se je odlučivala da pođe u Beč, gdje je ostavila i kćerkicu, malu Emu, i da nije bilo jednog slučaja, možda ne bi Lina još pošla natrag. Došavši u Beč vrlo bolesna, ode znamenitom profesoru dr Grünsternu i ostane u njegovu sanatoriju. Stanje njezine bolesti čas se poboljšavalo, čas pogoršavalo da je morala preko čitave zime ostati.

U proljeću, kasno pod konac maja, počela se oporavljati, te joj liječnik dozvolio da može izlaziti za toplijih dana.

Oko deset sati izlazila Lina obično u park i šetala kratko vrijeme. Zatim bi sjela u sjeni kojega drveta i zabavljala se kakvom knjigom. Bilo joj ugodnije kako su dani postajali dulji i sunce toplije grijalo. I Lina osjećala da se i u njoj život budi, da dobiva snagu. Čutila je kako joj krv struji i krijući se ogledavala čekajući kad će opet opaziti rumen na licu.

U podne dolazio joj najviše puta mladi liječnik sanatorija dr Stramm i razgovarao s njom do ručka.

Sjedeći, Lina sama razmišljala često o sebi, ali kako god je strogo sudila o svojim činima, nije se uznemiravala, niti se je nalazila krivom. Nadi-bega se je sjećala često i žalila da mu je baš ona prouzrokovala toliko nezgoda i da je baš ona bila i glavni uzrok

rastavi s Minkom. A nekad se sjećala Lina i svih drugih koji su kraj nje prošli a da: ili ona – ili oni nijesu primjetili jedno drugo...

Činilo joj se kao da joj na duši više ništa nema i da nema ni prema kome više nikakvih obveza.

Jedino o kome je najmanje mislila u ovim časovima, a ko je još ovisio o njoj bila je mala Ema, koja se nalazila u jednom privatnom dječijem odgojilištu. A kad je na nju pomislila, onda je morala preći u mašti iz onih sanja i osjetiti dužnost majke, o kojima je nekad u školi toliko učila. To joj je navlačilo sjetu na njezinu dušu i u tim se časovima plašila budućnosti.

– Ona; ono nedužno stvorenje koje će radi mene stradati – ona je jedini grijeh na mojoj duši, za kojega ću morati odgovarati, – govorila Lina samo sebi, – a ono što sam učinila Minki, to sam već okajala kad sam ga poslala natrag njojzi...

– Moja je ljubav bila zabluda prema Nadi-begu, – šaptala Lina sama sebi zatvorenih očiju sjedeći na suncu, – pa ta ljubav, iako je ostavila plod iza sebe, morala je prestati...

Prestati... Izgovarajući ovu riječ, kao da ni Lina nije sama sebi vjerovala da može to što govori i posvjedočiti. Štaviše, ona se još i bojala da prestane.

Svome odlasku, – rastanku one skrupulozne noći u Balatonfüredu tražila je moralni uzrok. Mislila je da je sve tako tačno kako je pisala u drugom pismu Nadi-begu... Mislila je da je to jedna odluka koja se više nije mogla promijeniti... Kao zakon držala sebi Lina ono, što je ona sama stvorila i što je bilo možda produkt bolesnih živaca.

Radi toga je Lina i o Nadi-begu, kao i o drugim, mislila držeći sve to prolaznim i nečim što nije moglo ostati na jednom mjestu, što se nije moglo stalno s njezinim bićem spojiti. Jedna zabluda: da ju nitko ne može usrećiti, da nitko ne može pojmiti njezino biće – i obratno, da ona ne može nikoga usrećiti, bijaše uzrok svim stradanjima učiteljice Jagdićeve.

Čim je ona opazila da se neko za nju zanima, ona je bježala, a kad je ona nekog gledala, kad je težila za nečim nije imala postojanosti... I ona je opet bježala pred onim što je htjela... Lina je

bila jedna od onih koje se nikad ne upuštaju u borbu sa pasijama žene. A kad je nadjačala sebe u svojim željama kad je izmakla dalje od onoga ko je nju tražio ili kad se je okrenula od svog srca, tad se osjećala jačom i samostalnijom. Za njom stajale samo uspomene kojih se nekad sjećala, kao što se sjećamo onih lijepih i ružnih stvari koje nekad čitamo ili gledamo...

U njezine doživljaje nije ništa spadalo i kad ne bi bilo male Eme kao svjedoka ljubavi s Nadi-begom, ona bi i tu zatajila...

Bila je kao sfinga, koju gledajući gonetamo njezinu prošlost, a ona nam ništa ne kazuje...

Kao što je krijući otišla za Nadi-begom iz Bosne, kao što je iščeznula tajanstveno iz Balatonfüreda, tako je i provela skoro dvije godine, a da nikom o sebi nije javila. Nije nikom s puta pisala. Nije nikom pripovijedala o svojim doživljajima. Prolazila svijetom, kao zalutala zvijezda. Sve što se rađa u duši jedne žene, rađalo se i u njezinoj, ali i umiralo ondje gdje je počimalo. Nadvlačili se oblaci, harala oluja dubravom njezina svijeta, a ona ostala zatvorena. Tek jedna malena bilježnica znala nešto i nešto – a to moguće ono iz čega se ne može ništa vidjeti, što nam ništa ne objašnjuje osim, kao što kod sfinge, običnih bilježaka: gdje je iskopana i kako se je došlo do nje.

U toj bilježnici pisala je najviše o svome putovanju. Bilježila odlazak i boravak u pojedinim gradovima. Bilo je tu i lijepih opisa raznih mjesta i spomenika.

O sebi je vrlo malo pisala, tek nešto kad je bila u Palermu. Tu se sjetila Nadi-bega; pisala o Minki. Bila je nezadovoljna. Duga putovanja ubijala su je, a stalan boravak u jednom mjestu strašio je da se ne dozna za nju... Mogao bi on doći!...

U šumama od naranča i limunova provela je skoro mjesec dana.

Onda se počela osjećati sve težom i razdraženijom. Liječnik joj preporučio da ode u sjevernu Italiju i stalno se nastani u kakvom mjestu. Morala se spremati i na jednu – njoj taku stvar, pred kojom je zebila, kao pred smrtnim časom; morala je očekivati u proljeće porođaj...

... I ta misao, ta božan ispunjala gotovo najveći dio njezinih bilježaka.

Iz tih se bilježaka vidi još samo njezino putovanje natrag u Austriju. Tri-četiri mjeseca nije ništa bilježila, a onda opet bilježila nešto o samoj sebi. Ali i to se odnosi samo na njezino zdravlje, jer je nešto pred porođaj poboljšavala.

Morala je izgledati u drugom stanju vrlo ružna, dok piše negdje u aprilu:

“... sjedim u svojoj sobici pred ogledalom. Jadna Lina, kako žalosno izgledaš!... Isflekana po licu, čemu u ljekarnama nema pomoći; omršavila i izobličena... Oči pomućene, kao od vječite besanice, ili možda od previše spavanja i ležanja?... Bez društva sam, bez prijatelja i bez ikoga očekujući čas kad će i to proći!”

Pred porođaj odlazi u jedan zavod za rađanje.

Opet mjesec-dva nije ništa bilježila, a onda samo kratko: da je sretno rodila, da se nije mučila a i da je dijete živo.

Brzo se oporavlja, ali joj ne pogoduje klima. Dijete će dati u odgojilište, i do dva mjeseca otići na put.

Onda ima nekoliko bilježaka o djetetu, te lijep rastanak u augustu, kad je dijete predala u odgojilište i kad je otputovala ponovo na jug.

– Tebi čedo moje – piše Lina – pišem ovo! Ti me gledaš pri mom odlasku svojim nevinim očima, a ne razumješ da te majka ostavlja tuđoj njezi, na rukama tuđe majke koju sam za novac kupila...

Ja ti gladih rukom tvoju голу glavu po kojoj je istom počela rasti kosica, a u mojoj duši nešto dršće... To je majčino srce... Emice, majčino srce dršće nad tvojom budućnosti. –

Pritiskam svoje usne na tvoje obraščiće, a ti me nerazumljivo gledaš.

Majka te predaje u tuđe ruke pred svijetom, ali te nosi u svom srcu...”

Iz nekoliko nabačenih bilježaka moglo bi se zaključiti da je Lina u Francuskoj našla nekoga poznata. Ime mu nije nigdje spomenuto, ali po nekim znacima moglo se je slutiti da je to bio grof Julius Erzin.

Na jednom mjestu piše:

Njegova postojana ozbiljnost, njegova ljepota riječi i savršena ugladenost privlači. Kad odlazi, za njim odlaze lijepi akordi pjesme, koju je svirao. Ja se primičem bliže glasoviru i čini mi se da ga još čujem. Zatvorim oči i maštam...

Gledam u prošlost, gledam u sadašnjost, pa se čudim šta se događa sa mnom! Od onoga časa kad sam pošla na onim običnim kolima iz Travnika do danas, kad sjedim u Parizu izgubljena za svakoga osim njega... Pa kad ne bih sebe poznavala, kad ne bih bila uvjerena da će i ovo proći, mogla bih ga ljubiti...

Ima još nekih stvarca zabilježenih, po kojima bi se moglo suditi da je taj jedan uistinu bio grof Julius Erzin.

Nu pri koncu bilježaka izgleda da je i od njega pobjegla u času kad se je u njoj pobudila želja da mu se poda.

A to je zabilježeno na vrlo originalan način da se sve ne može prenijeti iz bilježnice.

U toplu njegovu sobu došla je ona jedne zimske noći. Ali je došla originalno u noćnoj haljini zamotana u teški kaput od krzna, bez šešira u mirisu parfima, spremna da odmah legne uz njega.

I dok je ona već bila došla u njegov stan on bijaše pošao po nju. Nju dočekuje njegov sluga i uvodi je u sobu. Ona sjedi zamotana, pa i kad on dolazi, ona ostaje jednako...

On je pokuša opiti, ali opijajući nju opije prije sebe i zaboravi se...

Pođe silom da je odgrme i kad je ugleda u noćnom odijelu, pograbi je i baci na divan.

Ali dok se je on okrenuo, Lina je bila na nogama. Odgurne ga od sebe i pobjegne na vrata. Zapanjeni sluga gledao je... Noć je bila studena i dok je Lina našla kola, drhtala je čitavim tijelom...

Sutradan preselila se u drugi stan i više se nije s njim nikada sastala.

Ta večer povukla sa sobom teške posljedice da je Lina morala odležati preko mjesec dana u postelji. A poslije se nije mogla oporaviti.

Jedan dio zime provela u Parizu, a odatle se odlučila povratiti u Beč da vidi dijete i da konačno otputuje u Dalmaciju majci koja je još bila na životu.

Kako je putem još gore oboljela, zabaci namjeru da ide kući i ostane u sanatoriju doktora Grünsterna.

XXIX

Tri godine navršavale se od onoga dana kako je Lina otišla od Nadi-bega.

Nakon uzaludnog očekivanja da će se ona još povratiti, Nadi-beg je otputovao u Tuzlu i nastanio se u novoj kući koju je uredio bio za ženidbu sa Linom.

U Tuzli ga poznavali po čuvenju. Govorkalo se o njegovoj ženidbi, pa kako nije niko o tome ništa znao, prestalo i to kroz neko vrijeme. Neki, koji su ga poznavali bolje, znali su da do te ženidbe neće doći, ali za pravi uzrok nije nitko znao.

Živio je povučeno i uredno. Rijetki, koji su zalazili u njegov stan, imali su prilike viditi sliku te lijepe Line. Neki su je držali ljepoticom, a neki ženom koja je umjela ukus i draž spojiti s ras-košjem i zaslijepiti oči bogatome begu. Sobarica pričala nekim svojim prijateljicama da beg često sjedi podugo vremena pred stolićem i gleda u sliku obožavane žene.

A neki su opet tvrdili da su vidali primašicu Loti iz Weissove kafane gdje se vraća iz Nadi-begove kuće. Nadi-beg je zalazio u kafanu, gdje je Loti svirala, ali nije mogao niko vidjeti da s njom razgovara.

Jednu večer ostao je nešto kasnije u kafani, ali je sjedio u posebnoj sobi s jednim društvom, u koje je Loti samo jednom te večeri zašla.

Nekad je odlazio Nadi-beg na kratko vrijeme iz Tuzle, ali nije nitko znao kakvim poslom. Jedni su držali da ide nadgledati svoje imanje, a drugi su govorili da se tamo provodi...

Pravi uzrok nije nitko znao.

U Nadi-begovoj duši nastao neki nesređeni odnošaj prema svijetu, – neko nepovjerenje u sudbinu i hladnoća prema svemu oko njega. U takvim časovima odlazio iz Tuzle u Sarajevo ili u Zagreb. Tamo mu bilo lakše. Neki teret svalio bi se s njega, pa se radovao što je i on član toga ljudstva; koji hrli samo za slašću i uživanjem.

Zašao bi u koje veselo društvo, – u koje kazalište ili u intimno sijelo, – gledao taj svijet, što je u životu tražio samo uživanje, pa se i on nekada pustio niz talase toga šarenog svijeta... A onda se umoran vraćao natrag u svoju praznu kuću...

Nakon nekoliko mjeseci postao Nadi-beg izrazitiji tip tuzlanskog društva.

Počam od običnih akšamluka u solidnim gostionama, gdje se sakupljala aristokracija i činovništvo do veselih soba, gdje je obijesno đaštvo i mladost tratilo dane zalazio je Nadi-beg... U Weissovoj kafani nalazio se najčešće, gdje je još uvijek Loti svirala, iako je bila već "nekim dosadila sa cilikanjem"...

Od urednog i solidnog Nadi-bega postao drugi Nadi-beg kojeg su sada mnogi poznavali... Poznavalo ga ono obično "kafansko društvo", koje je rado za okruglim stolicem volilo zaigrati karata, poznavali ga oni koji su volili posebnu sobicu uz čašicu šampanjca; poznavali ga daci koji su uživali redajući prazne pивske boce oko sebe... Poznavali ga kelneri, kasirice, kafanar Weiss i društvo primašice Loti.

Nadi-beg je kupio kasnije i kola po pričanju nekih za nekoliko hiljada kruna koja su stajala na raspoloženje svima njegovim prijateljima.

Jedan čitav "mali svijet" kupio se oko njega. Zabavljali se, provodili se i Nadi-beg uživao u tomu da život tako prolazi i da on još i drugima može život ljepšim učiniti.

On je bio neodređen tip, čovjek zatvoren sam u se bez ikakvih ciljeva. Ničim se nije bavio, ništa mu nije trebalo, jer je bio i previše

bogat, a da mogne pomisliti kakav je život u širim slojevima oko njega, kakve su prilike u kojima žive oni što ih vidi kad se svrati na akšamluk u Sime ili Radojke. Da li oni piju rakiju, da provedu "akšamluk", da li piju da dobiju "apetit", ili piju od navade, ili da zaborave tegobe života. Nije nikad pogledao izblize čovjeka da vidi jesu li svi jednaci. Jesu li bore na licu u svih jednake, jesu li ruke u svih "čiste". Je li svima toplo: nose li svi rukavice i naočare i imaju li svi novaca, da plate rakiju, ili se zadužuju? Imaju li šta jesti kad dođu kući i hoće li naći toplu sobu.

On je zalazio među njih, plaćao im rakiju, ali nije nikad slušao šta oni razgovaraju...

On je živio u Tuzli. U okolini bilo njegovo imanje koje je poznavao samo iz pripovijedanja subaše. On mu je nekad pripovijedao o kmetovima i prihodu. Nekad se za sve interesirao. Prije je sam išao po selima i pobirao svoje, pa je još imao vremena da i tetke Rehaničke nadgleda!... A sada je sve povjerio subašama koji su radili po svojoj volji.

Jednom ga neko pitao zašto živi u Tuzli, a on mu nije znao odgovoriti. – Pa eto ne znam ni ja – rekao Nadi-beg – ovdje ostadoh... Napravio sam kuću... Mislio sam... I tu je prestao. Nije više ništa rekao; jer niti je mislio šta kad je kuću kupio, niti je mislio u Tuzli stanovati, kao što nije više mislio ni u Travniku.

On je bio stranac u Tuzli, stranac među Tuzlacima – stranac u čitavoj Bosni...

Jedino je bio Nadi-beg Osmanspahić među begovima!...

Njegov posjed, njegovo plemstvo davalo mu pravo da bude sve šta hoće i pravo da bude posjednik u kojem god hoće mjestu, gdje se je njegov imetak nalazio.

...I samo s ove strane Nadi-beg je bio ubrojav... realan, aktivan...

U Tuzli su znali da se je rastavio s Minkom. Po begovskim kućama pričalo se i o uzroku zašto je došlo do razvoda, ali u onim kućama gdje je bilo djevojaka prelazilo se preko toga. Štaviše, nije se govorilo niti o Minki nego samo o njemu i pri tom nije se nikad zaboravilo spomenuti nešto o njegovom velikom posjedu, jer to je

bilo ono po čemu se on mjerio i klasirao... Kad su koja kola proletila gradom, polatile bi mnoge djevojke na prozore da vide jesu li to Nadi-begova.

Oko njega se plelo kolo. Na razne načine, pod raznim izlikama pozivali ga tuzlanski bezi na večere i zijafete da mu ispane prilika i da zagleda koju njihovu kćer ili bližnju rođakinju, pa da se i Nadi-beg "evleniše"...

Iako on nije prozirao namjere ovoga svijeta koji su igrali oko njega, znao je opet iz njihova natucanja o ženidbi šta misle, pa se sve više klonio sijela izgovarajući se različito. Jednom je rekao da mu je neugodno u kuće zalaziti, drugom da se je navikao na jednostavnu kuhinju... Nekima opet: da voli komodnost, i tek rijetkima se primio poziva, gdje je znao da može uz čašu rakije prosijeliti.

XXX

Slijedeće godine Nadi-beg je ostavio Tuzlu i preselio se u Brčko. Bilo je tomu mnogo razloga, ali jedan od najglavnijih bio je što se je jednom zamjerio pri igri kotarskom upravitelju i za kratko vrijeme osjetio je Nadi-beg stegnu policajnog ureda. S početka je platio nekoliko puta znatnije novčane globe, a kad je jednoga dana njegov kočijaš dao u Lukovcu konjima šampanjac, izazvao svađu, upravitelj ga pozvao na odgovornost. Došlo bi bilo do ozbiljnih stvari da nije jedan Nadi-begov prijatelj posredovao kod upravitelja.

Ali je kazna bila ipak osjetljiva: jer je Loti morala prisilno otići iz grada. Morao je Nadi-beg moliti, ali mu ponos nije dozvoljavao. Uzme primašicu u svoju kuću i izjavi da će je uzeti, na što dođe opet u sukob sa upraviteljem radi neizvršene odredbe kotarske oblasti.

Među begovima pane mu tim činom ugled i na koncu uvidi Nadi-beg da i on mora ostaviti Tuzlu.

Primašicu Loticu bogato opremi i pošalje negdje u Austriju, zatim rasproda namještaj i kuću te se preseli u Brčko.

Tamo se počeo baviti lovom. Poslije kupovao najljepše konje za jahanje i uživao u tomu.

Za butnirske trke slijedeće godine odnijela je Nadi-begova bedevija "Šara" prvu, a vranac "Schwarz" treću nagradu.

Kod kuće se rijetko zadržavao. Uvijek se vozio nekuda. Izjahao bi na konju ili se zamotao u teški kratki kaput za oštre zime i s puškom otišao u planinu.

Nije bio izvrstan lovac, ali je za to bio smion i odvažan u lovu na vukove i srne.

Jednom su pričali da ga je medved napao u šumi i da mu nije bilo pasa i malog lovačkog noža, poginuo bi pod ranjenom zvijeri.

Dogodilo se to ovako:

Snijeg je bio pokrio čitavu okolicu. Mećava bila velika da je zamela i tragove kroz sela. Nigdje nikoga nije sretao putem. Snijeg je padao i izgledalo da se neće ni cio dan rastrgnuti. Izjutra mu je savjetovao stari subaša Isić da ne ide u planinu, jer se ne može vratiti isti dan, nego mora i zanoćiti. Nadi-beg se nije dao odvratiti.

Upregao saonice i odlučio sam kočijašiti, jer mu sluga bijaše nekuda otišao s fijakerom. Za svaki slučaj uzme uza se jedno sedlo, ako sa saonicama ne mogne daleko.

Kad su proletili bijesni konji kroz Brčko od njegove kuće po ovakom nevremenu, mnogi su se čudili. Pred specerajskom radnjom braće Hasanbegovića zaustavio se da uzme konjaka i konzerva, cigareta i ostalog i kad su ga pitali kuda će beg, rekao je da ide šumaru Miliću na Majevidi blizu Hana Šibošica.

— Tako daleko beže po ovakom vremenu?! — začudi se Ibrahim-aga, na što Nadi-beg mahne rukom!

— Ah! Baš je ovo lijepo!...

Zatim izvadi cigaretu, zapali je, pozdravi se s Ibrahim-agom i odleti u brzom kasu.

Snijeg je padao na mahove. Jedan čas oni laptaš, a za njim sitni smrznuti s vjetrom. Ništa se nije čulo osim zvonaca na saonicama koje su jurile, kao da ih vjetar nosi.

Skrenuvši s glavne ceste, što vodi iz Brčkog u Zvornik, bivao put sve gori, a snijeg sve viši da su konji teškom mukom išli, jer ne bijaše pomrznuo. Kasno u noć prispije pred šumarevu kuću, gdje je on dolazio s fijakerom za tri sata.

Milić se začudio, ali u isto vrijeme i obradovao se gostu, koji ga je posjetio u ovoj pustinji po ovakvom vremenu. Brzo se našla obilna večera, koju je priredila kćerka šumareva i njih dvoje zametli razgovor – naravski o lovu.

Predugo bi otišli ako bi se uopće upustili u pričanja osobito šumara Milića, jer bi morali pričati takve nevjerovatnosti, kakvih samo ima u lovačkim torbama.

Kasno su legli da podrane, jer je Milić držao č će biti masna lova, samo ako snijeg ne prestane.

Dok je u ranu zoru Milića kćer kuhala čaj, dotle su se njih dvojica spremali u lov. Popivši čaj s dosta velikom količinom ruma, zapute se u planinu. Jedan pođe desno prema obronku planine, a drugi iza hana kroz šumu. Uredili su i to: kako će jedan drugom znak dati, u kojoj će se udaljenosti držati i slično.

Nadi-beg pođe sa svoja dva hrtu kroz šumu i izbije na jedan proplanak odakle je vidio Milića kako gazi snijegom. Zatim je opet krenuo u šumu.

On zastane da zapali cigaru, a psi potrče naprijed. Njušili su trag zvjeri.

Za jedan čas čuje glas puške, a onda Milića znak da drži... Nadi-beg stane, pripravi pušku i čekaše. Psi su teško zavijali, a onda najednom nastala nekakva lomljivina kroz granje. Nadi-beg je ček'o.

Najednom se ukazala prema njemu grdna zvijer -- meded otvorenih čeljusti, bijesan i krvav po glavi. Nije odmah Nadi-beg opazio da je krvav, nego tek, poslije kad je Milić prispio znao je da ga je on u vrat ranio.

Kako će meded prema njemu, opali Nadi-beg jednom i pogodi ga u stegno; opali drugi put, ali promaši...

U tome času spopali su hrtovi ranjenu bijesnu zvijer, koja je svojom težinom oborila Nadi-bega.

Psi se hrvali s oborenim medvedom, a on se nije mogao maknuti ispod njega očekujući sigurnu smrt. U skrajnjem času a možda i u času kad je medvedu nestajalo snage uslijed krvi, koja je iz vrata tekla, zgrabi Nadi-beg nož i probode ga pod grkljanom.

Zvijer se borila smrću kad je doletio šumar Milić ko bez duše držeći da je Nadi-beg zaglavio...

Sav krvav izvukao se teškom mukom Nadi-beg i stisnuo Miliću ruku:

– Dobar lov, ali skup!...

– Dobar lov – reče Milić – samo sreća da sam ga ja prije ranio, jer bi inače slabo prošao.

– Ama ko se je nadao!...

– I ja se čudim – reče Milić – ja ne znam kada sam vidio mededa u ovom dijelu Majevice, a jutros tek što sam zašao iza glavice opazio sam ga.

Ispili tu po rakiju koju je Milić uza se nosio, a onda šumar otišao da nade ljude i da odere mededa.

Ovaj je događaj opisan po pričanju šumara Milića. Nadi-beg nije nikada pričao o svojim lovačkim pustolovinama, pa prema tome je teško i jamčiti za istinitost.

U njegovoj sobi bila je jedna mededa koža, nu je li od ovoga mededa, ne zna se.

Vremenom je omrznuo Nadi-begu i lov; zabacio jahanje i vraćao se opet gospodarstvu. Oblazeći svoja velika imanja, išao je pješke, noćivao u seljačkim kolibama i čardacima, slušao njihova pripovijedanja i tužbe. Dolazio im na veselja; – svadbe, svetkovine; dolazio na žalost, a kad bi izdala ljetina, davao im novaca, žita, kupovao im obuću i drugo.

Mnogi su pitali: gdje je Nadi-beg? Nijesu ga vidali u Brčkom, nije zalazio nikud, pa je mnogima bilo čudnovato...

U Tuzli niti u Travnik nije ni jednom otišao od onoga slučaja. Bilo mu neugodno. Tuzla ga podsjećala na Linu, a Travnik na Minku; – Sarajevo ga dražilo... Po čitavo ljeto ostajao na selu, a

zimi se vraćao u Brčko i čitavo vrijeme sjedio sa starim Isićem pijući rakiju.

Ali i to mu postalo dosadnim. Mrzilo ga sve, propadao u zdravlju. Nu na izvan – u život nije htjeo! Plašio se nečega, bojao se društva koje mu je nekad najmilije bilo...

I

Veliki događaji djeluju ne samo svojom promjenom u općenosti nego i na pojedincima opažaju se razlike u shvaćanju. Narode, pokrajine, pa često i čitavo ljudstvo zahvati nova misao za koju se nije ni borilo. Na jednoj strani propada nešto što se nije moglo suprotstaviti novom vremenu i evoluciji duha, a na drugoj strani niču nove ideje, novi ljudi – preporuča se ljudstvo! Zapravo izmjenjuje svoj oblik uslijed neke vanjske sile, a suština ostaje ista. Tek goodine, a često i vjekovi jedva iskorjenjuju neke zasade ljudske duše kojih se čovjek neće da odreče.

Kod raznih naroda različite su težnje. A da prozremo njihove namjere i upoznamo se s njima, nužno je svakako poći u prošlost – prošlost iz koje su nastali događaji koji se obično ne predviđaju u svojoj znamenitosti.

Istočni narodi imaju žalosna iskušenja u razvitku svoga narodnoga bića, jer obično sve operacije izvršavali su evropski liječnici – diplomate računajući na svoje interese. Jedino izgleda da su događaji u Turskoj 1908. i 1909. došli iznenada i nisu bili predviđeni u njihovim raportima.

Mladoturci nijesu pripremali revoluciju. Način vladanja s turskim narodom izazvao ih na to djelo da stresu sa sebe tutorstvo i da se oslobode evropskih paragrafa; da budu bar gospodari u svojoj kući.

I došli veliki događaji iznenada! Sve se izmjenilo u jednom času da smo stajali zapanjeni pred učinkom koji je bio gotova stvar.

Forma se izmijenila brzo, stvorili se programi, ali nešto je opet ostalo nepromijenjeno. Ostala je pozadina stara, bitnost turske politike nije se mogla izmijeniti, jer bi se ta izmjena kosila sa interesima nekih evropskih država. Moralo se čekati na još veće događaje koji će jači biti od samih interesa i ugovora...

Turski narod, država, društvo i pojedinac proživljavali su krizu za krizom, kojima su bili uzroci borbe onih koji su padali i onih koji su uskršavali. Borio se novi duh sa starim, duh slobode, duh napretka sa mračnjaštvom.

Događaji koji su se odigrali u Turskoj nijesu ostali bez učinka i na ženu; – ona je nepozvana izašla sa svojim zahtjevima, radi svojih veza sa mladoturcima ili radi muževa i rodbine, koji su se vraćali natrag u domovinu s novim nazorima i novim životom. Svi ovi, kojima je narod izvojevao slobodan povratak i zatražio njihovu suradnju, tako su slabo poznavali prilike u koje su došli da su se već prvih dana opazile pogreške njihovog djelovanja.

Oni su htjeli nabrzo – najradikalnije privesti svoj narod u kolo kulturnih evropskih naroda i pri tomu nijesu se obazirale na vrlo važan psihološki momenat – raspoloženje starih duhova, koji nisu htjeli tako lahko bez borbe metnuti glavu pod giljotinu modernoga duha i umrijeti samo da više ne smetaju.

A ovo je moguće bio jedan i od najglavnijih uzroka da je došlo do druge revolucije, koja je bila ozbiljnija i krvavija nego prva, i koja više nije imala za glavni uslov baciti jednu vladu i provesti promjenu na prijestolju, nego oboriti sve ono što je smetalo napretku i zauvijek zapriječiti da ne uskrсне kao sotona duh, koji nije htio, niti je imao volje, od sebe izumrijeti.

Mladoturci su popravili svoju pogrešku, a druga revolucija ugušena s topovima i vojskom Mahmut-Šefket-paše, kaoji je kao trijumfator unišao u Carigrad.

Dvije revolucije bile su revolucije novoga i staroga duha u Turskoj u kojima je svijetlo rastjeralo tamu, kao što sunce razgoni maglu svojim svijetlim trakama.

Prema zapiscima spisateljjeve prijateljice Džemile-Nesrin-hanume, počeo je mladoturcima padati ugled uslijed rovarenja uleme, za kojima je još uvijek stajao sultan Hamid. Njemu se nije sviđalo što je ustav podijelio i ograničio njegovu despotsku vlast pak se je htio opet dokopati. Ubrzo je došla reakcija i u svakom mladoturskom pothvatu vidili su povredu Šerijata. Naročito su upirali prstom na život žene koja se razvijala naglo, nenaravno, te su nekim stvarima imali i pravo prigovora. Mladoturci su radili bez obzira na sve prigovore i tako je svakim danom bivao jaz veći između starih i mladih.

Mladoturcima se počelo izmicati tlo ispod nogu, ali su računali da su bili još uvijek dosta jaki. Na ono – naime na vojsku, na koju su u svakom slučaju računali pokazalo se poslije neispravnim jer su staroturci i tamo posijali sjeme smutnje. –

I jednoga dana postali su opet stari gospodarom situacije i izgledalo da će doći do prevrata.

U to vrijeme proglasi se zakon “Šerijati-Muhamedije”, koji je bio uglavnom uperen proti mladoturskog života, a pogotovo proti žen. Čuvari toga zakona nosili su bjelo oko ruke i tražili od svakoga proglasujući gradom; da se bezuvjetno tomu zakonu pokori.

Džemile-Nesrin išla je u kolima svojoj prijateljici i u posjetu. Zaustavili su odmah kola čuvari zakona “Šerijati Muhamedije” i naredili da smjesta zatvori kola i vrati se kući, jer po tom zakonu nije bilo dozvoljeno ići ženi u otvorenim kolima.

O samom zakonu ne mogu ništa reći, jer mi nije nikad do ruke došao, iako bi bio važan dokumenat za ilustraciju mladoturskog stanja. Ostajući pri zapiscima Nesrin-hanume, navesti mi je da su na temelju toga zakona pohapšeni mnogi mladoturci, obustavljeni svi listovi, koji su bili poznati kao mladoturski i zaplijenjene mnoge knjige koje su se sa sadržajem po tomu zakonu bile ogriješile o Šerijat...

Po tomu zakonu bilo je uopće ukinuto pravo žensko koje su žene same sebi prisvojile za vlade “neznabožaca”... na dalje: “da ne smiju žene oblačiti se mimo propisa Šerijata, da ne smiju ničim se povoditi za Evropom”...

I.t.d.

Za svaki propust bile su određene drakonske kazne i mužu i ženi uz prijetnju uništenja dotičnih odijela i uz prijetnju šibanja.

Jedini koji su ostali vjerni mladoturcima bio je makedonski i solunski zbor vojske koja čuvši za carigradske događaje pođe da kazni staroturke i sultana Abdul-Hamida, koji nije ostao vjeran ustavu na koji se je zakleo.

Sakupljeni u svojim kućama, ili na okupu kod svojih prijatelja, čekali su mladoturci svoju Bartolomejsku noć, dok su gradom fanatici gospodarili pod vodstvom Dešvera, evnuha sultana Hamida, urednika lista "Volkan". Luftije, Feizije, koji su proglasili da je svak otpadnik islama, ako se priključi mladoturcima i da će biti ubijen. Razjarena rulja hodža i softi tražila gradom mladoturske prvake i hapsila.

Nastupila noć strave i očaja. Čitavu noć čulo se pucanje. Jedni su govorili radi utjehe da nije već stigla solunska vojska. Nagađalo se svašta i preplašeno gledali izu spuštenih zastora na ulicu. Hrpi-mice prolazile softi sa odjelima vojnika koji su sačinjavali carigradsku posadu odanu sultanu Hamidu.

Istom se ujutru nešto smirilo kad se je pronio glas da je stigao pred Carigrad Mahmud-Šefket-paša s vojskom.

Nastao boj o Carigrad trideset prvi marta¹. Taj dan ostaće zauvijek u povijesti turskoga naroda kao simbol slobode, napredne misli. Taj dan znači u turskoj povijesti pobjedu svjetla nad tmi-nom!...

Gledala sam svojim očima, – piše Nesrin-hanuma u svojim zapiscima – kako prolazi Mahmud-Ševket-pašina vojska okićena zastavama uz glazbu kličući: slobodi i napretku!... Srce mi neobično kucalo od uzbuđenja, jer sam osjećala da je i za nas svanuo dan, koji je pod noge bacio ahrimansku moć. Upravo su nosili saniteti jednoga ranjenika kojeg je preko puta s prozora jedan softa ranio. Otvorim prozor i pokupivši cvijeće s moga stola bacila sam na

1 Zapravo 28. marta po st. k.

prolazeću vojsku... Oni su gledali gore prema meni, a u očima im se caklila radost... veselje...

Mahalu po mahalu, kasarnu jednu za drugom morali su osvajati od sultanu Hamidu privržene posade. Krv se je prolila... Brat je na brata pucao...

Turska žena od sebe je ustuknula nazad. Nije osjećala dosta jakosti da nastavi svoj rad. Neke su pokušavale rad među ženama osnivanjem "gospojinskog društva" (Kadinlardem-ijjeti), zatim: Mudafea-i-Hukuk Nisvan Gjemijjet, te "Mudafea-i-Millije Kadinlar Gjemijjeti", koji su svi radili oko jedne stvari da tursku ženu prenu iz letargije i da je upoznaju s njezinim pravima i uzvišenom zadaćom koju bi trebala vršiti na korist naroda i čovječanstva.

Sva ta društva nijesu kako uspijevala, jer je još neizbrušena taština žene tražila samo da se digne na površinu. Pravoga rada nije bilo. U društvima se više žene sakupljale na razgovor da se posavjetuju o sutrašnjoj modi, da se načeretaju, u pokrajnim sobama ispuše po koju cigaretu.

U klubu "Jeni Nisvan Gjemijjet", kojom bijaše predsjednica čuvena Ferida-hanuma, a tajnicom Nedžmije Sahir sakupljala se duševna elita Turkinja, gdje se je raspravljalo o književnosti, muzici i pjesmi.

Nedžmija bijaše apsolventkinja konzervatorija u Parizu, pa je svojom inteligencijom i glazbom privlačila žene iz najviših krugova.

Tu se provodio život u velikom stilu!...

Inače žena u Carigradu ostala je u svojoj kući uz svagdanji posao i brigu oko djece. A tih je bilo najviše – te su sačinjavale većinu, jezgru...

II

Jedne večeri – priča Džemile Nesrin – iako nijesam zalazila u klub "Jeni Nisvan" pođem na nagovor nekih prijateljica da čujem raspravu o ženi Nedžmije Sahir o kojoj se je vrlo mnogo govorilo.

Bila sam uvedena u veliku salu, gdje se bijaše skupilo sve što je bljiskalo u Carigradu.

Posredovanjem moje prijateljice Džalide-hanume, uvedena sam u uži krug, u jednu raskošno uređenu sobu u kojoj su sjedile odbojnice s nekim odabranim svojim prijateljicama.

Predstaviše me Feride-hanumi, Nedžmiji Sahir, Hikmet-Nida-hanumi, blagajnici društva, te ostalim odbojnicama. Među njima je sjedilo još i drugih, -- a među ovima i Emine-hanuma, koju je predsjednica zvala Mini. Pogledala sam bolje po sakupljenim i ova Mini učinila mi se poznatom. Žena u svojim nekako dvadeset pet godina, plavka; umna izgleda i dosta priprosto, ali veoma ukusno obučena sjedala do mene i razgovarala slabo grčki s jednom nemuslimankom do nje koju mi predstaviše kao učiteljicu Emine-hanume.

Bila bi zapala u zabludu da sam držala e joj djecu poučava što bi ipak bilo moguće, ali da ne preuhitim i ne učinim se radoznom razgovarala sam sa Nedžmijom i Džalidom.

-- Meni izgleda poznata ova gospođa do nas -- obratim se Nedžmiji.

-- Moguće, -- odgovori Nedžmija, -- Mini je dobra prijateljica moja i Feride-hanume. Mi smo često zajedno. Međutim, i ona je bosanka i dva puta se udavala...

Ja bacih ispitujući pogled i opazih da je Mini pogledala mene.

-- Bosanska je?...

-- Bila je u oba braka nesretna, -- odgovori tiho Nedžmija Sahir. -- Prvi je muž varao, a drugi joj prebacivao da ona njega vara... Ona je zlato! Taka sudbina! Ona se rastala i s drugim mužem. Možda ste i poznavali miralaja Bahri-bega što je stanovao u onoj lijepoj bijeloj kući kako se okreće prema Šehzade džamiji... On je bio stariji čovjek, a ona tako mlada! Ne bi ni čudo bilo da ga je i varala, ali sam uvjerena da nije. Miralaj joj prebacivao ljubav sa svojim bratom Sahur-begom. Njega ćete poznavati! Istakao se za vrijeme revolucije i bio je zatvoren radi svojih članaka. Naročito je poznat u ženskom svijetu sa svojom brošuricom u obranu žene "Novi puti!...

– Jeste, poznam Sahur-beya, – odgovorim polako, a u to je Mini naglo pogledala na ovu stranu i ja sam vidila kako se bijaše zacrvenila.

– Možda je mladi žurnalista i ljubio potajno lijepu Mini, a možda i ona i povrh braka s miralajem da je gledala drugim očima Sahur-beya... To su tajne srca. U to se ne pačam! Prepuštam lijepoj Mini!...

Miralaj je valjda, ipak nešto opazio kad se je odlučio da to otvoreno rekne i njemu i njojzi... Onda došlo ono “obično”: – razvod!...

Sahur-bega zatvoriše radi jednoga članka u “Asru”, a Mini se rastavi kratko vrijeme iza toga.

Tad sam se istom upoznala s njom. Ona mi je priznala da joj je bio Sahur-beg mio, ali ga nije ljubila. On je učio, on joj tumačio i upućivao u sve što nije znala. Tom prilikom ispričala mi naša Mini i svoj život u Bosni.

– Za kim je bila udata – upitam ja, a Nedžmija Sahir nastavi:

-- Bedbaht kadin!¹ Mlada kao kap, čista kao gorski snijeg udala se za jednoga bogatoga rodaka svoje tetke Nadi-bega Osmanspahića. On ju nije razumio. Onu meku narav, ono osjetljivo srce nije razumio njezin muž. Ona je sjedila kod kuće, dok je on okolo druge tražio, zaljubio se u jednu učiteljicu i Mini ga zatekla na njihovu ladanju.

To mi je ispričala Nedžmija Sahir – pripovijeda Džemila Nesrin – prije nego je započela svoju raspravu o ženi i možda bih još više znala o Mini-hanumi da nije vrijeme bilo za čitanje rasprave.

Kad je ustala Nedžmija od nas, okrenula se Mini i meni s riječima:

– Je li Džemile hanuma Bosanska?

– Porijeklom; po ocu – odgovorim ja držeći da je Mini čula pričanja Nedžmije Sahir.

¹ Nesretna žena.

Razgovarali smo nešto o Bosni. Ja sam joj priznala da sam se interesirala za nju. Rekla sam joj da sam bila u Bosni prije nekoliko mjeseci.

Predavanje Nedžmije nijesmo slušali, jer sam znala da će biti štampano u novinama.

Mini je bila u Bosni Minka, Emina-hanuma Zuhrić!... O njezinu životu čula sam nešto u Travniku kad sam bila kod neke rodbine, a sada mi je sama Mini ispričavala svoj brak s Nadi-begom Osmanspahićem i na koncu pozvala me da je kod kuće posjetim.

U to je svršila Nedžmija Sahir svoje predavanje i došla k nama da nas ukori za što smo došle kad se nijesmo udostojili ni poslušati njene izvode.

Džahida se na to našalila:

- Pa dobićemo ih sutra za deset para!...
 - To je omalovažavanje! – prikori je Nedžmija.
 - U novinama...
 - A ako ja ne štamam?
 - Ono je već u štampi – odgovori Mini, na što joj Nedžmija nešto šapne u uho, a ona pocrveni.
-

U sobi se bijaše skupilo dosta hanuma da čestitaju Nedžmiji. Svaka joj je rekla po koju laskavu na uspjehu. Pjesnikinja Medžnuna naročito je došla da pohvali Nedžmiju kao "pravu zvijezdu" koja će svijetliti teškim putem koji vodi "pravima nepriznatim"...

U to sam vrijeme uhvatila priliku da s Mini-hanumom odem u pokrajnu sobu i da uz čašu čaja porazgovorimo se.

Živim sama za se – pričala mi je Mini – ne želim se više udavati. Ovako sam slobodna. S mojom učiteljicom i služinčadi veselim se. Sviramo, igramo, i sve što se može dozvoliti u jednoj kući. Nekad me posjeti Nedžmija Sahir i s njom ostanem po čitav dan. Ona svira glasovir, ud, violinu, gitaru... Glas prefinjen, savršen... Onda se zanesemo u idale i onda zaboravljam na sve što sam pretrpjela...

A nekad dođu teški časovi čame, dosade. Sjedim u svojoj sobi i zurim preda se... Ležim na divanu sate i sate, a da ništa ne mislim... Ništa! Moje je srce prazno, a sve pusto oko mene. Ja ne želim ništa u tim časovima, pa kad bi ko došao i ubio me, ja se ne bih ni makla!... Ne bih osjećala boli, niti bih žalila za svijetom. Možda je moja sudbina taka!... Ja nikad neću biti sretna! Ono što je u mojoj duši – to su nedograđeni dvori, koje je moja želja; potajna želja nacrtala... Oko tih nedovršenih dvorova viju vjetrovi i crne aveti kruže. Ruši se kamen po kamen... Cvijeća je nestalo, nestalo perivoja i ptica... Nekad osvjetli moja misao tu pustinju, kao mjesec razorene dvore, pa opet zađe za oblake očaja i tuge...

Ne znam šta mi je! A kad u tim časovima dode Nedžmija i prikrade se u moju sobu, tad zamniju umiljeni zvuci i prenose me u sanjani raj... Ja dolazim životu. Ona sjedi do mene i miluje me po licu. Ne buni me... Ona razumije moju dušu, iako mi nikad ne dosađuje s pitanjima: šta mi je?...

Ona mi priča o sreći ona me uči umjetničkom životu kojim je protkana svaka žilica njezina bića.

Ja volim Nedžmiju! Ja sam je u svemu kopirala. Čini mi se da je sve lijepo što ona radi; da je moda što ona nosi, da su najelegantnije njezine kretnje. Jedino njezin talenat ne mogu prisvojiti! Ne znam govoriti njezinim riječima... Ali mi se čini da ipak razumijem sve što govori, pa govorila francuski ili njemački...

Mini se začas zamislila, a u to sam i sama razmišljala kakvo je stvorenje ova moja nova prijateljica i kakav je život kojim ona živi...

Kakva će njezina sudbina biti? Hoće li ikad biti sretna?! Hoće li naći čovjeka koji će razumiti njezinu dušu, kao što ju je razumila Nedžmija!...

Ona je ispila šolju čaja i gledala preko mene kroz svjetlo električnih žarulja u sliku na zidu koja je prikazivala aždahu, pogaženu i usmrćenu po dvojici junaka.

Šta je u taj čas Mini mislila, teško je pogoditi, ali na moje pitanje odgovorila je: "Ništa!"

U to nam došla Feride-hanuma, Nedžmija, Medžnuna s Grkinjom i još neke. Nastao razgovor oni svakidašnji. U tom su doneseni lokumi sa šurupom, pa zatim hurme s vodom i kuhano voće.

Razgovor i sijelo otešlo se podugo, pa je Nedžmija na opći zahtjev odsvirala dva komada na glasoviru i onda se rastali.

Ja sam obećala Minku – Mini-hanumu posjetiti...

Zapisci Džemile Nesrin zabilježili su samo još nekoliko primjedaba o Minki; nekoliko posjeta o kojima nije pobliže ništa rečeno.

Uzrok je tomu što je Džemila morala otputovati u Sarajevo sa svojim mužem radi bolesti njegova oca, pa su se njih dvije tek nakon pola godinc opet vidjele u Carigradu. O svome ponovnom susretu s Minkom nije Džemila Nesrin ništa pisala, ali je samom spisatelju ispričala ostalo što je o Minki znala, a poslije se sreo i sam pisac u životu s Minkom...

III

U blizini Sultan Ahmetove džamije stanovala je Minka. Kuća nije bila velika, ali je bila bogato prostrta i divnim raskošom uređena. Harem se sastojao iz četiri sobe. U prizemlju bila je velika soba za primanje, a do ove soba učiteljice Grkinje. Služinčad su stanovala preko dvorišta u tri prizemne sobe a stari crnac Abdulah u sobi do ulaza koju je on nazivao "selamluk". Pokraj te sobe i ispred njegovih vrata prolazio je svako ko je Minki išao i rijetko koja hanuma da se je od njega krila. On je bio najvjerniji sluga i jedina kutija Minkinih tajna iz koje nije ništa preko poklopca izlazilo. Zato ga je Minka i volila, pa kad se je rastavila s Bahri-begom, teško je pristao stari Abdulah da pode s njom. A tada su učinile pare svoje. Minka mu je obećala obezbijediti starost, ako bi mu se prohtjelo otići od nje i obećala mu plaćati stalnu godišnju penziju primjerenu za njegovo življenje.

Kad je otišao Abdulah i učiteljica Grkinja s dvije sluškinje Minkinoj kući, rekao je miralaj ironički: "Vodi svjedoke sa sobom..."

Abdulah je kao dijete došao u kuću Rasim-paše dok se Bahri-beg nije bio ni rodio. Nije bio pravi crnac, nego neka mješavina rasa. Bio je od onih koji su služili vjerno i odano svoje gospodare. Kad je došao, određen je bio za harem i tek kasnije, kad je odrastao, Rasim-paša ga odredio da posluži u muškom odjeljenju. Tamo je ostao preko dvadeset godina stojeći za vratima i gledajući na svaki mig svoga gospodara da ga izvrši prije nego mu se riječima naredi. Radi njegove pouzdanosti i vjernosti opet ga sijeda hanuma pozvala u harem, gdje je ostao i kad se je Bahri-bey oženio, te je uz Esmu i Enisu bio i Minkin najpouzdaniji sluga. Tad je bio već starac u šezdesetim godinama. Nije gotovo ništa radio. Nije se od njega ni tražilo, ali je on sam uvijek našao posla za se. Neke sitnice što Minki trebale kupovao je u čaršiji, ali nikad nije želio da otvori paket i da vidi... Što mu je bilo napisano na papiru i kazano u koga će kupiti; tamo je išao, kupio i vraćao se polahko natrag. On je posluživao i Grkinju, učiteljicu Tefidu, koju je on zvao arapskim naglaskom: mademozal Tefidi.

Kad je bio čuo iz pokrajnje sobe: kako Bahri-bey prebacuje Minki nešto ili kad bi opazio da je miralaj ljut, pravio bi se i on ljut, pa kad je došlo do ozbiljnih riječi među Minkom i miralajem, stavio se on pred Rasim-pašom na Minkinu stranu.

Rasim-paša nije nikad Abdulaha vidio takova. Ukočen, dostojanstven, stajao je do vrata. Oči mu se caklile, a prosijeda brada podrhtavala. Glas mu je bio zvonak, odriješit.

– Velika se nepravda čini u tvojoj kući – govorio je Abdulah – Bogu neugodno djelo čini miralaj-bey, ako iznosi laži proti hanumi...

Onda je zastao i gledao šta će mu Rasim-paša odgovoriti, nu mjesto odgovora dobio je znak da izađe. Na hodniku se sreo s Bahri-beyom i pogledao ga srdito izbacivši kroz zube: – Bog ne ljubi ovakve...

Onda Abdulah nije imao mira. Išao je iz sobe u sobu i ružio Bahri-beya, a na pašu se ljutio što mu nije ništa odgovorio.

Kao pseto, kad se polagano uliziva; sa strahom da će biti i odavljen izbačen unišao je Abdulah u Minkinu sobu. Ona je stajala kraj prozora i gledala na ulicu. Kad je Abdulah ušao, pogledala ga i opet se okrenula prozoru.

Abdulah je ostao kraj vrata. Prošlo je nekoliko časova. Minka se okrene od prozora i ugledavši Abdulaha gdje stoji, upita ga:

Abdulah, šta ti čekaš?...

– Došao sam da ti se potužim, – odgovorio smjerno Abdulah.

Šta ti je krivo?

– Radi tebe bio sam kod Rasim-paše, pa me je istjerao...

– A što ti ideš tamo? Je li te zvao?

– Ja sam išao sam da mu kažem da ti nijesi kriva...

– Zašto si išao? Ja ti zabranjujem ubuduće... Ja se znam braniti!...

– Jer je nepravda da te napadaju... Govore Bogu mrske stvari...

– Hajde, Abdulah!... Pusti me u miru!...

Abdulah pogleda Minku tužno, nečujno podigne zavjesu na vratima i izađe. Pokunjen otišao u svoju sobu i sjeo na sećiju.

I ona ga je istjerala, jer on ne može ništa učiniti!... U njega nema moći... On je bespravan u ovoj kući, a možda i na čitavom svijetu, mislio Abdulah – ali njegova misao nije išla tako daleko da on to i pozna. Tek je znao da ga niko ne treba! Paša ga nije ni slušao, hanuma nije htjela ni čuti šta o njoj govore, a miralaj prošao kraj njega da ga ni pogledao nije...

Ali ipak, iako nije spoznavao svoga stanja, bio je pokunjen i tužan. On se bio privikao uz Minku; njezine lijepe riječi, kojima mu je zapovjedala, urezivale su mu se u srce. Pod tim riječima i pod njezinim kratkim: "merci" topilo se u Abdulahovoj duši neko čuvstvo između odanosti i ljubavi naprama svojoj gospodarici.

Da mu je ona zapovijedila da ode ne znam kuda, da učini što god ona hoće, Abdulah ne bi ni jednoga časa razmišljao. Sve bi izvršio!... Kad bi ona rekla da joj iz mora, sa dna morskoga izvadi nešto, on ne bi pitao kolika je dubljina i može li to učiniti... On bi otišao... Da mu je rekla: da onoga Bahri-beya, da pašu... da sve poubija, bio bi u stanju...

...I Abdulah ogledao svoje ruke, stisnuo pesnicu i zaškripio zubima... I pašu!!

– Bio bih nezahvalnik! – uzdahnio je Abdulah, – nezahvalnik!... Ona je prava!...

Starac razmišljao kako je znao.

Je li kriv i griješan izvor u nepreglednoj pustinji što izvire i svojim životom okrepljuje život – životu? ... I teče kroz pijesak ispod žarkog sunca, prolazi dalje... U hladu oaze, pod sjenatim – palmama razlijeva se da se dadne života – životu... Kako se ljudi osjećaju sretnim kad naiđu na sjenatu oazu, kojoj je potočić dao života!... Hoće li izvor izgubiti na svojoj čistoći što će se nagnuti visoka palma nad njega i zakriliti ga svojim granjem?...

Samo ljudska ruka koja je grješna, ne smije se oprati u izvoru, jer voda nečistoću pere, a ljubav grijeh... Ako zrela hurma, opaljena od sunca pane u izvor, a izvor je ponese na pržinu može je putnik uzeti bez grijeha... To je njegovo vlasništvo, jer oaza ne pripada jednome čovjeku; ona je svojina svih, a bistri izvor je blagodat Allaha!...

Zašto se je stari Arap prenio u svoju pustinju u kojoj se je rodio, zašto je maštom prhnio na sjenatu oazu da se tamo kraj potočića odmori od tjeskobe i tuge, teško je naslutiti...

Je li stari Abdulah primio Minkinu naklonost kao hurmu koja je opala sa stabla datule, koju je dozvoljeno uzeti? Je li se maklo možda i srce starca u prisutnosti i naklonosti lijepe žene?... Ko će to znati?! Možda će to ostati zauvijek neriješena tajna...

U Minkinoj kući bilo je Abdulahu neobično. Izgledalo mu tijesno prema velikim Rasim-pašinim konacima. Nije imao skoro nikakva posla, pa se često i osanisavao. Nekad bi izašao do adžemove kafane na čošku prema Ahmedovoj džamiji. Odatlen je gledao na Minkina vrata i čim bi opazio da se ona vraća, skočio bi iza stola i došao kući.

– Bio si u kafani, – rekla bi mu Minka u šali; – u tebe je tako čim ja odem.

Abdulah bi se na to osmjehnuo i pošao pred njom da joj uzme rukavice koje je ona ostavljala gdje je prije mogla. Uz basamake ostavila bi na kojoj grančici naranče koja je stajala na drugim basamacima torbicu ili valu, pa kad bi se poslije spremala, trebalo bi trčati i tražiti. A ovako je Abdulah sve kupio za njom i nosio do njezinih soba.

Abdulah bi morao ostati pred vratima treće sobe u gornjem katu, jer se u toj sobi Minka oblačila, pa nije bilo dozvoljeno Abdulahu za njom. A iz te sobe išla je Minka u svoj boudoir (budoar), u koji također nije zalazio stari crnac, ali po mirisu parfima, koji se otud širio naslućivao je Abdulah šta svega tamo ima i gdje sve one male bočice iščezavaju što ih on kupuje za hanumu.

Kad se Minka ne bi vratila, Abdulah je odlazio u svoju sobu da se uzgred navrati "mademozal Tefdu" i kaže joj da je hanuma došla...

Nekad bi se Abdulah zaboravio i čekao za vratima Minkinih soba slušajući kako šušti svila i kako ona razbacuje odijela po sobi. Ali nije nikada pogledao kroz oškrinuta vrata... On je to smatrao nedozvoljenim, jer bi to značilo kao kad bi se on sageo nad čisti potočić, koji protiče oazom i ustima srknuo vodu... To bi bio grijeh!...

Često bi se istom prenuo kad bi Minka preobučena izašla iz sobe i ugledala ga gdje stoji na vratima i drži njezine rukavice i valu.

Ona bi se tada glasno nasmijala i prošla mimo starca, kao da je prozirala u tajne kuteve Abdulahove duše.

Njega je uvijek porazio taj smijeh, jer iako on nije mogao u njemu shvatiti omalovažavanje ili prezir, ipak ga je stiskao oko srca.

Ali je Minka poznavala Abdulaha, pa bi se opet okrenula i pvela ga niz hodnik na drugi sprat. Njezin glas ozvonjavao čitavom kućom objesno:

– Mademoiselle Tefidés! Esma! Enis!...

Učiteljica Grkinja pokazala bi se na vratima, Esma i Enisa izletile odnekle; skupilo se sve oko Minke, a nalozi su bili već gotovi:

– Brzo ručak, jer dolazi Nedžmija Sahir!... Abdulah odmah slastičaru neka za mene dadne sve što sam naručila, zatim u apoteku kod Dževata!... Enis, idi po cvijeće, a ti Esma u kuhinju, neka ašči kadin brže svrši. Učiteljicu bi uzela pod ruku i ušla u veliku sobu za primanje, bacila se komodno na divan i zapalila cigaretu. Onda bi dohvatila citaru ili ud i zamnili mekani akordi sobom...

Grkinja Tefidēs je pratila polahgano na glasoviru ili bi uzela violinu i lagahno pratila melodiju koju je Minka svirala.

Kad se Abdulah vraćao od slastičara i apotekara, bilo mu je slobodno ući u ove sobe. Polahko bi se uvukao, spustio boce koje je donio na stol sa ostalim svežnjicima.

A kad bi došla Nedžmija Sahir, morao je također i Abdulah doći da s njom malo arapski porazgovara.

– Mi ovako govorimo o ljubavi – šalila se Nedžmija – mi govorimo arapski, pa vi ne razumijete... Je li, Abdulah?

Abdulah bi prvo pogledao Minku, zatim Nedžmiju i pokazavši sijedu bradu koja je smiješno stajala na njegovoj crnoj koži, rekao bi: Nema više vremena za to! Bolje je da mi obećate proučiti Fatihu!...

A tada bi se Minka našalila:

– A je li ikad bilo za to vremena, Abdulah? Na što bi Nedžmije Sahir, ne davši mu ni odgovoriti, nastavila:

– Da si mlad, bi li ti mene uzeo?...

Abdulah bi se smeo; pogledao opet Minku i odmahnuo rukom:

– Šala je to!...

A onda je dobio znak od Minke da izađe.

Ili je to bila Abdulahova navika ili kod svih sluga uopće da prate sve odnose svojih gospodara, ne znam, ali je ovo drugo, svakako, vjerojatnije. Abdulah nije nikad propustio raspitati kuda je Minka otišla, koliko će se zadržati, – ko je došao u posjete i zašto je došao!... Nije mu moglo izbjći da vidi kad je Sahur-bey posjetio Minku nakon što je izašao iz bolnice i bio riješen kazne po mladoturcima. Ta ga je posjeta osobito zanimala, jer je znao da se je Minka raspustila s miralajem radi Sahur-beya. Opazio je da je Sahur-bey bio zbunjen, kad ga je Abdulah uveo u sobu za primanje

i najavio Minki. On je pazio na Minku, kako će se susresti, pak nije po svom primitivnom shvaćanju ništa opazio niti na njemu niti na njoj. Jedino je vidio kako Sahur-bey nervozno gužva rukavice u ruci i gleda preda se. Minka je sjedila za stolom, a Sahur-bey na divanu i razgovarali o najobičnijim stvarima. Tad je Abdulah prisluškivao mimo svoj običaj, jer je htio čuti šta će razgovarati.

Sahur-bey nije ni jednom riječi spomenuo događaj u Rasim-pašinoj kući, te i kad ga je Minka upitala: je li već "kod njih" bio, odogovorio je: "ne!"...

Kad je jednom došao Rasim-paša i razgovarao dugo s Minkom, Abdulah je bio blizu. Paša je kušao – nagovoriti Minku da se vrati, ali je Abdulah čuo odlučni odgovor njezin: nikada...

On je opazio i to: da je paša brižno podrezao svoju bradu, da je i fes promijenio i da su se puceta na njegovoj uniformi bolje sjajila. Nijedna riječ nije Abdulahu izmakla. U tom prisluškivanju zatekla ga i Grkinja Tefîdés, ali je on našao brzo izgovor: da mu je tako hanuma naredila da kod vrata ostane.

Inače Abdulah je znao za sve što se u Minkinoj kući događa, ali se nije niko mogao pohvaliti da je od njega nešto čuo. On je bio kutija sa sedam brava, od kojih su bili svi ključevi u Minkinim rukama.

Da li je Minka i imala tajna koje Abdulah nije znao, a koje je znala učiteljica Tefîdés, ili koja sluškinja, ne zna se, izuzev ono što se je događalo u onim sobama u koje on nije ulazio kada je Minka bila. A te tajne mogle su biti samo čisto ženske prirode.

IV

Je li bila prazna duša Minkina; je li se išta tajno sakrivalo u njezinim mislima, kad bi za lijepih ljetnih noći stajala na prozor naslonjena i gledala tamo preko morskih valova nebo osuto sitnim zvijezdama? Je li Minka mislila i o čemu drugome osim o lijepim haljinama i raskošnom životu kojeg je provodila. Je li za zimskih kišnih dana, kad je ostajala sama u toploj sobi bavila se njezina misao oko čega draga, što draška čuvstva, kao mehka ruka pritajenih

želja... Jesu li ti časovi samoće budili kakvu misao u duši mlade, nesretne žene; jesu li ti časovi posvećeni njoj samoj budili kakvu uspomenu, da je ponovo proživi u sanjama, ispružena ležerno na kanapi, ogledajući se u velikom zlatnom ogledalu... Je li Minka uistinu bila nesretna u svome sadašnjem životu nenasićena milovanjima, kojeg mladost pruža...

Jedna kolerično sentimentalna narav, kao što je bila Mini, odavala se često neograničenom maštanju i u tom živila dane i dane crtajući sebi lijepe slike jednoga života, koji će doći; pa onda časovito opet zavladała bi njezinom dušom pustoš i praznoća, da je podizalo strah pred danima, koji su joj u susret išli. Lijegala je u postelju i umišljala se bolesnom i najnesretnijom ženom na svijetu. Po čitave dane ležala je bolesna, zvala liječnike i tužila im se sad na jednu bolest, a sada na drugu... Slijedećeg dana; – nekad se događalo čudo s njome – ustala bi krepka, potpuno zdrava, te kad je liječnik došao, zapitala bi ga u čudu: šta joj je?...

Pa i sam liječnik dolazio u sumnju u svome umjeću videći pred sobom jedan zagonetan pojav bolesti. Jučer ili pred dva dana, kad ju je pregledao, bila je u groznici; znojila se po čelu, bilo joj nerazmjerno kucalo, a danas je posve druga... Ni traga jučerašnjoj bolesti, koja je nekad bila ozbiljna.

Ni Minka nije znala odakle to dolazi. Iz turobnosti i tuge prelazila je u obijesno raspoloženje i obratno. Nekad je pjevajući pratila Nedžmiju Sabir na glasoviru i u jednom času zamukla je pjesma... Kad se Nedžmija okrenula Minki, ona je izgledala tužna, žalosna, – zaplakana...

Nedžmija bi u tom slučaju nastavila svirati znajući raspoloženje svoje prijateljice. Najžalosnije melodije, koje paraju dušu čovjeka izvodila je Nedžmija majstorski, a onda naglo prelazila s kakvim maršom na vesele komade.

... I za sobom bi najednom čula Nedžmija Minkin glas s početka tih i turoban, a onda veseo, objestan...

Kad je bila sama kod kuće, pa kad bi zapala u ovako raspoloženje, nije je niko smio smetati. Bilo je naređeno i Abdulahu i sluškinjama da nikoga ne puštaju k njoj, pa je često i liječnik morao

pričekati. Nekad bi liječnik tako dugo čekao da bi se Tefidés odlučila pogledati šta je Minki, pa je i sam liječnik Husni-bey promatrao ovo stanje mlade žene ne buneći je u tomu.

Nalazili su je za glasovirom kako pritisnuvši tipke laktima gleda note poduprvši glavu na ruke. Husni-bey je naročito pazio, kod koje pjesme, koji akordi djeluju na njezine živce, pak se je osvjedočio da se je Minka zaustavljala najviše kod skupnih glasova i kod naglih prelaza. Osim toga, ustanovio je Husni-bey da Wagnerove kompozicije naročito djeluju na njezin temperament.

Husni-bey je nalazio Minku i u nekom polusnu, – nesvjesti. Obično su bili tada zastori spuštjeni u njezinoj "chambre intime", kako je Nedžmija prozvala Minkinu sobu u gornjem boju. Doktor je zaključivao da je to prouzrokovala svjetlo i eventualno i vrućina. Preporučivao je Minki da izmjeni te svilene crvenkaste zavjese sa bijelim špicastim, ali se ona nije dala nagovoriti.

Ne, gospodine doktore! Ja ne mogu da trpim potpuno svjetlo... Vi bi htjeli da promjenite moj život! To ne ide... bio je obično izgovor Minkin.

Ali povrh svega toga ostala je Minkina duša nepristupna i doktoru, kao i čitavoj njezinoj okolini.

Minka je bila sanjarka. Jedna fiks-ideja o nepomućenoj sreći koja nije nikada postojala; koju samo mladost sanja i bujna fantazija pjesnika predstavlja, zanosila je u svojoj opojnosti njezinu dušu. Do sada je nije ništa moglo probuditi iz tih svima nama slatkih sanja. Bura života, koja je preletila preko njezine glave, samo je još više raščistila i kristalizirala nejasne prestave o jednom životu, koji je postojao samo u bajkama.

Iz mladosti je ponijela tu klicu, kad joj je Lina još risala daleke konture njezine budućnosti, kad joj je iz pjesama čitala... Kad ju je vodila kroz šarene i cvjetne bašče, kuda trnje ne raste. Tada se je za tih ljetnih noći pod vedrim nebom, kad je hladio lahki povjetarac s Vlašića, zaniijela u divne sanje o jednom lijepom životu, koji je daleko od našeg shvaćanja.

U rajskim baščama, kuda nije nikad ljudska zloća kročila, srela je Minka u jutarnjem svjetlu mladića sanjarskih očiju... Bez riječi

i pitanja uvukao se u njezino srce. Nije vladao. Nije ništa od nje tražio. On je ostao u njezinu srcu. Kad se je god zaniijela u svojoj mladosti, za onih nepomičnih dana gledala su je dva sanjarska oka...

Bilo joj ugodno i voljko pod tim blagim magičnim pogledom. Osjećala je neku prelast, činilo joj se da iz tih očiju neprolazna sreća grije. Možda je to bio prvi osjećaj ljubavi, prvo buđenje ženskog bića, kad je ugledala da se i košulja na grudima diže.

Osjećaj djevice, pritajena spoznaja i slast pomiješana sa čežnjom dizalo njezina osjećanja.

... I kad se je stidno okrećala da je ko ne zateče u tim mislima mlade djevojke, gledao je mladić sanjarskih očiju u kojima nije bilo strasti...

Pa kad je gledala Nadi-bega, kad je razgovarao s njim Behćet-beg; – kad se je udala, mislila je još uvijek da će je gledati sanjarske oči čeznutljiva mladića...

Kad je postala Nadi-begova, u snu je još jednom vidila ona dva oka, i više ih je nestalo. Ona ih tražila, nu nije ih više bilo, jer su bile otrpnhule djevojačke sanje.

Kad se udala, ona je mislila da će joj život sve dati, što je ona razmišljala; pa kad se je rastala s Nadi-begom, mislila je i tješila se da je tako bilo suđeno... U Carigradu, kad su je nagovorili, da se ponovo uda zamišljala je da će u pašinim konacima naći riješenje mističnim očima, koje su je ostavile...

Učiteljica, Grkinja Tefidés čitajući joj jednom iz grčkog jednu pjesmu podsjetila je na sanje mladosti. Ona se mučila da osjeti onu slast tih sanja, kako je nekad osjećala, ali uzalud... Sahur-bey, brat miralajev, čovjek mekoćutan, pjesnik, otkrivao joj ljepote ljudske duše, rasvjetljivao svojim biranim govorom njezine dubljine. Kušao je da zainteresuje svoju nevjestu, za ljepotu, za poeziju. Čitao joj i tumačio stare i nove turske pjesnike, učio je muzici i uvodio je polahko u svijet sanja.

Kad se je nakon prve revolucije Sahur-bey počeo baviti politikom, – mjesto pjesama pisati oštre stranačke članke, Minka ga odvrćala. Kad je Sahur-bey bio zatvoren radi politike, ona ga po-

sjećivala u zatvoru. Ona mu je krijući od muža nosila novine i knjige da mu olakša časove samoće i uzničkog života.

A jednoga dana, kad ga je posjetila i vratila se kući, našla je u trobici listak iz bilježnice na kome je bilo napisano:

“Dobrotu tvoju cijenim; brojim časove i dane od tvoga odlaska do tvoga ponovog dolaska, jer mi ti olakšavaš težinu tamnovanja. Ali i tvoj dolazak budi u mojoj duši pjesmu nezamišljenu, koju pjesnik ne može ispjevati. Od kada ti zatvoriš za sobom vrata, ja počnem misliti načas, kad ćeš se opet otvoriti, jer ti si anđeo, koji blaži nesreću nevoljniku. Pod blagim tvojim pogledom živim... Dva tvoja oka rasvjetljuju mi noć života i mrak tamnice... Mini, nemoj više dolaziti, jer je danas bio tvoj muž, a moj brat kod mene i zabranio mi je da te primim... Ti ćeš razumiti zašto, a ja nikad neću zaboraviti tvoju dobrotu! Brat mi je rekao da pašinoj nevjesti nije dostojno da u tamnici buntovnike posjećuje...

Zbogom! Pod magičnim sjajem tvojih očiju podnosiću sve!

V

Minka nije ništa razumila kako je Bahri-bey doznao da ona posjećuje Sahur-bega, a kako je opet Sahur-bey mogao njojzi – svojoj nevjesti ovako pisati!

To je ljubav! To je očitovanje Sahur-beyovo... On me ljubi!... Sada kad sam žena njegova brata!...

...I zamislila se.

Sad joj bilo sve jasno zašto je Sahur-bey toliko pažnje posvećivao njojzi. Jasno joj je bilo i njegovo držanje. Razumila je sada i sve njegove pjesme, koje je ostavljao na svome stolu da ih ona pročita... Sve je razumila, ali nije znala šta se je to naglo s njom dogodilo kad je pročitala njegovo pismo. Neko slatko čuvstvo pomiješano s bojazni zavladało je njezinim srcem. Toplotu njegovih riječi, tajnu njegovih pjesama i mistiku njegovog vjerovanja u sreću

osjetila je Minka u istom času kad je očekivala muža da je upita šta je s njom.

Bilo je strah. Osjetila se krivom, da je pošla tako daleko za Sahur-beyom, a da nije pomišljala šta se sve može dogoditi. Da će Sahur-bey pomisliti na ljubav, da će ona u njegovoj duši maknuti osjećanje, koje je na koncu očitovao u ovome pismu. U tom strahu i bojazni pred mužem radala se u Minkinoj duši još jedna nedozvoljena želja – želja za ljubavi, koja joj se nuđala... U tomu se očitovala slabost žene. Nije se mogla odlučiti da li bi to sve zatajila; da li bi kazala čitavu stvar Bahri-beyu, kad i onako zna... Uzela opet čitati Sahur-beyovo pismo. čitajući osjećala je onda drugi osjećaj nego u prvi mah – osjećaj, koji joj je nalogao da to izazovno pismo podere i prekine prijateljstvo sa mladim pjesnikom.

Pa kad je htjela to izvršiti, javila se taština žene koja joj je šaptala tajanstveno u uho da to nije grijeh...

Pa najposlije u pismu nije ništa rečeno, osim tople zahvale za njezino dobro. Ona je dosta razborita da to neće ići dalje i da će ona moći predusresti Sahur-beyovu ljubav hladnoćom. Onda će on osjetiti da se je varao i njegova pjesnička duša potražiće druge ideale...

Dan prošao. Bahri-bey došao i začudo nije ništa na njemu opazila, štaviše bio je osobito ljubezan.

Poslije večere otišao je paši u sobu i dugo s njime razgovarao. Tom je prilikom Abdulah čuo kad je unio kahvu, da su razgovarali o njojzi i Sahur-beyu.

Minka je čekala šta će se dogoditi i kad je vidila da nema ništa, prešao je strah pred mužem. Nu sada je počela biti nemirna. Razmišljala o čitavoj stvari i dolazila do raznih zaključaka. Jednom je mislila da je sada uhode, paze na nju, pa da je onda ukore. Drugi put htjela poći Sahur-beyu da mu vrati pismo i upozori ga na svoj položaj... Ona bi najvolila kad bi to mogla nekom kazati – da čuje šta drugi misli o tom, ali ne imajući ni u koga povjerenja odustala je od toga.

Prošlo nekoliko dana.

Razna osjećanja borila se u njezinu srcu. Dužnost i vjernost prema mužu i zamamne riječi Sahur-beyove mjerile se skoro jednakom težinom, dok nije želja da dozna pravo stanje prevagnula. Minka se odlučila preobučena otići Sahur-beyu i zatražiti od njega razjašnjenje. U učiteljicu je imala najviše povjerenja i zamoli je da pođe s njome Faik-pašinim, jedinoj rodbini Minkinoj i tamo se preobuče. Uzme njihova kola i doveze se pred redarstveno nadzorništvo.

Tu joj rekoše da više nije Sahur-bey u ovome zatvoru, nego da je izručen vojničkom sudu, pošto je bilo opsadno stanje proglašeno, kad je on ustao svojim č lancima proti vlade sultana Hamida.

Odatle se odveze pred ratno ministarstvo i zamoli da vidi Sahur-beya. U prvi mah su joj uskratili dozvolu, ali na opetovanu molbu dozvoli joj Zija-bey, ali samo uz pratnju vojničkog suca.

Minka odbije.

Predstojnik odjelenja Zija-bey se osmjehne:

– Hanuma nam je nepoznata, pa nije moguće, jer još nije istraga dovršena.

– Ja sam iz konaka Faik-pašina, pa bih želila u jednoj važnoj obiteljskoj stvari govoriti sa Sahur-beyom.

Minka se crvenila od stida, i da je bila tanja koprena na njezinu licu odala bi se.

– Da vi niste iz Rasim-pašina konaka? – prihvati lukavo Zija-bey i pogleda ispitujući Minku.

Minka ne odgovori ništa.

– Ne; ja dolazim iz Faik-pašina konaka... – odgovori Minka nakon stanke.

– Ne može se dozvoliti hanuma – odgovori Zija-bey odlučno.

U to je ušao u pisarnu mlad časnik i razgovarao francuski sa Zija-beyom. Minka nije razumila, ali je shvatila da je govor od polovice ticao se njezina posjeta.

Nakon što je izašao mladi časnik, ustane Zija-bey sa stolice i reče Minki:

– Izvolite, Mini-hanum!.

Minka se lecne.

– Izvolite za mnom! Ja ću ostati na hodniku, a vašu tajnu neće niko doznati...

Ona nije ništa odgovorila. Izašla je pred Zija-begom i pošla mračnim hodnikom naprijed.

Zija-bey je prošao pred nju i otvorivši jedna vrata, rekao joj da priče.

Minka uđe. Čas-dva prošao je dok se je Zija-bey povratio, a za njim je išao Sahur-bey bez straže.

– S vama želi govoriti jedna hanuma nasamo – rekne Zija-bey pokazujući na Minku, koja je do prozora stajala u sobi.

Minka je čula razgovor. Okrenu se i zamoli Zija-beya neka i on bude prisutan.

– Prije ste molili da budete sami, – rekne Zija-bey u čudu!

– Paša-bey, oprostite! Ostanite, jer hoću da imam svjedoke.

– Zašto?

– Jer znate ko sam, pa neću da o meni sumnjate – odgovori Minka.

Zija-bey uđe sa Sahur-beyom i zatvori vrata.

Na Sahur-beyovom licu odrazivao se čudan nemir. Gledao je Minku pažljivo i nije mogao rastumačiti zašto je Minka ovako preobučena došla i šta će od njega.

Nakon što su se pogledali, Minka kročila bliže Sahur-beyu i, dignuvši koprenu, rekla:

– Sahur, ti si ostavio u mojoj torbici jedno pismo. Ne znam kako je došlo do toga. Mori me neizvjesnost, pa hoću da znam kakvim si povodom ovo pisao...

– To je moja zahvala! Čitava duša, moje biće govorilo mi je da ti se zahvalim kad sam znao da više nećeš doći. Ja nijesam mogao proti srca. Ljubav, kojom sam te dočekivao i koja te pratila nije ljubav čovjeka... Ona nije grijeh i neće okaljati tvoje ženstvo. Ja razumijem. Ti si to uzela sa onoga niskoga shvaćanja ljudskih strasti i možda si uvrijeđena bila. Ali ja nijesam zlo mislio. Ono zlo što postoji u svakom čovjeku, ono je mrsko i ogavno meni. Ja sam u tebi gledao samu dušu i kao taku sam zavolio. Evo, neka je Zija-bey svjedok – ja svečano izjavljujem da nijesam imao namjeru

preoteti tvoje srce mome bratu... Budi mi od danas sestra i dozvoli da smijem još samo misliti na te.

– Ne, Sahur-bey!... Ti mi ne možeš brat biti, jer ja nijesam toliko jaka – odgovori Minka.

– Možda se više nećemo vidjeti – nastavi Sahur-bey – ja sam u tamnici, a osuda kakva će biti ne znam. Oprosti mi...

Nastane čas kratkotrajna šutnja. Nešto kao da je Minku u srce ugrizlo, kad je Sahur-bey spomenuo posljednje riječi. Spusti ko-prenu na lice, da valom otare suze, koje su joj na oči navrle.

Onda se okrene Zija-beyu i zamoli ga da otvori vrata.

Sahur-bey je opetovao:

– Mini, grijeh moj nemoj upisati u zlo!...

Ona se okrene i njihovi se pogledi susretu u jedan čas. Nju oblije rumen, koja ni Zija-beyu nije neopažena ostala. Pristupi Sahur-beyu i pruživši mu ruke rekne:

– Ja ću sve trpiti...

Zija-bey je otvorio vrata i Minka izašla u hodnik. Njih dvojica ostala u sobi.

Onda se dogodilo ono što je Minka mislila. Navečer, kad se je vratila od Faik-pašinih, pozvao je Rasim-paša. U sobi sjedio Bahri-bey i još dvojica njojzi nepoznatih ljudi.

Rasim-paša počeo polahko izdaleka i doveo stvar na današnji događaj:

– Ja sam mislio – reče paša na koncu – da ćeš se ti postiditi. Mi smo uhodili tvoje pute od Faik-pašina konaka do ratnog ministarstva. Opet si išla Sahur-beyu!...

Minka je šutila i gledala stidno preda se.

Paša nastavi:

– Čitav Carigrad govori o toj sramoti, a ti još ideš...

– Ja sam išla pošteno, – odgovori Minka pogledavši Bahri-beya.

On se ironički osmjehnuo.

Bahri je odlučio – nastavi paša – ako se više nećeš toga proći, rastaviti se s tobom...

Minka je šutila. U njezinoj duši nastala strašna borba najopretnijih osjećaja. Jedno osjećanje između svih javljalo se najviše da progovori, i da se brani. Nije se osjećala krivom, pa je mislila da ima pravo obranc. Nu opet je nešto odvrćalo od toga naređujući joj mir i dostojanstvo.

– Ovdje se moraš zakleti da ćeš se proći te sramote i čuvati našu čast...

Minka najednom plane:

– Zakleti?! Zašto? Jesam li kriva, pa da se kajem. Ja sam pred sobom čista i vodile su me poštene namjere i rodbinstvo. A da čuvam vašu čast! Kao da ja nemam časti i poštenja, nego još samo vi... Ne zaboravite da i u mojim žilama teče plemićka krv – krv jednog naroda koji visoko cijeni svoju čast i obraz!...

Bahri-bey je ironično posmatrao svoju ženu, a jedan od stranaca gledao preda se i premećao zrna od tespiha.

– Paša-efendi – nastavi Minka nešto mirnije – molim te da opozoveš ono što si rekao, jer inače odmah ovoga časa odlazim iz vaše kuće! Što će jedna “nepoštena žena” u vašoj kući?

Bahri-bey skoči:

– Idi, traži Sahur-beya!...

– Nemoj napadati onoga ko se ne može braniti – odgovori jetko Minka.

– To je previše – rekne paša – hajde ti u svoje sobe Mini-hanum, a ja ću to urediti.

Minka izade iz sobe.

Ostali ostanu sami. Nekoliko časaka iza Minkina odlaska trajala je šutnja, kao da je svaki od njih htio stvoriti sebi neki sud o Minki i njezinu odnosu sa Sahur-beyom. Bahri-bey izgledao miran. Rasim-paša češljao keficom bradu, a dvojica hodža Hasan-efendija i Nedžati-efendija razmišljali o nečemu gledajući preda se.

Nije niko htio prvi početi. Izgledalo kao da čekaju šta će paša reći. I na koncu Rasim-paša progovori:

– Iako je kriva Mini-hanuma, ipak sam osvjedočen da je poštena.

Bahri-bey pogleda oca i ne reče ništa.

– Ona je mlada, – nastavi paša, – pa bi se ona lahko uz kuću privikla da nije Sahur bio s nama. On joj je pokazivao drugi život; – evropski život, koji nije u skladu s našim temperamentom i našim životom. A ti Bahri – pogleda paša sina: morao si više mariti za mladu ženu, više kod kuće biti nego u vašim klubovima!... Onda se ne bi ništa dogodilo.

Bahri-bey je šutio.

– I ja sam uvjerenja – uslobodi se Nedžati-efendija – da na stvari nema ništa, pa ići dalje bila bi grijehota.

Stvar se može lijepo izravnati, – nastavi Hasan-efendija. – Ja sam uvjerenja da pri hanumi nema ništa što bi moglo baciti ljagu na vaše ime, a paša hazretleri neka izjavi da je s njegovim znanjem pohodila Sahur-beya.

Bahri-bey skoči:

– Ja sam njezin muž i ja imam samo pravo da rečem posljednju.

Paša ga pogleda ukorno, ali Bahri-bey kao da to nije ni primjetio nastavi:

– Ja neću da tvrdim da je nepoštena, ali sam uvjeren da ljubi Sahur-beya. Pa život sa ženom, koja ljubi drugoga to je pakao. Ja sam čvrsto odlučio rastati se...

Opet nastao muk. Bahri-bey je hodao po sobi, kao da još nešto razmišlja, no uistinu nije ništa mislio. Odlučio se rastaviti sa ženom, pa je smatrao stvar gotovom povrh svih uvjeravanja o njezinu poštenju. Sumnja da njegova žena ljubi Sahur-beya, te da više on ne može dijeliti njezino srce sa svojim bratom, mučila ga je u njegovoj ljubomori tim više što je u posljednje vrijeme i sam primjetio da je Minka prema njemu hladna bila. Pa njezina izjava večeras!...

Njemu nije trebalo većeg svjedočanstva!

Svi su šutili, kao da se nije niko usudio više dirnuti u tu delikatnu stvar, niti voditi raspravu o ljudskom srcu.

VI

Sutra se dogodilo ono o čemu je Minka mislila čitavu noć.

Izjutra do podne odlazio je i dolazio Bahri-bey više puta kući, a poslije podne došao Rasim-paša, u njezine sobe da ispred sina uredi s Minkom glede otpremnine.

– Meni je osobito žao, – reče paša, gledajući zaplakanu Minku – žao mi je da nijesam mogao stvar urediti.

– Ne treba – paša hazretleri – odgovori Minka tužno, – ja milosti ničije ne trebam. Živite dalje u ovakvim prilikama ni ja ne želim. Gdje ljubavi nema, ne treba ni veza. Brak je u nas ugovor u kojemu je čovjek sebi uvijek osigurao pravo više sile.

– Po ugovoru on je dužan tebi platiti, – nastavi paša, – jer ti nije mogao dokazati krivnju, pa sam došao da to uredimo.

– Stvar je uređena već ugovorom, – odgovori Minka.

– Znam – nastavi paša – ali glede nafake!

– Vi ćete meni isplatiti osam hiljada franaka i naći stan... – Drugo ne trebam. Ja se mogu izdržavati.

Paša je šutio čas, a onda izvadi iz džepa otpravak šeriatskog suca, po kojem je Minka bila razvjenčana i uruči ga nevjesti sa jednim čekom na deset hiljada franaka.

– Evo ti Mini-hanuma! Ovo je sve! Osam hiljada mehr'-a i dvije hiljade nafake. Tako sam ja to uredio! Ne zažali na me!...

– Hvala paša hazretleri!...

Minka primi ček i metne ga na stolić, a paša ustane na noge.

– Osim toga, Mini-hanum, čitav namještaj u tvojim sobama i jest tvoj, a ona posebna soba to je bio dar od mene. I ono je tvoje!

Minka poljubi pašu u ruku, kad je htio izaći, a on je sućutno pogleda i pomiluje po kosi.

– Ja ti želim svaku sreću – reče tronuto paša – pokušao sam sve da učinim...

– Ja sam suvišna više u ovoj kući? – upta Minka pašu.

– Ostani dan-dva dok se sredi. On neće dolaziti. Otputovao je službeno u Edrenu.

Paša izađe. Minka ostane sama.

Ostala je čas kod vrata na koja je paša izašao i zagledala se nekud u daljinu u jednu neodređenu tačku tamo kroz prozor. Iz nejasnih misli stvorila je njezina mašta nedužnu sliku mladosti.

Gledala se kao u začaranom ogledalu, kako na tetkinoj avliji uzimlje abdest i čistom vodom sa djevojačkog lica zalijeva cvijeće. A onda je neko zakucao na vrata. Ona poletila da otvori... Tad je ušao u avliju Nadi-beg, sukobili se njihovi pogledi i njih se dvoje zbunilo u svojim osjećajima. Ona je porumenila i okrenula se s ibrikom u ruci, a on prošao tetki Rehanički.

Za ovom slikom došla druga...

Pod prozorom stajao mladić i gledao lijepu djevojku. Tad je on pričao o svijetu i životu. Njegove su oči mirno i bez strasti gledale nju, a on je govorio iskreno, bez laskanja.

Osjećanje, koje je osjetila, kad se sukobila na vratima s Nadi-begom, bilo je iskreno; i riječi, koje je od mladog Ajanovića čula, bile su iskrene... A sve drugo bila je laž!... Sav život, što ga je ona provela, bio je opsjena i zavaravanje, profanacija iskrenosti i ljubavi...

Minka je stajala kraj vrata i gledala sad preda se, a sad kroz prozor u daljinu da osjeti slast priviđenja, – moć ljubavi u kojoj nema čovjeka i žene, nego samo dva bića, koja su se spojila u jedno. Htjela je da dušom dođe u blizinu take sreće, gdje dva srca jednako kucaju, koja niko na svijetu ne može poremetiti!

Na žalost!... Ona je bila sama!

Puštenica!... Žena, koja je po socijalnim zakonima pala na jedan stepen niže, – žena, koja nije našla sreću ni srca koja će je prigrliti.

– Kako smo nemoćne! – uzdahnula Minka i sjela na obližnju stolicu kraj vrata. Srce joj drhtalo, duša plakala, ali suze nijesu mogle teći...

Sakupljalo se nešto, kao kamen u srcu; zaustavljalo kucanje, – činilo joj se; – a ona sjedila tupo gledajući u pod, koji se je okretao oko nje... Počelo joj šumiti u glavi, a oči ukočeno gledale!...

Klonula je... Onesvijestila se.

Više od pola sata trajalao je to stanje. Nije čula kad je ušla gospodica Tefidés i kad je opet izašla.

Kad je došla sebi, sjedila je kraj nje učiteljica Grkinja i sobarica Esma.

– Vama je zlo bilo? – upita Tefidés.
– Ne, ništa! Valjda sam zadrijemala – odgovori Minka.
– Ako vam je zlo, da pozovemo liječnika? – upita Tefidés.
– Ne, nego rađe otidite, ako ćete biti dobri da mi učinite ljubav, pa mi potražite stan. Ja ću odavlen ići.

Tefidés je pogledala kao da ništa ne zna.

– Ali kuda?

– Meni nema više mjesta u ovoj kući! Rastavili smo se...

Tefidés je znala; znala je i Esma, ali su se pred njom pravile kao da ne znaju.

Tefidés rekne:

– Kako će nam biti neobično bez vas Mini-hanum!...

– Pa hajdete sa mnom!... – reče Minka: – Ali prije svega treba odmah paši otići da se nađe kuća. Zatim nekoga ko će nam pomoći!

Esma je počela plakati. Minka joj ponudi da i ona pođe s njom. Esma poljubi Minku u ruku i sjedne do njezinih nogu na pod, a u to uđe Abdulah mrk i zlovoljan. Polagahno priđe Minki, metne ruku na prsa i reče:

– Hanum-efendi, doznao sam da se je Bogu neugodna stvar dogodila u našoj kući... Bog će ga kazniti!...

– Ostavi to, – reče Minka hladno – ti mene poznaješ Abdulah!... Poznate me svi. Tako je bilo suđeno!

... Suđeno – rekoše svi.

Četvrti dan iza ovoga Minka je preselila u svoju kuću u blizini Ahmedove džamije. S njom je poslala Esma i Enis.

VII

Sahur-bey je doznao od Zija-beya da se je Minka rastala s njegovim bratom. Bilo mu je vrlo teško. Smatrao je sebe neopreznim, a da nije mogao to predvidjeti. I on je sam sumnjao da će se stvar dobro svršiti nakon razgovora s bratom.

Još prije po godine on je opazio da Minka rado dolazi u njegov kabinet. S početka je to smatrao neznatnim i nije posvećivao osobitu pažnju. Štaviše, nije on s Minkom slobodnije niti razgovarao. Tek nekad radeći za svojim stolom pogledao bi nevjestu kako sjedi do prozora i gleda novine. Nekad im se sukobili pogledi. Tad bi Minka pogledala u novine i pravila se kao da čita. On bi također nastavio raditi.

Poslije su postali slobodniji. Razgovarali su. On joj je čitao svoje pjesme ili joj tumačio osnovu koje svoje radnje. Kasnije su išli dalje i igrali šaha zajedno u njegovoj radionici. On je rijetko zalazio u ženska odjeljenja. Jednom, kad je bila nekakva rodbina otišao i Sahur-bey u harem. Bio je tada i Bahri-bey kod kuće.

Navečer su igrali šaha i to Bahri-bey s bratom, a paša pušio nargilu. Bahri-bey je izgubio igru, a onda Minka sjela da igra.

Sahur-bey je igrao s Minkom, ali je opazio da ga brat neprestano motri. Bio je nešto i Sahur-bey smeten. Pravio je pogriješku za pogriješkom i izgubio igru s Minkom.

Ona se radovala.

Bahri je prebacio da Sahur-bey igra sa ženama "kavalirski".

Jednom odlazeći Minka iz njegove sobe pružila mu ruku. On se je ležerno sagao preko stola pružajući svoju ruku na oprost. Pogledali se – i oboje se zbunilo.

On je ispratio pogledom do vrata.

U njegovoj mašti ostala Minka: kako mu pruža ruku preko stola i kako odlazi.

On je zamislio jednu drugu, slobodnu Minku, koja je bila isto kao i njegova nevjesta. Opjevao je u pjesmi i ljubio; – "cjelivao usne i na djevojačkim grudima pjesnik se odmarao"...

Kad se je Minka slikala, donijela mu jednu fotografiju i napisala na njoj: "Sahur-beyu na uspomenu!"...

On je fotografiju stavio u stol.

Nešto ga je vuklo da često pogleda tu sliku. Činio je to kradomice. Bojao se da ga ko ne zateče.

Kad je pisao onaj članak: "O raskrinkanim veličinama", Minka je došla u njegovu radionicu i zvala ga da igraju šaha. On nije mogao odoljeti. Ostavio je posao i sjeo igrati. Dobio je igru dva puta. Minka se ljutila i tražila da i treći put ogleđaju sreću.

On se ispričao rekavši da mora članak sutra izaći u novinama. Tad je Minka otišla, a on nastavio pisati.

Radi toga je članka bio drugi dan zatvoren.

Kad je Sahur-bey doznao od Zija-beya za događaj u njihovoj kući, bilo mu vrlo teško. Osjećao se krivcem. On nije nikad ni pomislio da igra ulogu ljubavnika. Volio je Minku radi njezine dobre naravi. Da ga je ko upitao i onda kad joj je pisao pismo: da li ljubi Minku, ne bi ništa odgovorio... Postidio bi se kao đače kad mu učitelj uhvati pismo.

Kad je Zija-bey otišao iz njegove sobe, razmišljao je Sahur-bey o Minki i Bahri-beyu.

Kad bi on bio slobodan umolio bi brata da se izmire. Rekao bi mu sve; da ona nije kriva i da među njima ništa nije bilo. On je volio kao rođenu sestru. Kazao bi mu da su bili među njima rodbinski odnosi; da je Minka dolazila u zatvor njemu s najplemenitijim namjerama. On bi uspio. Ne bi se ništa dogodilo. Minka bi opet bila u njihovoj kući...

Ali ovako bila mu je svaka mogućnost posredovanja oduzeta. Štaviše, on nije znao ništa reći u njezinu odbranu i onda kad je Bahri-bey došao. Mogao je onda!... Zašto nije?

A ako mu ne bi uspjelo? Ako bi ipak došlo do razvoda?... Šta bi onda on? Kako se ponio?

Dogovoriti se s Minkom i čekati neko vrijeme. Pa onda...

Zatim se krila jedna tajna riječ, koja je dušu i srce mladoga pjesnika napunjala srećom. Nešto ugodno i lagodno prostrujilo njegovim bićem, nu onda se javila savjest sa svojim strogim pogledom pred kojim ga je uzeo strah.

Zar na tuđoj nesreći svoju sreću graditi, — šaptalo mu je nešto na uho, da se je sav jezio od oporosti glasa, koji mu je govorio, — zar drugom oduzeti ono što mu je najmilije, pa sebi prisvojiti...

Zar je to pravda! zar to oni ideali i dobro koje u tvojim pjesmama isповijedaš!...

Sahur-bey se preplašio pred tim glasom i nije smio izgovoriti: da bi on uzeo Minku...

Još nikad spoznaja grijeha nije se tako javila u njegovoj duši kao ovoga časa. Bratova žena bila je sada za nj svetinja, u koju on nije smio pogledati.

... S tim časom kao da je nestalo nečega u njegovoj duši. Ostala praznina i pustoš, mrak... Nestalo one lijepe žene čiji je lik uvijek lebdio pred njegovim očima.

Od časa na čas javljao se u njegovu duhu brat!... Gledao ga ukočenim mrtvim pogledom, okrećao se od njega i nestajalo ga.

U samoći i dosadi prolazili mu dani jedan za drugim.

Čitao je po deseti put one novine što mu ih je nekad Minka donosila. Neke je članke znao naizust. I oglase je čitao i znao je šta ko oglašava, u kojoj ulici i koji broj. Znao je sve komade koji su se davali u kojem kazalištu i glumce koji su tada u kojoj ulozi glumili. Znao je tečajeve svih vrijednota koje su bilježene u burzovnom izvještaju, znao je: ko je odlikovan i s kakvim ordenom; koje je došao u Carigrad, a ko otputovao!... Zapamtio je odlazak svih parobroda, svih agencija, te je štaviše, znao i to kakva su jela servirana kod nekih poslanika; koje je komade glazba svirala kod sultanova dinera u počast egipatskom kedivu...

Poslije se bavio aritmetičkim zadacima. Riješavao ih na razne načine, tražeći nove formule. Računao koliko minuta gori jedna svijeća, ako joj je promjer dva centimetra a visina dvadeset, računao koliko izgori petroulja na sat kod raznih lampa... štaviše, računao je koliko se može riječi napisati s bocom tinte od pola litre, na glatku papiru, a koliko na hrapavu.

Jednom mu došao Zija-bey i našao ga gdje računa: koliko bi trebalo svijeća da se rasvijetli Carigrad onako kako je vidno za uštapu. Kad ga je pitao zašto se tim bavi, odgovorio mu je da to čini samo zato da misli skrene na realnost. Da ne blude morem sanja. Zija-bey mu obećao donijeti knjiga da čita.

– Hvala vam – rekao mu Sahur-bey – ali ako ćete me obrazovati, donesite mi kakvo filozofsko djelo! Donesite mi ujedno i Kur'an!...

Zija-bey ga pogledao začuđeno.

– Hoću bar da uživam u onoj božanskoj poeziji koja ojađenim jade olakšava, nesretne srčci, bol ublažuje...

Zija-bey mu je udovoljio želji.

Odsele se nije Sahur-bey bavio računskim zadacima. Čitao je djela koja mu je Zija-bey donio i razmišljao.

Kur'an je učio naglas, kako je to nekad pred hodžom činio i uživao u tomu, zanosio se...

Čitanjem filozofskih djela, proučavanjem raznih sistema, te osvježivanjem svoga uma božanskim istinama, Sahur-bey je osjećao u sebi neku snagu, da podnese svoj udes, koji će mu sudom izreći iz uvjerenja da je radio za dobro svoje otadžbine i svoga naroda.

Rijetko, nekad u snu viđao je Minku kako mu dolazi u tamnicu i tješi ga. Kad se je probudio, nije ustajao sa svoga ležaja, nego bi zatvorio oči da se nauživa prošloga sna i da pod utjecajem njegovim prođe još časak onoga širokog raspoloženja.

A poslije toga je bio tužan, sumoran.

Po čitav dan je razmišljao ne čitajući ništa. Očekivao je kada će se noć spustiti i san vjeđe njegove zatvoriti da mu se javi ona...

Tada se nije nikad javila. Nije nikad došla, iako je čitavo njegovo biće ispunjavala misao samo o njoj.

Poslije se otesao opet Minke. Učio napamet pojedine odlomke iz Kur'ana, čitao ponovo knjige koje mu je Zija-bey donosio iz svoje knjižnice, a dani prolazili bez kraja. Nije više niko dolazio niti da ga ispituje, niti je bila određena uopće kakva istraga proti njemu.

Sjedio u zatvoru, jer je smetao napolju...

VIII

O Sahur-beyu je Minka vrlo malo znala. Nakon onoga posljednjega razgovora u prisutnosti Zija-beya skoro nije ništa čula o njemu.

Nije se ni raspitivala, jer i onako se mnogo govorilo o njoj, pa još raspitivanjem da potvrdi sumnju zlobna svijeta nije htjela. A osim toga nije se ni smjela raspitivati, jer bi je mogli još i optužiti da je bila u zajednici sa onima koji su pohapšeni. Jer i to se govorilo!...

Znalo se da je išla često u uredništvo "Istikbala" i "Asr-a" i posjećivala glavnog urednika.

Sad se Minka klonila svega i živila dosta povučeno. U klubove nije išla, jer su bili svi skoro zatvoreni i zabranjeni. Reakcija koja je došla na vladu smatrala ih je pogubnim i štetnim po islam.

Tako je opet turska žena bila upućena samo na kuću. Novine, koje su liberalnije pisale zabranjene su. U čitavoj carevini nastale političke trzavice, nesređenost i bezglavost.

Minka je poboljevala. Nedžmija, Ferida i još neke, koje su često zalazile k njoj, gledale su je zabrinuto. Nestajalo svježine s njezina lica, oči upale u glavu, a ispod njih crni kolut bivao sve veći.

I ona je opažala kako propada, kako cvijet mladosti vene i nestaje ga. Opažala je i s tugom u duši gledala se svako jutro u ogledalu kako je slabija i blijeda. Žalila nije. Više je dosta! Na svijetu za nju nema više spokoja niti razumijevanja.

Zima prolazila teško, polahgano, kao da ide kroz vječnost. Liječnik joj savjetovao da u proljeće ostavi Carigrad i ode nekuda u gorovit predjel, jer da je jedini lijek promjena klime.

Sad je ona već sve znala!... Ta liječnikova naredba joj je rekla više nego je i sama znala. Dakle nema drugog lijeka! Štajerske ili švicarske Alpe, čisti gorski vazduh, mliječna hrana i potpuni odmor...

– To je moj posljednji recept, – rekao joj nježno, ali i odlučno liječnik. – I ja idem ove godine u Švicu, pa možemo zajedno; – nastavi liječnik – mogu biti uvijek uz vas, pa se uzdam u Božiju pomoć i svoje znanje da ćete se o jeseni zdrava u Carigrad vratiti...

Pa i Minka se bila već sprijateljila s tim. Otputovaće s liječnikom i ostati u Švici preko ljeta, liječiti se i viditi još svijeta!... Pa onda... Pa i kad umrem, mislila Minka, dosta je više svega!

Prijateljice je razgovarale i tješile, a Minka padala sve više u apatiju prema svemu oko sebe.

Međutim, u Carigradu se govorilo opet o Sahur-beyu. Iz zatvora premješten je u bolnicu, jer su se na njemu počeli opažati sumnjivi simptomi. Govorilo se, štaviše, da je posve poludio i da se neće moći izliječiti.

I Rasim-paša i Bahri-bey išli su u bolnicu da se osvjedoče o Sahur-beyovom stanju; – pa su opovrgavali glasine, koje su gradom kolale. Na stvari je bilo samo toliko da se je Sahur bavio samo filozofiranjem i njegovi često absurдни nazoni o svijetu i čovjeku činili se Zija-beyu mislima luda čovjeka, pa je savjetovao liječniku da Sahur-beya pošalje u bolnicu na proučavanje. A osim toga htio je Zija-bey spasiti Sahur-beya od pretjerane kazne, koja se je imala na njemu osudom za kratko vrijeme izreći.

Prijateljice su tajile to Minki, znajući da neće lako podnijeti to, jer su sumnjale da je bilo među njima prave ljubavi i da još i danas Minka misli o Sahur-beyu. Nu teško se je to moglo tajiti dugo vremena, pa je Nedžmija jednom zgodom to i povjerila Minki. Nije tu bilo one ženske zlobe koja je prirodna i ljudima i ženi, nego je Nedžmija držala pametnijim da joj ona kaže nego da čuje od drugoga ono što je svako u Carigradu znao.

I začudo Minka je ostala mirna!

– Sirota, Sahur! – rekla je Minka, – bio je idealan čovjek, fantasta... Ubila ga nesreća...

– Neka je to vrsta melanholiје, – tumačila joj Nedžmija Sahir. – Baveći se mnogo filozofijom u zatvoru, čovjek dolazi do čudnih zaključaka. Duša ne može da izdrži pod pritiskom razuma. Nastaje nejasno stanje između naše duše i razuma, pa možda što je nama sasvim prirodno, drugima se čini ludo...

– Taka sudbina! – reče Minka slušajući razlaganje Nedžmije.

Nedžmija je tumačila dalje: “ali to nije ludilo, koje nosi za sobom posljedice; to je samo jedno neizvjesno stanje duše, jedan neodređen odnošaj duše prema razumu!

– Da odemo, Nedžmija? – upita Minka prijateljicu, – da vidimo kako je?

Nedžmija je začuđeno pogleda:

– Ti ga ljubiš? – upita Nedžmija.

– Ne mrzim ga, ali ga ne ljubim... Moje je srce prazno. On je dobar!

– Teško je to, Mini, a ko zna hoće li nas i pustiti – odgovori Nedžmija izgovarajući se.

Minka ušuti.

Nedžmija je sjedila još kratko vrijeme i onda obećavši Minki da će se raspitati o Sahur-beyu oprostila se.

Minka je još mislila o njemu. Zamisljala ga kako sada izgleda, šta govori... Da li zna govoriti, ili je posve poludio? Je li još onako lijep kao prije i zna li šta se je s njime događalo?... Bi li nju poznao?...

Iz časa u čas mislila ona da ode sama u bolnicu.

Sutra oko devet sati naredila je kola i opremala se u svojoj sobi da posjeti Sahur-beya. Pazila je na svaku sitnicu, kao da se je opremala na kakav sastanak, gdje će joj se svaka stvarca zagledati kritičkim okom zavidne žene.

Odavna se nije bjelila i rumenila, odavna nije parfem upotrebljavala, a sada je sve uzela. Nije nikom rekla kuda se oprema, pa je Esma, koja joj je pomagala pri oblačenju, nagađala, ali nije mogla ni blizu pogoditi.

Ako bi na to i mislio!...

Pred vratima su čekala kola. Kiša je padala, – sitna kiša, kakve su običajne u primorskim mjestima blagoga podneblja. Bilo je i hladno.

Minka obučena izađe iz svoje sobe, uze zimski zar od crnog baršuna i brižljivo se ogleda mećući valu na lice.

Jedna samo želja vodila je: da ga vidi...

U toj želji kao da nije bilo ni strasti, ni ljubavne čežnje, u toj čudnoj želji bolesne žene bilo je samo jedno: da doznade istinu, je li Sahur-bey lud i kako izgleda... Je li taština? Je li možda nekakva slutnja, koja se tajno krila u njezinoj duši i koju nije nikom povjer-

ila?... Zašto se oblačila tako brižljivo, kad će poći u posjetu jednome bolesniku?...

Naprotiv, to nije bilo u naravi Minkinoj. Ona se nije nikad oblačila osobito kad je išla nekuda, te je radije krojila raskošna odijela za kuću.

Putem u kolima mislila je: hoće li joj dozvoliti ili ne šta će joj reći...

Kad su se zaustavila kola pred vojničkom bolnicom, izađe. U pisarni joj rekoše da pričeka liječnika. Ona sjedne.

Kroz kratko vrijeme uđe na vrata omalen starac, obučen u vojničkoj uniformi sa tri nišana na prsima i ugledavši elegantnu hanumu na stolici, upita je šta želi. Ona reče.

– Dobro – reče liječnik, samo se prije mora dobiti dozvola od upravitelja bolnice Sadi-paše, jer je bolesnik pod istragom.

Minka ne odgovori ništa.

– Izvolite za mnom, – reče liječnik, pošavši na vrata.

Minka ustane.

Sadi-paša joj nakon kratkih nekoliko pitanja dozvoli posjetu u prisutnosti liječnika, te je isti liječnik Hikmet-bey, porijeklom Arap i na glasu svojim zvanjem, odvede u Sahur-beyovu sobu.

Pred vratima se Minka zbunila i zapitala liječnika smije li i ona odmah unutra za njim. Liječnik se osmjehnuo i rekao da se ništa ne boji.

Kad je stupila u sobu, srce joj je neobično kucalo.

Sahur-bey je sjedio do prozora za jednim stolom naslonjen na ruku gledao kroz prozor.

Kad su ušli, nije ih ni primjetio. Hikmet-bey priđe k njemu. On ga pogleda bacivši u isti mah pogled i na Minku.

– Ova je hanuma došla da vas posjeti, – reče doktor, pokazujući na Minku.

Minka digne koprenu s lica, a Sahur-beyovim licem preleti topal i mio osmjeh. Ustane sa stolice i priđe k njoj.

Minka je stajala, kao okamenjena. Bilo je strah od njega, premda u njegovim očima nije ništa vidila sumnjiva; premda joj je i liječnik rekao da se ništa ne boji.

Ona mu pruži ruku i upita:

– Kako je Sahur-bey?

– Hvala vam da ste došli – odgovori pjesnik.

I glas se činio Minki isti, samo nešto slabiji, a lice nešto blijede i mršavije. Pa on tako govori!...

Hikmet-bey je otišao kroz to vrijeme na drugu stranu sobe i nešto razgledao, očito htijući dati im prilike da razgovaraju slobodnije.

– Kako ideolest Sahur-bey – upita ponovo Minka da se osvjedoči ponovo da vidi neće li što sumajivo reći, po čemu bi mogla nešto slutiti.

On je pogleda dugo, zamišljeno, tužno.

– Ne boli me ništa; dobro je!... Nekad me u noći spopanu grčevi... nekakvi sni, halucinacije. Zatim obično dolazi groznica...

– Biće dobro, -- reče Minka.

– Neće, -- odgovori turobno Sahur, -- osudiće me radi izdajstva domovine. Biću ili strijeljan ili vješan... To me boli! Ja izdajica?! Ja opasan po dobro carevine i domovine, Mini, Ja!... Ti znaš da sam uvijek samo dobro želio.

– Pa ko vam je to rekao? -- upita Minka htijući ga tim utješiti, -- ta to niko ne zna! Još nijesi ni osuđen.

On je šutio i gledao preda se. Zatim progovori:

– Ja to znam. Ja sam sanjao. Ja vjerujem u moć sna...

– Ah! -- reče Minka -- ti o snima govoriš, mahni se toga! Zašto da te na smrt osude!

Sahur-bey nije ništa odgovorio. Uhvatio se za čelo, nageo malo glavu naniže i šutio. Minka ga posmatrala, a u njoj se budila sumnja da je Sahur-bey uistinu sišao s uma.

Doktor pristupi Minki i dadne joj znak da izađe.

Minka pode vratima, a Sahur-bey i ne pogleda za njom. Ona stane kod vrata, pogleda ga još jednom i izađe pred vrata.

Bilo joj je jasno. Ono što je Nedžmija rekla, bila je istina.

Iz sobe se čuje zvonce. Jedan poslužitelj uđe u sobu. Minka je stajala na hodniku čekajući nestrpljivo liječnika.

Iz sobe nije niko izlazio. Prošlo je nekoliko časova, a onda se otvorila vrata i izašao Hikmet-bey.

– Nužna je osobita pažnja za njegovo zdravlje – reče liječnik, znajući da Minka na njega čeka držeći da je iz Rasim-pašina konaka.

– Je li ludilo? – upita drhtavo Minka bojeći se da će čuti sada najtežu riječ kojom će liječnik potvrditi njezino pitanje.

– Nije – odgovori Hikmet-bey.

Minki, kao da je težak teret spao s duše.

– ... ali je isto opasna bolest – tumačаше liječnik. – Neka vrsta epilepsije dolazi iza ovoga, te može ostaviti za uvijek tragove. Ali možda će uspjeti i to odstraniti, jer sam predložio, da se premjesti u moj sanatorijum.

Minka šuteći pozdravi Hikmet-beya i ostavi bolnicu. Pred vratima sjedne u kola i odveze se kući.

IX

Kroz nekoliko dana uspije Hikmet-beyu premjestiti Sahur-beya u svoj sanatorij, ali Minku zahvati kolovrat političkih događaja koji su iznenada nastupili.

Said-pašino ministarstvo pane i s njim Hilmi-bey, ministar za poljoprivredu. On je bio još jedini ostatak od izrazitih mladoturaka sa svojim organom “Asr’-om” i “Istikbalom”. Osumnjaše ga da je radio proti osmanlijske dinastije. U ministarskom vijeću rekao mu je to otvoreno Hajri-paša. Njegovi drugovi ustanu protiv tih podvala, a s njima i veliki vezir. Ministarstvo, demisionira, a sultan povjeri sastav novog kabineta Hajri-paši.

Još isti dan bili su obustavljeni listovi “Asr” i “Istikbal”, provedena premetačina u uredništvima, a zatim uhapšen urednik Hamdi i suradnik “Asr-a” Omer-bey.

Vlada je sada ustala otvoreno proti mladoturaka, kojima se je već bilo tlo izmaklo ispod nogu.

Navečer sazove Hilmi-bey skupštinu svojih istomišljenika u prostorijama parlamenta. Nu prije nego što su se mogli sastati, po-

licija je uhapsila i samoga Hilmi-beya, te narodnog poslanika Ali Hidajet-beya.

Iz pronađenih spisa kod "Asr-a" bude i Minka kompromitirana i na nalog policijskog prefekta uhapšena. I Bahri-bey, koji je također pripadao progresistima sutradan bude zatvoren.

Rasi-paša, koji je bio u tijesnom prijateljstvu sa Hajri-pašom nije smio pokušati da spasi sina.

Vlada je radila svom silom da pohvata niti progresista, pa se nije ni na što obazirala.

Progresisti su bili isto što i mladoturci, samo u svom programu imali su načelo: da provode politiku u duhu samoga naroda, prema mogućnostima gospodarstvenim i finansijskim. Osim toga, tražili su potpunu emancipaciju unutarne Turske od upliva interesa Evrope.

Pa kad je počela mladoturska stranka slabiti, progresisti su jačali, pa najposlije, kad nije mladoturaka bilo na vladi, njih je zastupao Hilmi-bey.

Na koncu, da se riješe staroturci i posljednjeg čovjeka, koji im je smetao, podvale Hilmi-beyovoj stranci protudinastičke ciljeve.

I tako je nastao dar-mar u Carigradu, jer niko nije smio ustati proti odredbama vlade, a glavni začetnici turske slobode bili su daleko. Čitav Carigrad ostao je zaprepašćen. U prvi mah nije znao niko šta se događa. Tek poslije, kad se je doznalo za prepirke u ministarstvu, počelo se nagađati.

Oko dva sata poslije podne istoga dana, kad je zatvoren urednik "İstikbala", došao je policijski komesar sa dvojicom detektiva Minki.

Ona je sjedila sama u sobi, pa kad joj je Abdulah javio da želi s njom govoriti jedan nepoznati čovjek, začudila se i ustala. U predsoblju se pregrne jednim šalom i rekne Enisi: neka taj čovjek unutra dođe.

Komesar uđe u hodnik i, predstavivši se, rekne Minki:

– Oprostite, ja imam nalog da vas uhapsim.

Minka problijedi, zadržće čitavim tijelom i upita:

– A zašto? Ko vam je dao nalog?

– Redarstveno povjerenstvo hanum-efendi – odgovori učtivo činovnik.

– Ali zašto?

– Ne smijem ništa reći. Vi ste kompromitirani spisima koji su se našli u uredništvu “Istikbala”.

– “Istikbala”!? – u čudu se upita Minka, a onda ušuti, kao da se je domišljala zašto bi je okrivili.

– A šta je bilo tamo? – upita ona opet ne vjerujući sama svojim očima – zar se je nešto dogodilo?

Činovnik ne odgovori ništa.

– Molim vas, izvolite se obući! – reče na koncu komesar i izađe na vrata.

– Kola! – naredi jednom detektivu i ostane na pragu držeći u ruci nekakav papir.

– Ko je ova žena! – upita detektiv.

– Bila je udata za Bahri-beya Rasim-pašina sina.

– Pustila se da vodi politiku... primjeti ironički detektiv.

U kući nastao plač.

Grkinja Tefidēs ostala kao okamenjena, a Esma i Enis glasno naricale. Abdulah je pošao za Minkom i govorio joj da ne ide.

– Pusti me, Abdulah! Ja znam da nisam ništa učinila... To je nekakav nesporazum, zabuna...

Abdulah ostao kod njezinih vrata, a ona ušla da se obuče.

Začas je bila gotova. U jednostavnom odijelu bez ikakva nakita izašla Minka predavši Abdulahu malen ručni kofer.

– Ovo ćeš ponijeti sa mnom, Abdulah!

On šutke uzme kofer i pođe za Minkom niz basamake.

Na hodniku pruži Grkinji ruku s riječima:

– Ja ću se sigurno vratiti. Reci Enis i Esmi neka ne plaču!

Ona je bila mirna i dostojanstvena, svjesna svoje nedužnosti. Pođe vratima i otvori ih. Kola su čekala. Abdulahu ne dadoše s njom, a Minka ne pusti k sebi niti komesara. Dvojica detektiva ostadoše pred kućom, a komesar sjedne uz kočijaša.

Dok su kola stajala pred vratima i dok se je Minka spremala, zaustavljala se podalje preko puta radoznala svjetina da vidi šta će se dogoditi.

Kola su pošla.

Svijet je među sobom razgovarao:

- Sigurno je i ova hanuma bila u uroti...
- To je žena Bahri-beya...
- Ona što se je sa Sahur-beyom...
- Svijet govori da su je uhapsili na nalog samoga sultana...
- Ona je s urednikom "Istikbala" bila upletena...
- Jer su danas i njega zatvorili...
- List je danas obustavljen i redarstvo ga je naknadno kupilo...
- To je Hilmi-beyova družina.

- Neće dobro biti...

To je svjetina razgovarala među sobom nakon što je Minka odvedena.

Pred redarstvenim predstojništvom zaustavila se kola. Komesar joj naredi da izađe i pođe s njim. Prošla je kroz neke trijemove i dovela je u jednu veliku prostranu sobu.

Redarstveni povjerenik otvorio vrata lijevo i ušao u pokrajnu sobu.

Minka je stajala na nogama. Okrene se oko sebe i pogleda po sobi. U jednome kutu sjedio jedan stražar i gledao u nju. Izgledalo joj bijedno i zapušćeno ovo mjesto. Pod je bio izrovan i daske iskrivljene, zidovi sivi i ispisani olovkom i kredom. Desno je visila jedna crna ploča sa nekim imenima, a do nje malena lampica. Strop je bio crn. Po zidovima ispucala suva i opao krcč. Zrak je bio zadušljiv i mirisao po vlazi.

Minku obuze neko tužno čuvstvo. Zazebe je nešto oko srca i ruke joj klonu. Šta će se dogoditi?

Nije mogla ni odgovoriti na postavljeno pitanje kad se pred njom otvoriše vrata i pozva je poznati redarstveni povjerenik da uđe.

Minka ude šutke i stane do vrata. Za stolom je sjedio jedan sredovječan čovjek u starinskoj uniformi koja se više nije na ulici nosila.

Kad je Minka ušla, pogleda je kroz naočare mećući kalem za fes. Onda se polagahno diže sa rasklimane stolice, uzme jedan arak papira i priđe njojzi sa riječima:

– Vi ste uhapšeni.

– Zašto? – upita drhtavo Minka. Osjećala je da joj nestaje snage i da dršće po čitavom tijelu.

Činovnik nastavi gledajući u papir koji je u ruci držao:

– Išli ste u Salanik sa Bahri-beyom, vašim prijašnjim mužem i odsjeli ste u hotelu “Imperial”. Tamo vas je posjetio Akif-bey, član Mladoturskog odbora...

– Ne sjećam se sada više, – odgovori Minka.

– Ali se sjećate da ste išli u Salanik?

– Jest; toga se sjećam.

– Da li vas je posjetio Akif-bey?

– Mene nije niko posjetio, nego moga muža.

– A vi ste nosili jedno pismo za Akif-beya:

– Sjećam se da sam mu predala jedno pismo koje mi je predao muž kad smo pošli iz Carigrada.

– A znate li od koga je bilo to pismo?

– Ne znam.

– A znate li šta je pisano u tome pismu?

– Ne znam.

– Osim toga vi ste prenosili Sahur-begova pisma iz hapsa uredništvu “Asr’-a”.

– To nijesu bila pisma nego pjesme – ispravi Minka upoznavajući situaciju u koju je bila zapala. Sahur-beyovo ime je elektriziralo i dalo joj snage.

Radi njega me ispituju, pomisli mlada žena i nasloni se rukom na obližnju stolicu.

Činovnik nastavi:

– Ako ste čitali “Asr’”, onda ste i vi čitali i njegove pjesme.

– Dobro, – reče činovnik.

Nasta šutnja. Činovnik pride stolu i zabilježi nešto, a onda nastavi:

– Znete li šta je pisao Sahur-bey uredniku “Asr’-a”?

– Vi ste pratili miralaja Bahri-beya u Brusu, gdje je držao govor vojsci?

– Jesam, ali ne znam ništa o govoru. Ja sam bila kod jedne prijateljice u posjeti.

– Pa ste jednom prilikom rekli u klubu “Jeni-Nisvan”: da samo slobodan narod dostojan je da opstoji...

– To sam rekla! – potvrdi Minka.

Činovnik se osmjehne i reče ironično:

– To samo ljudi mogu reći... Za žene nije politika.

– To nije politika, nego nepobitna istina – odgovori Minka.

Činovnik ušuti i ugrize se za gubicu. Ironičan posmjeh pojavi se na njegovu licu. Minka je stajala do vrata i gledala preda se.

Činovnik se uspravi:

– A je li vam poznato da je vaš muž, kome ste vi pomagali, radio proti carske vlade i proti poretka u zemlji?

– Nije. On je bio patriota i ljubio je Tursku više nego sebe. Poslije smo se mi rastali, pa ne znam.

– ... za to ste optuženi, – nastavi činovnik svečanim i službenim glasom, – da ste u zajednici sa Hilmi-beyom, Bahri-beyom, urednikom “Istikbala” Hamdi, glavnim suradnikom “Asr’-a” Omer-beyom, narodnim poslanikom Hadijet-beyom radili protiv postojeće dinastije Ali-Osmanovića i proti prejasne osobe Njegova Veličanstva sultana Abdul-Hamida...

– Ja radila proti vlade? – vikne kroz plač Minka. Ja radila proti sultana, ako sam svoga muža pratila u Salanik i Brusu... Zar je to kažnjivo?

– Vi ste po višem nalogu uhapšeni, pa ćete se moći pred sudom braniti, – odgovori činovnik i pođe prema vratima:

– Izvolite za mnom!

Minka se nađe opet u onoj prostranoj velikoj sobi u koju je najprvo uvedena. Nu sada joj se pričinjala malenom, stisnutom. Činilo joj se kao da će se zidovi sada stisnuti, kao da će je strop

pritisnuti. Zamagli joj se pred očima, spotakne se o iskrivljenu i izbočenu dasku; nestane joj daha i padne onesviještena na pod.

X

Kad je Minka došla k sebi, nalazila se je u polumračnoj maloj sobici. Do nje je sjedio mlad redarstvenik i gledao preda se. Ležala je na tvrdoj slamnoj postelji, na zamrljanom jastuku pokrivena izde-ranim čebetom. Pogleda oko sebe, sjeti se svega što je prošlo i zatvori oči rukama. Plakala je. Nije mogla ni o čem misliti, jer ono sve što je čula maloprije izgledalo joj nevjerovatno. Navuče pokrivač na glavu i okrene se zidu. Minka nije još bila svjesna događaja, pa je očekivala nekakvu brzu promjenu. Da nju zatvore; da je optuže što je nosila nekakvo pismo u Salanik?... Zar je ona znala? Zar je ona bila svjesna onoga što je radila, pa zar ona može odgovarati za nešto što je njezin muž radio. Zar je ona mogla pitati njega šta je u tom pismu kad joj je rekao: uzmi, Mini, ovo pismo sobom!...

Zar da ona posumnja nešto i zapita muža kuda ide i šta nosi! U Salaniku je odsjedila istina u "Imperialu". Posjetio ih Akif-bey od kojeg se nije ni ona sakrila. Vidila je kad je Akif-bey čitao pismo, kad ga je ostavio u lisnicu i zamislio se. Onda su njih dvojica razgovarali polahko, da ona nije ni čula ni razumila šta govore. Drugi dan je došao opet Akif-bey s jednim drugim pismom i uručio ga Bahri-beyu rekavši mu: da će on naskoro doći osobno u Carigrad. Tada su se njih dvoje vratili natrag, a da ona nije znala zašto je dolazila u Salanik. Za druge stvari, koje su joj u zločin upisali, osjećala se nevinom ne držeći ih kažnjivim.

Šta bi moglo biti ružno u Sahur-bejovim pjesmama? Ona ih je čitala i razumila. Pisao ih je čovjek koji je ljubio domovinu najviše, ljubio svoj narod i nju... I radi toga su sada nju okrivili teškom objedom da je radila proti države Turske!...

Odgme pokrivač sa sebe i okrene se redarstveniku koji je nepomično sjedio na svome mjestu:

– Kad će me pustiti? – upita Minka.

On ne odgovori ništa.

Ona se podigne i otare oči rukavom bluže.

Redarstvenik pogleda u nju i reče suho:

– Ne znam.

A kako je vama ime?

– Što? – upita on iznenađeno.

– Želila bih znati.

– Osman, – odgovori polagahno redarstvenik.

Minka ušuti. Čas je razmišljala o nečem, a onda se prigne redarstveniku i reče poluglasno:

– Osman! Volite li vi Tursku?

– Volim – odgovori mladić, a oči mu sinuše nekakvim žarom.

– Osman, jeste li se vi veselili prije po godine kad je hurijet proglašen.

On ne odgovori.

Minka nastavi:

– Jeste li bili ushićeni?

Osman se ogleda po sobi i šapne tiho:

– Jesam; ali se o tome ne smije govoriti.

– Volite li vi Enver-beya i Nijazi?

Mladiću sine opet sjaj u očima.

– ... Volite li vi da Turska postane velika; da ne propadne?

– Bog mi je svjedokom! – odgovori mladić boreći se sobom.

Nastala šutnja. Minka je razmišljala, a mladi redarstvenik gledao u nju kao prikazu. Nije skidao očiju s njezina suzama zamrljanog lica i zamršenih kosa.

Usnica mu podrhtavala, a u njegovim crnim očima caklio se žar.

Minka se sagne sasvim blizu njemu da je osjećao dah njezina dihanja i miris njezine kose.

– Šta želite? – upita mladić zbunjeno.

– Tako vam sreće vaše domovine, tako vam onih junaka i tako vam djedovske slave...

Minka ušuti. Nasloni glavu na njegovo rame i suze poliju iz njezinih očiju. Osman je uzine za ruku, da ne pane s postelje, podigne se sa stolice i reče tronuto:

– Šta želite? Recite slobodno.

– Da jedno pismo predate Faik-paši...

Nasta šutnja. Osman je razmišljao gledajući preda se. Prošlo je nekoliko časova, a onda pogleda Minku i reče:

– Što god hoćete, učiniću!... Vi ste anđeo koji nije dostojan da ovdje sjedi! Iz vas govori domovina koju tako žarko ljubim.

Minka se zamisli.

Osman je očekivao.

– Nemate komadić papira i olovku? – Upita ona, kao da razgovara kod kuće sa svojom poznatom prijateljicom.

Osman počne tražiti po džepovima, pa kad nije našao, snuždi se.

– Samo olovku imam ...

– Dajte mi! – reče Minka i pruži svoju bijelu ruku.

Osman joj doda olovku, a ona počne pisati na uštirkanom rukavu svoje košulje.

Mladi redarstvenik, kome je bilo povjereno čuvanje kažnjenice, gledao u čudu kako ona brzo piše na ukočenom platnu!

Kad je bila gotova, zamoli ga da razdere rukav. On je pogleda, ali izvrši što mu je naredila.

– Ovaj komadić platna savite u vašu cipelu, ili čarapu i kad izađete u grad, predajte ga paši, mutesarifu bey-ogliskom!

Osman uze "pismo" i stavivši ga u izderanu postavu svoje bluze reče:

– Ovde će mu biti sigurno!...

Zatim se zamisli.

Minka je ležala na postelji gledajući u ispucano šiše sa kojeg se svaki čas trunio kreč kako su gori hodali.

XI

Enderon, nekadašnji dvor bizantinskih careva bio je zapušten. Veliki park koji ga je okruživao bio je mračan, a putevima se počeo

gubiti trag. Glavni put koji je vodio od ulaza prema zgradi bio je zarastao travom, a u ovo doba godine u januaru gnjilo lišće po sitnom pijesku i vonjalo nekim naročitim vonjem koji je mirisao po gnjiloći. Visoke topole i šimširi razgranjali se do polovine puta, da dvojica uz drugog nijesu mogli proći, a da ih granje ne omahne po licu. Kad se pogleda kroz stabla, vidi se tamo prema istočnoj strani more pokriveno tamom. Zrak je vlažan, a ispod drveća uvijek mokro, iako su bili u posljednje vrijeme lijepi dani. Sunce rijetko prodre kroz veliko drveće da osuši vlažnu zemlju. Tek ljeti, kad se počne sušiti i opadati lišće, prodru sunčane zrake parkom išaraju čudne slike po travi i zemlji. Nikakav štropot, nikakav glas ne narušuje ovdje vladajuću tišinu. Izgledao kao u kakvom dalekom kraju, u velikoj planini, kuda samo rijetki putnici prolaze.

Do morske obale na rtu "Buruna", sadašnjeg "Saraj-Buruna", koči se stara bizantinska građevina, sjedište moćnih careva, sada mirni muzej starina, koje su se do dana današnjeg očuvala propasti. U jednom dijelu zgrade smješten je muzej, a drugi dijelovi stajali su prazni i nisu ni u što bili upotrebljavani.

Nakon dolaska mladoturaka muzej je prenešen u drugu zgradu, a nakon druge revolucije u sam "Jildiz", – pa je čitavi Enderon ostao prazan. Tek u sobama ostao neki čudan miris po kamforu.

Mladoturci su mislili na popravak saraja, ali su prilike drugačije udesile uporabu njegovu, jer je vrhovno sudište počelo zatvarati u nj političke kažnjenike do istrage, kojih su bili svi zatvori prenatrpani.

I prvi mladoturci počeli su naseljavati tu starinsku zgradu! Taka je zar sudbina. Sultan Hamid je jednom ironički rekao o njima: "Nek sjede u Enderunu, gdje je i veliki Konstantin sjedio"!...

Pred zatvorenim vratima Enderuna stajala je uvijek straža. Prolaznici su kradomice gledali velika zelena vrata kroz koja se vidio park i u dnu njegovu bizantinski dvori. Svijet se i plašio tih vrata, jer su znali da se kroz njih teško izlazi natrag.

Tek nekad otvarala se gvozdena vrata puštajući suca istražitelja sa sveskom papira pod pazuhom. Tad bi škrinula baglama i vojnik, koji je unutra stajao na straži, prenuo bi se da stane na pozdrav.

Inače je izgledalo kao da u njemu uopće nikakva života nema.

Jednoga jutra prije nego što je mujezin zaučio na Aja-Sofiji otvorila su se enderunska vrata i kroz njih je ulazila povorka novih političkih zločinaca praćenih jakom stražom.

Kiša je sitno rosila. Nebo je bilo naoblačeno, a rubove mu prema istoku i zapadu prekrivao mrak. Vojnik je stajao s puškom na ulazu.

Prvi je išao čovjek mršav, visoka uzrasta sa naočarima, koje je za uho zadio. Za njim je stupao mladić kakovih dvadeset godina bez kragne, ali lijepo obučen. Ove je slijedio časnik u uniformi bez sablje, ali se nije moglo viditi u polumraku u kojem je činu. Za ovim je išao vojnik pod puškom, a iza ovoga dvije žene u gospodskoj nošnji. Jedna je bila omalena, a druga visoka da je je čitavom glavom nadmašivala. Iza njih su išli drugi u raznim nošnjama i raznih godina – kakvih trideset na broju.

A onda se opet vrata polagano škripeći zatvorila i asker stao na svoje prvašnje mjesto namještajući se kako će se zgodnije poduprijeti o pušku.

Po sata kasnije unio je činovnik, koji je držao inspekciju u pisarni Enderuna u svoj raport imena: Hilmi-bey, Hamdi, Omer-bey, Ali Hidajet, Bahri-bey Neseb binti Fuad, Emīna-hanum i još dvadeset i devet drugih, koji su bili u svezi s Hilmi-beyovom urotom proti Abdul-Hamida...

Sva posredovanja prijatelja ostala su bez uspjeha. Minki su iznimno dozvolili da može za lijepih dana šetati parkom. Osim toga, dozvolili su joj da je može liječiti njezin liječnik, ali da bi se izbjeglo "rovarenje" i prenošenje glasina, morao je uvijek biti jedan detektiv ili činovnik Enderuna u prisutnosti.

Minka se nije nikako mogla sprijateljiti s mišlju da je ona zatvorena i da će joj još suditi, pa možda i na vješala... strijeljanje...

Uh! zgrozila se mlada žena pri pomisli da će eto ona umrijeti od one smrti o kojoj je Sahur-bey mislio.

Na smrt!... Na vješalima!... mislila Minka, a jeza je podilazila čitavim tijelom. To je bilo najmanje. Pitaće još štogod, izvesti u sudnicu, a onda pročitati osudu koju je već unaprijed "Jildiz" na-

pisao... Onda će ih povesti tamo gdje će biti vješala postavljena... Možda će nju strijeljati... Povezati će joj oči, a tada će puške opaliti – u prsa i glavu...

U noći, u snu budila se Minka mučena strašnim snima. Umirala je na razne načine; sudili joj različito. Jednom je snivala kako je došao Sahur-bey, razbio kapiju i odnio je preko mora... Jedna male-na barka čekala ih na obali. Oni su se popeli na zid koji okružuje "saraj" i spustili se na užeta. Bila je lijepa, vedra noć. Oni su šutke sjeli u lađu. Sahur-bey veslao i oni išli morem.

Kad se probudila, osjetila je pod sobom tvrdu postelju. Pogledala oko sebe da se osvjedoči je li to u istini san!... A onda navukla pokrivač na glavu da sanja...

Jednom prilikom, kad je došao liječnik, nije bio niko prisutan u njezinoj sobi. činovnik je, doduše, dopratio liječnika, ali odmah nekud izašao.

– Šta se govori? – upita držeći Minka.

Husni-bey ogleda oko sebe i reče:

– Biće dobro! Držim doći će do prevrata...

– Onda će nas ubiti.

-- Neće... Zaboraviće na vas! Vrijе na sve strane... Dugo ovako ne može!

Nakon male stanke, upita naivno Minka:

– A jesam li ja kriva?

Husni-bey je pogleda i reče tronuto:

– U očima starih jesi... U našim očima si junakinja.

– A zašto?

-- Što si učinila ono što drugi nisu smjeli.

– To je on učinio...

Husni-bey je znao šta znači to "on", pa ušutio.

Minka upita naglo:

– A hoće li nam suditi?

– Sigurno; ali može prije...

On ne doreče. Ispred vrata čuju bahat, te Husni-bey počne pregledavati Minku.

Činovnik je ušao polagahno. Zastao kod vrata bacivši pronicav pogled na liječnika.

Šutili su svi. Husni-bey opipa bilo Minki izmjeri temperaturu počne se spremati.

Kad je doktor izašao, pristupi činovnik Minki bliže i reče tiho:

– Gospodo! Vaš je muž priznao istražnom sucu da vi nijeste ništa znali. Molio da se pustite na slobodu, jer ste nevini.

– Bahri-bey – priupita Minka.

– Da on! – odgovori činovnik. Možda će sudac uvažiti ako ne bude drugih okolnosti biti ćete pušteni...

– A drugi? A Bahri-bey – upita radoznalo Minka.

Činovnik sleže ramenima:

– Njima će se suditi...

XII

Iako je sudac istražitelj stavio predlog da se pusti Minka, sud nije bio još stvorio nikakvu odluku. Prestala su daljnja preslušanja okrivljenika, te su spisi bili ustupljeni državnom odvjetniku.

Carigrad zaboravio na one u Enderunu, jer su nadošli drugi događaji koji su prijetili raspadu čitave Carcvine. Prilike su postale nesnosne, pa se i sama vlada Hajri-pašina osjećala nesigurnom. U čitavoj evropskoj Turskoj vladali su mladoturci. Onda upale bugarske i grčke komitadžije u zemlju i pljačkale. Nastala nesigurnost. Nastale pobune u nekim dijelovima Carstva, u Anadolju pošlo do pokolja, te su i evropske vlasti sa svim svojim diplomatskim korom i mornaricom počele raditi.

Hajri-pašin kabinet našao se u neprilici. Izlaza nije bilo, nego položiti oružje i predati opet Said-paši vlast u ruke. Nu sultan nije htio ni čuti o promjeni vlade.

Brzjavi iz Salanika dolazili su prijeteći. Mladoturci su pozivali sultana da neodvlačno sazove parlamenat. Nu mudri sultan Hamid okrene drugačije. Ukinе ustav i uzme sve u svoje šake.

Tada su nastale upravo strašne prilike u Carigradu, jer su fanatici pod vodstvom Dešvera i drugova bili jedini gospodari grada.

Proglasiše takozvano vladanje po zakonu "Šeriat-Muhamedije" te, profanišući ime velikog Muhammeda, počinije zlodjela i nasilja kojima je konac istom bio trideset i prvi dan marta...

Carigrad su osvojili mladoturci pod vodstvom Mahmut-Šefket-paše, svrgnuvši sultana Hamida. Ogorčeni otpor Carigradske posade bio je svladan pri zalazu sunca, a onda su topovi oglasili Carigradu i truskom narodu da sviće novi dan slobode...

Topovi su gruhali sa tri tabije, jedan za drugim. Silna svjetina hitila je prema Jildizu da čuje šta će se sada dogoditi. U nekim dijelovima grada još su se borile sultanu Hamidu privržene čete sa mladoturskiom vojskom.

Telal je išao od jildiske strane praćen jednim odjelom vojske objavljujući pučanstvu promjenu na prijestolju i pozivajući svijet na posluš. Za njim je po sata kasnije oglašivao drugi proglašujući prijeki sud nad Carigradom...

Noć se spuštala tiha i blaga. Život izumirao na ulici kao kad nakon velike oluje opuste polja i livade. Straže su obilazile gradom predvođene oficirima, a njihov hod odjekivao monotono pokaldrmljenim carigradskim ulicama.

Na Bajazidovu trgu stajao čitav red poljskih topova, hrpe vojnika i konja. Oko "Jangi-kule" popeli vojnici čadore i sjedili u hrpama. Pred vratima ratnog ministarstva stajala je jaka straža, a u svim sobama vidilo se svijetlo, jer malo prije došao i sam Mahmut-Šefket-paša.

U velikoj dvorani vijećalo se o potrebnim mjerama i promjenama u vojsci i čitavoj državi.

Oko ponoći dovela je straža Dešvera, glavnog cvnuha bivšeg sultana i njegovo društvo koji su najveća zlodjela počinili na mimom pučanstvu. Stavljeni su odmah pred ratni sud koji ih je osudio na smrt na vješalima.

Noć prolazila polagahno. Oko tri sata nekako, pred zoru, postavljena su vješala pred ratnim ministarstvom i prije nego što je sunce izašlo izvršena je osuda.

Kad se sunce pomolilo da svojim zrakama obasja čarobni Carigrad, skinut je zastor oko vješala a počasna straža ispalila je iz pušaka salve.

Silan svijet prolazio Bajazidovim trgom, gdje su još stajala vješala zastrta bjelim platnom. Svjetina je išla desno prema Sultan-Ahmetovu trgu, prema Nuri Osmaniji i prema sokacima koji su vodili na Divan-Jol.

Širokom ulicom stupao je jedan odjel konjanika sa glazbom, a za njim vrvio svijet – muško, žensko, djeca i starci... Kako se hrpa primicala Aja Sofiji-džamiji, tako je nastajala veća gužva i guranje naprijed. Iz svih pokranjih ulica slegao se svijet na Ahmetov trg i zapremio prostor duž čitave ulice desno prema džamiji Sultan-Ahmeta i Aja-Sofije, a lijevo doli niz ulicu mimo vrata, koja su vodila u Enderon. Pred vratima samoga Enderona stajala su dva oficira na konjima, a desno i lijevo straža vojnika.

Mlad časnik pristupio straži pozdravivši vojnički i pružio pismo oficiru koji je desno na konju jahao.

Kad je pročitao odredbu, mahne sabljom prema zemlji, a vojnici stanu ukočeno na "selamluk".

Enver-bey u odori natporučnika pređe pokraj straže i otvori enderonsku kapiju.

Nasta za jedan čas duboka šutnja.

Svijet je još uvijek pridolazio i sakupljao se što je više mogao bliže vratima Enderona.

U toj tišini koju će za čas prolomiti zanosni usklici: "jašasun..." ču se najedanput topot konja, pa trublja auta i pred vratima izađe Mahmud-Šefket-paša s Nijazi-beyom, Akif-beyom, Ali-Riza-beyom, Mehmed-Hamdi, Adil-beyom i drugim članovima Mladoturškog odbora i pođoše i oni u Enderon.

Nakon po sata otvorila su se enderonska vrata na koja je najprije izašao jedan časnik i stao na vratima. Tada časnik, kojem je Enver-bey predao pismo, potjera konja prema jednoj maloj sofi do ulaza u dvorište Aja-Sofije, pritegnuo uzde bijesnom alatu i iskočio na uzvisinu zidom ograđenu u visini od dva aršina.

Nasta muk, a onda s druge strane preko puta zatrubi trublja. Opet tišina. Tada mladi časnik razmota papir i počne čitati:

“Po previšnjoj odredbi Njegovog Veličanstva sultana Mehmeda-Rešada, koji je jučer zasjeo na prijestolje svojih slavni djedova pomilovani su izvanrednom milosti bivši ministar Hilmi-bey i njegovi drugovi, koji su bili zatvoreni u Enderonu.

Pošto je njihov rad smjerao na dobro i spas domovine i ugled velikog Carstva zato hoćemo ovom velikom činu novoga vladara da svi prisustvujemo i iskažemo osobitu počast onima koji su za dobro i sreću naroda stradali...”

Padišahum čok jaša!...

– Padišahu čok jaša! – prolomi se zdesna nalijevo.

Glazba je intonirana “Hurijet-marš” a na vrata Enderona izlazi: prvi Hilmi-bey, bivši ministar poljoprivrede, za njim Hamdi i Omer-bey, Ali Hidajet, Bahri-bey, Šemsi, Adil, Nuri, Ismet-Nezir, Nešet-bey, Nadi, Ali Nusret, Ihsan-bey, Teofik i drugi, a na kraju dvije žene u kočiji: – Minka Zuhrić i Neseb binti Fuad...

Straža je stajala spustivši puške na tlo, a časnici držeći sablje koso do koljena.

Nasta urnebes an poklik: Jašasun... jašasun...

Dvije žene plakale su u kolima od ganuća...

Jedan starac gurao se kroz svjetinu prema kolima, pa kad ga je htio zaustaviti jedan asker odgurne ga i baci se na cestu. Nasta mala uzbuna. Arabdžija zaustavi kola da ne pogazi starca, a Minka prepozna Abdulaha, svoga oslobođenog roba.

– Molim vas, uzmite toga čovjeka kod sebe – reče Minka – on je moj sluga.

Kao pseto koje se umiljava svome gospodaru, pristupi Abdulah kolima kad su ga digli sa ceste i poljubi Minkin skut od haljine.

– Alah je velik!... Njegova je milost neizmijerna! – rekne trunuto vjerni sluga, a Minka mu stisne koštunjavu ruku.

Zatim se Abdulah popne do arabadžije na bok, a kola pođu kroz svjetinu.

XIII

Prošlo je nekoliko mjeseci iza toga. Minka nije bila od onih da izrabi ovaj događaj u svoju korist. Povukla se opet u svoju kuću. Ponudu Bahri-beyovu da se opet vjenčaju, odbila je. Bojala se poći opet u Rasim-pašin konak. Ne možda zato što nije ljubila Bahri-beya nego da ne dođe opet Sahur-bey.

Minka nije bila načisto sa svojim srcem. Nekad i nekad mislila o Sahur-beyu, ali uvijek nešto iz njezina bića rashlađivalo tu misao. Sahur-bey je umobolan!... Bila je to ženska taština. Ona joj nije dala zamaha da se ljubav razvije, pa je nešto kao crv nagrizalo. S dana na dan postajala nezadovoljnijom u svojoj kući, pa joj je liječnik ponovo predložio neka nekud otiđe.

Tada je došao Sahur-bey!

Dok je liječnik sjedio u Minkinoj sobi, donijela je sluškinja Enis posjetnicu. Kad je Minka pročitala njegovo ime, uznemirila se začas da je to i doktor primijetio, a onda rekla:

- Gospodine doktore, Sahur-bey!...
- Možda ću smetati? – upita liječnik dižući se sa stolice.
- Ostanite! Ja bih voljela da ostanete.

Zatim je izašla na hodnik i naredila da Sahur-bey uđe.

Nešto blijed, mršav, pažljivo obučen i obrijan ušao je u sobu i, ugledavši doktora, nešto se smeo. Onda se okrenuo Minki, koja je stajala do vrata i rekao:

- Došao sam da vam izrečem naročitu moju zahvalu na pažnji.

Zatim se okrenuo liječniku:

- Drago mi je da i vas Husni-bey mogu ovom zgodom viditi.
- Hvala Bogu, kako vidim, sada ste ozdravili, – reče Husni-

-bey.

- Doktoru Hikmet-beyu imam zahvaliti i Allahu...

– Za domovinu ste učinili sve – reče Minka, – pa ste bili i život na kocku stavili za nju...

– Ali i vi ste hanum-efendi stradali, trpili, za istu stvar, – reče Sahur-bey presjekavši njezinu hvalu.

– Zahvalan narod nagradiće vaša stradanja – nadoveza liječnik gledajući i Minku i Sahur-beya.

Sahur-bey je gledao preda se stiskajući rukavice. Tek nekad bi pogledao prvo doktora, pa onda Minku. I ona je gledala preda se namještajući haljinu na koljenu, pa bi polahko digla oči prema mladom čovjeku, koji je do doktora sjedio. Jednom su se pogledali u isto vrijeme i liječnik je primjetio rumen na njezinu licu.

– Jeste li bili kod paše? – upita Minka Sahur-beya nakon stanke.

– Otiću... Oprostite, da sam vama prije došao – ispriča se Sahur-bey.

Opet nastade mala šutnja, a zatim Sahur-bey reče:

– Neugodno mi je tamo ići gdje sam vam učinio toliko neprilika. Možda se da nešto učiniti?

– Ništa, Sahur! Sve je zakopano – odgovori hladno Minka.

Liječnik opazi, gdje je na smetnji u njihovu društvu, pa ustane da pođe, ali Minka zadrža svojim pogledom u kojem je razumio šta je želila.

Onda je Husni-bey uzeo riječ i razgovor ubrzo skrenuo na drugu stranu.

Raspravljalo se o revoluciji i strahovladi reakcije. Minka pričala Sahur-beyu kako su je uhapsili i kako je živjela u Enderonu. Onda Sahur-bey nastavio pričati nešto iz svoga života, pa onda o svome liječenju, te o svojim namjerama što je imao početi sada raditi.

Na koncu je Minka pričala kako sada kani izaći preko ljeta na ladanje da tamo u prirodi uz more provede ljetnu vrućinu.

Pri oprostu umolila i liječnika i Sahur-beya da je posjete.

Minka ih ispratila do vrata, pa je vraćajući se pogledala u prvu sobu u kojoj je Abdulah sjedio.

Bio je zamišljen. Prevrćao zrna od tespiha i gledao kroz prozor na avliju da nije ni opazio Minku kad je stala na prag.

– Abdulah! Šta ti radiš? – upita Minka veselo, kao da ga je htjela s tim upozoriti kako je ona vesela i sretna u ovom času.

Abdulah podigne glavu i reče:

– Učim dovu Allahu.

– Za koga, Abdulah?

Za te hanum – reče starac pogledavši žarko svoju gospodaricu.

- A zašto za me? – upita Minka prišavši bliže njemu.
- Da budeš sretna, da ti Allah dadne ono što najvoliš...
- A zar ti nemaš kome drugome učiti? – upita u šali Minka.
- Nikoga ne znam osim tebe...
- Ti misliš o meni?
- Ja mislim o tebi kao o onoj bistroj vodi što ispod hurmovih stabala protiče pustinjom.
- Tamo, gdje si se ti rodio?
- ... tamo gdje sam se ja rodio... Ti si hurma, koja na stablu stoji...

– A ti gledaš pod stablom u nju i moliš Allaha da opane – reče u šali Minka udrivši Abdulaha po ramenu svojom lepezom.

Abdulah je pogleda žarko svojim crnim očima iz kojih je vatra sipala i palila Minku po licu.

Stari rob je uhvati za ruku i tespih mu pane iz krila na pod. Njegove oči orose se suzama.

- Šta ti je, Abdulah? – upita Minka ozbiljno starca.
- Da me pustiš Mini-hanum da odem u pustinju, da odem na hadž, da se pokajem, jer sam grijeh pomislio...
- Kakav grijeh? – upita Minka gledajući u čudu šta se sa starcem događa.

– Pogledao sam te požudno, Mini... Oprosti mi!...

Minka ga pogleda strogo, a onda prasnuvši u smijeh okrene se i izađe iz sobe.

Abdulah je opet ostao sam. Podigao tespih i držao ga u ruci.

Sada nije ništa učio. Nepomično je zurio preda se. Ruke mu drhtale, a u njegovu srcu izgarao posljednji oganj ljudske strasti. Podigao svoje koštunjave ruke licu, a usne tiho šaputale:

– Bože, koji sve vidiš i čuješ, Bože veliki, koji si Svemoćan, Bože, čija je milost neizmjerena, pogledaj na svoga roba i daj mu mir duši. Bože, koji čuvaš svoje robove od stranputice uputi i mene na pravi put!

Prestao se moliti. Zagledao se prema vratima odakle se je čuo Minkin glas. Učinilo mu se kao da je nekakva sjena pristupila k njemu i metnula ruku na njegovo rame. Osjetio nekakav ugodan miris, čuo šuštanje haljine i, kad je pogledao, više sebe bila je uistinu Minka.

Ona je stajala šuteći do njega.

“... O, hvala ti, Bože, kad si istrgnuo iz moga srca ono zlo koje me je mučilo...” šaputao je Abdulah sam sebi.

Abdulah! – zovne Minka.

On pogleda mirno. U njegovim očima nije više bilo onoga prijašnjeg žara. Mirno je gledao u njezine oči.

Tada Minka progovori:

– Ja ću udovoljiti tvojoj želji da podeš na hadž. – Ti nijesi ništa pogriješio... Pođi tamo na sveta mjesta, pa se sjeti i mene!

Abdulah je pogleda zahvalno i reče:

– Ti si kao rosa na hurmovu listu...

... I spusti glavu na prsa.

Minka ga ostavi sama.

XIV

Nekoliko dana iza ovoga posjeta otišla je Minka na selo u blizini Markar-köja.

Sahur-bey je ostao u Carigradu, jer je bio kandidat za poslaničko mjesto mladoturske stranke. Htjeli su ga nagraditi tim za njegovo stradanje, a ujedno s tim su htjeli opovrći sve ono što se je o njemu još u Carigradu pričalo. Naime, još svijet nije vjerovao da se je Sahur-bey izliječio.

Drugi dan izbora, kad je njegov izbor bio osiguran, sjedio je mladi pjesnik u pisarni uredništva “Tanina”. Zamišljen, podbočen na lijevu ruku sjedio je za stolom držeći u ruci olovku. Nije pisao, ali je ruka polazila sama papiru da baci misao. Pa kad je pritisnuo olovku na papir, da stavi maglovitu misao, zastala bi ruka...

Preko stola sjedila je mlada djevojka pokrivena bjelim velom po glavi, i radila. Čulo se samo šuštanje papira, koji je djevojka prevrćala i ugodan miris parfima osjećao se preko stola.

Džahida Nesim, suradnica "Tanina" obavljala je korekturu lista. Bila se zanjela posve u svoj posao da nije ni opazila kako mladi pjesnik pogleda često preko stola u nju, a onda digne pogled preko sobe u kojoj su radile još dvije učiteljice i glavni urednik za književni dio lista.

U duši mladog pjesnika rađala se misao jedna za drugom, ali sve smiješane i ispletene mekom dušom – jednom vizijom, koja se je u njegovu duhu dizala u osobi lijepe plavke; djevojka punih grudi u cvijetu mladosti.

A onda se naglo pjesnik prigeo stolu i pisao:

"... Došla je sama nakon dugog odsustva u jedan kraj... Tu smo se sreli!

Ne bijaše više onako svježa i prostodušna, kao za onih dana našeg maja... Ne bijahu joj grudi onako bujne kao prije, niti usne rumene i sočne, kao onih dana kad sam ih cjelivao iza mističnih zastora sanane noći...

Došla je iza dugog odsustva... Izbjegavala je svaki susret sa mnom, uklanjajući se mome pogledu...

Pred večer, u sumrak išla je samotnom alejom starinskog parka uklanjajući se mome pogledu...

Ja sam je susreo u jedno mistično prevečerje, a tada se pojavio turoban osmijeh na njezinu licu pružajući mi svoju suhonjavu ruku.

U laganoj ljetnoj haljini sa crnom pantljikom kojom je na jednoj strani pridignuta haljina i rupcem na glavi učinila je na me težak dojam. U njezinim mahmurnim očima ispod kojih sam primjetio crni kolut ležala je tajna njezina odsuća. Ruka joj bila mehka i bijela, ali ne punahna kao prije... Sa lica nestalo onog mladenačkog sjaja i počivao mir – tajanstveni kao more...

Ona nije ništa govorila.

Došli smo do klupe gdje smo nekad sjedjeli za onih dana maja... Ja sam joj uzeo ruku, a ona gledala preda se.

– Nakon toliko vremena očekivanja ipak si došla! – prozborim.

Došla sam još uvijek rano, – odgovori ona – došla sam prije nego što su tvoje ruže ocvale.

Nastala šutnja.

Onda se ona digne pružajući mi ruku s tužnim izrazom lica:

– Odlazim...

– Kuda ćeš?

– Idem...

– Kad ćeš opet doći?

– U poznu jesen, kad tvoje ruže ocvatu, kad ti se krila polome, kad ti dušom pustoš zavlada...

Nestalo je. Samo je za njom ostao mirs po ocvalim ružama.

Ja sam naslonio glavu na ruku i gledao kroz sumrak plavo nebo na kojem je titrala samo jedna zvijezda.

A čitava priroda kao da je u isti čas s mojom dušom šaptala njezine zadnje riječi: "... kad tvoje ruže ocvatu i pustoš zavlada tvojom dušom onda ću doći"...

Mladi pjesnik digao glavu i pogledao preko stola. Njegov pogled susreo se s pogledom mlade Džahide. Bio je to pogled dug – razgovarajući...

A onda je Sahur-bey pružio ispisani papir preko stola Džahidi.

U to vrijeme zazvonilo zvonce više telefona. Jedna učiteljica prišla aparatu i okrenula se Sahur-beyu:

– Makar-köi, Husni-bey zove...

Sahur-bey pride telefonu i slušaše.

Doktor Husni-bey je govorio isprekidano:

– Jedan neobičan i nemio događaj dogodio se danas u Min-kinoj kući. Kad je po običaju ručala u bašči i sjedila iza ručka, došao je k njoj Abdulah, stari oprošteni rob Rasim-pašin i htio je silovati. Ona je zvala u pomoć, pa kad se nije mogla drugačije obraniti navalila je na nj s viljuškom i udarila ga u slijepoočiće. Prvu pomoć pružio sam nesretniku ja u Šefketovoj ljekarni i nju prizvao svijesti. Teško da će nesretnik ostati na životu...

Sahur-bey spusti slušalicu i pođe vratima na koja je u isti čas stupio Akif-bey pružajući ruku Sahur-beyu:

– Čestitam! Izabran si...

Sahur-bey zastane na vratima pobjedio kao mrtvac. Iznemogao kao kip pride stolici i onesvijesti se.

Nasta zbrka, a Džahida Nesim potrči telefonu i pozove liječnika...

I

Sanjivo žmirkale svjetiljke ulica kroz gusti mrak jedne ožujačke noći 1910. kad je Nadi-beg Osmanspahić izašao iz kafane i pošao kući. Bijaše nešto ranije nego je obično odlazio. Dodijalo mu sjediti u dimu i kafanskoj buci, jer danas bijaše više svijeta nego obično. Izašao na ulicu koju je pokrivala gusta magla i mrak, zagrmuo jaku od kaputa, ogledao se nehajno na sve strane i pošao kući.

“Pasiji život!” mislio putem Nadi-beg nezadovoljan sam sobom. Osobito je u posljednje vrijeme bivao sve razdražniji kako ga je u prsima počelo nešto stezati i kašalj spopadati. Jednako je to, mislio on idući, ili se čuvao ili ne; ili pio rakiju ili mlijeko, čokoladu i čaj! Sve jedno: đavo će doći po svoje...

U posljednje vrijeme, kako je prestao piti, postajao nervozniji i činilo mu se da propada svakim danom.

Nazad dva mjeseca liječnik mu prijateljski savjetovao da se prođe pića, da zalazi u društva, da šeta na čistu zraku, pa da će sve to polagahno proći. On je poslušao. Okanio se pića, prestao i čitati, jer je dosad uvijek sjedio kod kuće i čitao. A sad je radio kako mu je liječnik naredio.

S početka mu bilo vrlo neobično, jer se je, napustivši lov i brigu oko konja, bavio ljeti po selima oko svoga imetka, a u kasnu jesen, kad je ljetina bila već u hambarima, zatvorio bi se u kuću sa svojim subašom i presjedio čitavu zimu pijući rakiju i čitajući sve što mu je do ruke dolazilo.

On nije nalazio potrebe da traži ono svoje prijašnje društvo, da sjedi u kafani i da igra karte.

Sve mu je već bilo omrzlo; – štaviše lanjskog ljeta nije išao ni po selima. Ostao je kod kuće i u drijemežu, u potpunom neradu provodio vrijeme. Nekadašnjeg Nadi-bega više nije u njemu bilo! Tek je ostao on – drugi izbljedeni i umirući Nadi-beg... Onaj sav život, sva prošlost ležala je za njim u ruševinama bez cvijeća i uspomena. Ni uspomene na Linu ni pogled na njezinu sliku koja je još stajala zaprašena među četkama od zuba i kose, među kutijama cigareta i praznim šibicama nije pokretala u njemu misao. Otupio za sve prolazio je kroz sobe velike prostrane kuće i lijeno legao u postelju.

Sve je već za nj prošlo i sve izgubilo svoj prvi mladenački čar. Prije tri godine kad se je povukao na imanje svoje majke u Brčko i tu odlučio živjeti izdavši svoju očevinu u Travniku u zakup Bugarima i seljacima.

Od zimus počeo poboljevati i slabiti, počeo nešto razmišljati, a ni sam nije znao šta se s njim događa. Najbliži koji su ga gdje vidili pitali se: šta je Nadi-begu, pa na koncu i on sam opazio da je bolestan. Obratio se mjesnom liječniku, a on mu zabranio piće i pušenje, te mu preporučio kretanje u prirodi i druženje.

Morao se proći pića; morao se družiti eto sada sa svijetom koji za nj više nije postojao i na proljeće nekuda otputovati u kupalište radi promjene.

Budale su liječnici – govorio Nadi-beg sam sobom idući kući iz kafane. Mjesto da mi ide zdravlje nabolje, ono se pogoršava! Šta će mi njihovi savjeti! Ja sam se bio naučio na jedan život, u kojem sam bio tup. Nije me ništa razdraživalo, ništa smetalo u mom miru. Alija (njegov subaša) točio rakiju i donosio meze... Poslije ručao s njim, uzeo knjigu i čitao, a poslije pred večer opet pio rakiju. Onda spavao...

Sutra sam nastavio isto. A sada? Sada mi je gore...

Zastane na putu ugledavši svjetlo u slastičarni i pođe da kupi za kahvu biskvita.

Uđe. U slastičarni sjedio Derviš-beg Pašić sa sucem Milićem i slastičarevom kćerkom pijući vino.

Nadi-beg ih pozdravi hladno otkopčavajući kaput da izvadi novčarku.

Ana, slastičareva kćerka skočila od stola da posluži Nadi-bega, a Derviš-beg pozvao ga da sjedne k njima.

– Idem kući. Šta ću vam kvariti društvo – ispričao se Nadi-beg – jer ja i onako više ne pijem.

Oni su znali, ali ga ipak Derviš-beg, malo nešto pri piću, prisili da sjedne.

– Jedan himber ili mlijeko!...

-- Odmah -- ozva se Ana.

-- Sad si dobro? – upita Derviš-beg.

– A jesam vraga! Možda...

-- Živite sada solidno, beže -- našali se djevojka noseći Nadi-begu himber i sjedne do njega.

– Po receptu, gošpodice. Nije to dobro.

Sudac Milić svratio govor na drugu stvar i Nadi-beg posjedivši kratko vrijeme oprostio se i pode kući.

– Siromah Nadi-beg!... – reče Milić – šta je to s njim? A nekad bijaše u njemu život veselje, uživanje... Čovjek kakva si trebao nadaleko tražiti...

Svi ušutiše za čas i slegoše ramenima, jer su svi poznavali Nadi-bega.

II

Vrata Nadi-begove kuće bijahu u malenom sokačiću, koji se je odvajao od glavne ulice nadesno. U jesen, zimi i s proljeća osobito za kišovita vremena bile su u sokaku velike lokve i blato da je trebalo pažljivo pristupiti vratima. U tome sokaku ne bijaše drugih vrata osim od Nadi-begove kuće. Jer velika je to kuća starinska, begovska, ali još dobro sačuvana. Vrata velika sa ogromnim gvozdenim halkama na kanatima.

Nekad je sokak bio pokaldrnjen, ali nakon smrti Nadi-begove majke Izet-hanume nije niko u kući stanovao osim subaše i njegove

žene. Poslije i ona umre, a u kući ostane sam subaša Alija Isić, čovjek već u šezdesetim godinama sa sinom Bećirom i kćeri Ajnom.

Od tada se sve nekako zanemarilo ne samo u kući nego i pred kućom. Jedan po jedan kamen ispadao ili su ga konji razbili, pa ga Isić uklonio s puta. A i vrijeme samo ništilo pomalo sve što se nije nanovo dizalo. Nestalo kaldrme, pa je prije godinu dana nasuo Bećir pijeskom sokak da mogu lakše kola ulaziti. Poslije uslijed kiša nastalo blato i lokve. Bilo je sada ružno pristupiti vratima.

I kuća je bila već napuštena, harabi...

Ajna se udala, pa nije imao ko da čisti, a što muške ruke čiste, to je slabo očišćeno. Velika avlija – sada u ovo doba – mračna prostrana sa velikim zidovima sada crnim od kiše, od zeleni, od mahovine... Davno je to bilo kad su posljednji put okrečeni!

Po avliji razbacana slama, razni predmeti: motike, sjekire, grablje, vile, razne poljoprivredne sprave itd. sve u nekom neredu. Ostavljeno tu na kiši i snijegu da hrđa premda je u štalama i sijernicama bilo dovoljno mjesta da se sve smjesti.

Kad se uđe u avliju, čini na čovjeka nekakav težak dojam – budi davnu prošlost... Sjećaš se da je i ovo bilo nekada novo, nastanjeno... Okreneš se i gledaš!... Za tobom se teško, lijeno zavaraju velika vrata, a pred tobom stoji starinska kuća u kojoj bi mogle tri obitelji živiti da svaka imadne za se dosta soba i mjesta.

Na sredini je avlije šadrvan, ali su mu česme razlupane, a kamenje krije mahovina. Vode nema.

Kad je kuću zidao još rahmetli djed Izet-hanumin Ragib-beg, ajan brčanski još godine 1183. po hidžretu, kako se to može vidjeti više vrata uklesano gradio je za svoju obitelj.

U ovoj kući prenoćio je u proljeću godine 1832. na svome bijegu pred Mahmud-pašom Husein kapetan Gradašćević i sutra ispraćen po Ragib-begu prije zore prešao Savu.

Poslije se rodila u istoj kući Nadi-begova majka Izet-hanuma i provela mladost, udavši se zatim za Nadi-begova oca. Nakon smrti Mustaj-bega Osmanspahića, ostavila Izet-hanuma Travnik i preselila se na svoju očevinu.

Sada ta velika kuća bijaše skoro prazna. U donjim sobama stanovao Nadi-begov subaša Isić sa sinom, a u gornjem spratu u dvije sobe Nadi-beg sam.

Ostale sobe – deset – dvanaest ih na broju bijahu prazne, te su upotrebljavane za sušenje kukuruza i ostalog.

Nadi-beg nije mnogo pazio na red u svojoj sobi, pa je i bilo sve porazbacano. Ondje ovratnik, ovdje rukavica, rubac, cigarete i drugo. Na malom stolu pred ogledalom kefa za kosu, češalj, prazne boce i jedna slika u srebrnom okviru koja se nije mogla raspoznati, jer je sve to pokrivala prašina. Na prozorima razne knjige i novine. Na kanapi također nekoliko knjiga, peškiri i nekoliko opet razglednica koje su bile adresirane, ali nijesu opremljene, a možda neće vrijeme ni doći da ih Nadi-beg opremi.

Iz ove sobe išlo se kroz vrata u drugu sobu u kojoj je bila postelja, doduše čista. Nekoliko stolica, u jednom kutu zemljana peć, dva ormara, jedan stol na kojem su ležale razne knjige, razni cijenici gospodarstvenih sprava.

Do postelje malen je stolić na kojem stoje bočice od lijekova.

Ova je soba bila nešto u boljem redu nego prva samo je zaudarala ljekarijama.

Oko osam sati došao je Nadi-beg. Svratio se uzgred subaši da mu nešto naredi i našao ga gdje sjedi kraj pendžera i ispija svoju “redovitu gidu”¹.

Kad je Nadi-beg ušao u sobu, digao se Alija i prišao peći.

– Gdje je Bećir? – upita Nadi-beg ni ne gledajući Aliju.

– Nema ga još... Sigurno će sada doći, – odgovori Alija otvarajući vrata komadom drveta.

– Onda mu reci da sutra ne ide nikud, jer ću ga poslati u Tuzlu radi onoga posla. Jesi li razumio?

– Jesam, – odgovori Alija turajući u peć drvo i gurkajući mašicama vatru da bolje gori.

Nadi-beg zatvorio vrata i ode uz basamake u svoju sobu, a Alija sjedne opet na svoje mjesto.

¹ Pokvareno od turske riječi “gidiš” a znači ovdje “navika”.

Otkako je Nadi-beg prestao piti i Alija pio manje. Tek pred večeru nije mogao biti što neće malo popiti. Ta kako bi večerao?!... Rakija otvara istah... A i navika... Pije Isić ima već četrdeset godina, pa vazda zdrav!...

– Ha!... doktori!... – rekao bi često podrugljivo Isić – kao da oni nešto znaju... Kao da nije rakija zdrava... Kad čovjek umire, daju mu rakiju da mu snaga dođe, a dok je čovjek zdrav, kažu: nije zdravo – gore džigerice...

Alija Isić zavrtio glavom, namjestio se na šiltetu i nalio čašicu.

Nadi-beg ga bijaše pomeo u njegovom ćeifu, pa se sada dugo namještao kako će ugodnije sjesti – kako će biti blizu i rakiji i šljivama, kojima je mezio.

– Ha! Sada valja... – reče zadovoljno ispivši čašu rakije i naslonivši se zgodno na jastuk kraj prozora.

Alija Isić nastavio svoj akšamluk. Više njega gorila malena svjetiljka i rasvjetljavala sobu, u peći pucketala vatra, a stari Isić sjedio spokojno gledajući natočenu čašu rakije i polovicu šljive pred sobom.

Nikakva misao nije ga morila nit mu kvarila raspoloženja, jer se on nije starao za svoju budućnost...

– Ta beg je bogat; a dok on ima, imaće i on i njegova djeca... – rekao je često sam sebi, pa i drugima...

Oko jedanaest baci Nadi-beg knjigu na stol, protrao oči rukom i zavalio se u fotelj. Bio je uzbuđen; da li od samoga čitanja ili radi njegova uopće slaboga zdravlja nije ni on znao. Dok je čitao knjigu, glavom mu se vrzle svakojake misli koje nijesu ništa značile. Jedan težak osjećaj duše. Jedna neizvjesna želja srca, nekakva misao... A šta je to? U čemu se sastoji, odaklen počinje? Nije znao. Da li je to nešto što je već davno prošlo – uspomena ili je tajan znak nečega što će doći – što dolazi... Ništa ga ne boli, a osjeća se bolestan. Nešto ga steže u prsima ondje gdje je duša...

Da li je istina što mu je liječnik rekao? Nije. On nije nazebao, – nije to došlo naglo, nego polagahno. To nije u njemu, nego eto... Ni on ne zna. Nešto ga muči; nešto bi htio... On bi htio da nešto misli, a ne zna šta... Tek nekad, kao svijetla zraka proleti mu misao

nejasno kao svjetlica kroz maglu, a onda osjeti tegobu, kao da je negdje u blizini udario grom i zahvatio i njega. Nekad u snu i sanja – sanja nešto lijepo, pa kad se probudi, osjeća se čio, veseo, a ne zna odašta.

Dok čita jednu knjigu, zanese se s piscem u onaj drugi svijet i čini mu se da i on živi onim životom, kojeg rukovodi snažna mašta umjetnika. Uzme li drugu knjigu, pa čita... Nastaje preokret u njegovoj duši; nešto se događa u njegovoj nutarnjosti, a on ne može da ispita početka, uzroka, kako to dolazi, odaklen pa da ga svega obuzme?

Kad šeta sam jednom ulicom izjutra, na podne, ili pred večer po kiši, ili snijegu, razgali mu se u duši – misao mu postane vedrija. Naprotiv, drugi put pošavši natrag kući drugom ulicom, svali se nekakav težak teret na njega i on jedva diše, osjeća umor i satrvenost. Tako isto djeluju na njega i susreti s nekim osobama koje susrete putem. Nu ne može da ustanovi, koje su i za što to biva... To nije nikom pripovijedao, a izgledalo mu i beskorisno. Možda i nije tako, ali eto on sumnja da to sve nekako djeluje na nj, na njegove živce.

Večeras se dogodilo opet nešto slično. I činilo mu se kao da je uhvatio nit odakle to veže njega sa onim što biva oko njega s njegovom dušom.

Čitao je u jednoj knjizi kako jedna žena na prevejan način vara svoga muža i rasiplje mu imetak, dok on još uvijek živi u opsjeni da je njegova žena najkrijeposnija!... I on je sretan, jer nikad ne saznaje za njezino varanje, dok svi njegovi prijatelji o tomu šapuću. On ljubi onu djecu koja nose njegovo ime, a nisu njegova. Odgaja ih, školuje i poslije njegove smrti naslijeđuju njegov imetak.

Zašto ga je to razdražilo? Je li se Nadi-beg tako popravio kroz ove tri-četiri godine da se uzbuđuje pri čitanju ovakvih stvari? Je li možda Nadi-beg došao do nekog zaključka o životu, ili i sam sebe osuđuje? Je li savjest njegova počela voditi istragu o njegovoj mladosti, pa se plaši rezultata ili je pako to samo bojest njegovih živaca?...

Pošao dalje uhvaćenom niti, ali se ona brzo prekinula i Nadi-beg opet ostao bez putokaza.

Ima li kakva rana na njegovoj duši koju bi mogao kako otkriti, koja bi dodirnuvši je nohtom savjesti zabolila, nije se pitao, jer je mislio da nije on uzrok toga stanja, nego tražio oko sebe – u drugima.

Najednom nešto kao da je osvijetlilo bolje njegovu okolinu. Pokazao mu se jedan svijet pred očima, svijet nepoznat. Ulicama jednoga velikog grada vrve kola, tramvaji, ljudi hrle u grupama... trče... Vika i buka. Svijet prolazi. I najedanput prošla kola u kojima se vozila jedna žena.

Ona!...

I kola su iščezla.

Slika se promijenila. Susreo opet jednu ženu, blijeda, ispaćena lica. Bila je još lijepa. Dala mu je šutke ruku. Prepoznali se. Onda ga povela u jednu kuću, otvorila vrata od jednostavne sobe i pokazala mu u ćošku malu čistu postelju u kojoj je dijete ležalo. Tada su oboje izvadili dijete iz postelje i poljubili ga...

Nestalo svega.

– Šta se događa? – rekao glasno Nadi-beg ustajući na noge. Osjećao studen po čitavom tijelu. A da, – on je malo zadrijemao, i tako prošlo i po noći. – Pogleda peć u kojoj nije bilo više vatre, priđe postelji i stane se svlačiti.

Drhtao je čitavim tijelom, kao da ga je groznica tresla. Svuče se i legne ne utrnuvši svijetlo. Pokrije se po glavi, skupi se u postelji i pokuša da spava – da se ugrije.

Okrećao se, prevrćao se, stenjao... Otkrivao se i opet pokrivao, ali nikako nije mogao zaspati. Tek nekako pred zoru izmoren mislima, nemoćan zaspa.

III

Stari Isić ustajao rano, rano prije nego bi sabah zaučio na Dabak-pašinoj džamiji. Iako je Alija pio – bio je ipak pobožan. Izjutra išao je gotovo uvijek u džamiju da tamo sa džematom sabah klanja. Ljeti se vraćao iz džamije odmah kući na posao, a zimi je volio otići sa starim ljudima u kahvu da tamo malo proegleniše. Znao je da begu neće trebati, pak se nije ni žurio. Odatlen je pa-

zarnim danom odlazio u sud da vidi kojega seljaka i da tom zgodom nešto poruči na selo ili da uredi koju parnicu koje je Isiće gdjekad onako iz inada s kojim kmetom zametnuo. Jer Alija nije bio onako baš dobar kako je izgledao kad si ga slušao gdje razgovara.

Imao i on svoje mušice kao i svi ljudi kad ostare. A bilo je vala i slučajeva gdje je baš morao poći na sud s kojim kmetom, a to su bili obično bolje stojeći koji nijesu redovito svoj hak čistili. Pa kako je bio imetak velik, bilo je toga i mnogo, osobito zimi.

U proljeće je toga bilo manje, te su se sve ovakve rasprave u sudskim hodnicima pri cigari duhana svršavale.

Isiće sin Bećir nije se mogao rano dignuti, te je Alija morao često i s čibukom potjerati mladića da ustane: "da mu sunce ne pljuje u oči".

Tako je bilo i ovoga jutra kad je Nadi-beg bio naredio da treba Bećiru otići u Tuzlu.

– Ustaj, – vikao stari na sina, – ta bolan digo se sav svijet!... Ustani, rekao je da ćeš na put!...

Mladić se probudio, protrljao oči rukama i skočio na noge, onako obučan kako je i legao.

Vani je bilo svanulo. Alija se vratio iz džamije popivši uzgred kahvu.

– Dok beg zovne, potrči ti do u polje i vidi jesu li oni počeli raditi – rekne stari Isiće sinu, – a ja ću dotlen ovdje niže kuće narediti da se kopa. Trkni!...

Mladić je skokom otišao rastirući oči putem, a stari Isiće ostao čas u sobi, pa onda izašao na avliju.

Velika prostrana avlija okružena zidovima po kojima je mahovina rasla. Naokoło sofe za cvijeće koje je nekad sadeno. Sad su bile nabacane lopate i motike nekoje bez držalica, a nekoje još i nasade. U dnu avlije prema izlazu u bašču prekrivena drvarnica, pod kojom su mjesto drva stajale razne sprave za oranje, košenje i vezanje snopova. Inače i po svom dvorištu bilo je ovakoga alata, na koji je stari Isiće slabo pazio, jer je držao da je to svjedno; – gvožđe je, neće istruhnuti...

Koliko je puta zimi tuda prošao! Nekad mu zapelo za noge pa je ružio što su seljaci ovuda to ostavili. Pa kad bi se vratio u sobu, rekao bi Bećiru da ono pospremi da čovjek vrat ne slomi... Bećir bi rekao da će urediti dok snijeg malo otopi i sam Bećir nekoliko puta morao prejahivati preko onih sprava, pa su opet ostale na svome mjestu. Čini se da je i stari Isić to opazio mahnuvši glavom prijekorno i pošao pod drvarnicu da bar ukloni s puta.

Bilo je već i zahrđalih stvari. Nekoji šarafi nijesu se mogli okretati, pa ih je trebalo uljem namazati.

Isiće je bacao jedno preko drugoga, jer i onako nije se sve upotrebljavalo, jer su seljaci volili orati starim plugom, pa volili su u stogove sijeno slagati, nego vezati mašinom i nositi u sijenicu. A to je nekako i sam Isić volio, pa se i seljaci za njim povodili.

Kad je to beg kupovao i htio olakšati rad seljacima, gledali ga nepovjerljivo i nalazili razne mahane spravama. Prve je godine silom uveo to Nadi-beg, a poslije kako je on zanemario tako i oni. Nisu im se sviđale te novotarije, s kojima se doduše brzo radi, ali čovjek nema kada ni otpočiniti...

Dok je Isiće pospremao po avliji razbacano oruđe, dotlen je Nadi-beg bio već ustao u svojoj sobi i gledao kroz prozor starog Isića kako baca sprave. I on se ranije probudio. Nije mogao zadugo usniti, pa tek pred zoru zaspao. Ali je opet slabo spavao. Nije mu dao kašalj.

Jutro je bilo dosta lijepo. Magla se, doduše, još povlačila doli prema Savi, odakle se radalo sunce, kao crvena užarena kugla iz koje je milioni zraka titralo i zlatilo okolicu.

Nadi-beg se teško digao. Osjećao neku klonulost, težina ga čitavoga tijela vezala uz postelju. A leđa ga boljela od ležanja. Protegao se, prošao sobom dva-tri puta onako u košulji i otvorio prozor. Proljetni zrak, čist kao samo jutro počeo se miješati sa zrakom u sobi. Rashlađivao ga i zamjenjivao.

Nadi-begu postane hladno. Prođe još dva puta sobom, pregme se kaputom i sjedne do prozora.

Pred okom mu se prostirala polja i livade, na kojima su već brižljive ruke ratara ostavile tragove. Negdje se i sada radilo. Onamo

prema njegovim "velikim poljima", pa redom do Save ore se. Tek vidiš ljude u lahkoj jutarnjoj pomgalici. Miču se, kao crne tačke na velikom prostoru, koji su pozlatile zrake sunca.

Nadi-beg udahne duboko svježi uzdah, koji mu je širio zakržljala pluća i hladio ga po pospanom licu.

Sjedio je dugo kraj prozora gledajući čas u dvorište na kojem je Alija lupao mašine, a čas bi mu dotužila lupa i svratio bi pogled niz uzorano i gdjegdje zeleno brčansko polje. Osjećao se lagahnim i godila mu svježina lijepoga proljetnoga jutra.

Nu najedanput je Nadi-begu pozilo. Došao naglo kašalj, koji mu je pluća razdirao – činilo mu se da mu komad po komad trga... Zatim udarila krv!...

Teškom mukom se doteturao do kreveta i legao. Kašalj još nije prestao. Pljujući u rubac, bacio je svaki put i krvi koja je bila sad crna, sad opet sasvim crvena i čista.

Zatim mu postalo lakše. Osjećao je kao da mu nema polovine boli u prsima, ali mu se i činilo kao da mu nešto i fali.

-- Opet krv! – uzdahne tužno Nadi-beg razmotavajući rubac i posmatrajući kapi. – To je već pri kraju!... Još ću ovako dočekati da umrem... Ah pusta sudbino!...

I u tom uzdahu sjetio se svega što je prošlo i što se više nije vraćalo...

Mladost!... mladost i sve njezine nade, sav život... sve... sve je već prošlo!... Ona me je unesrećila!... Ona je oduzela mir i spokojstvo, uzdahne tužno Nadi-beg gledajući ukočeno u šišu.

A iz ovoga uzdaha dizala se iz mora ljubavi i želja ona – ista ona koju je on mislio da mu je mir i spokoj oduzela, dizala se visoko iznad njegove postelje u silueti Line Jagdićeve...

On je sav blažen gledao u duhu tu viziju koju je rijetko viđao, koju je tražio kuda je god znao i nigdje joj nije traga bilo. Kad bi je on bar našao, kad bi znao gdje je, pa da je učini sretnom, da joj ostavi sve, sve što ima!... Da ne trpi, – neka se bar sjeća kako se bogato nagrađuje ljubav...

Da, samo za uspomenu!...

Uto je ušao u sobu stari Isić. Nadi-beg mu pokaže krvave rupce i naredi da ode po liječnika.

Stari Isić okrenuo se samo na vratima, pogledao Nadi-bega jednim pogledom saučešća, a drugim čuđenja i pošao niz basamakc. Na avliji se čuo Bećir, koji se vraćao iz polja.

– Poteci, brzo po doktora! – vikne Alija na sina s kamerije, na što se vrata od dvorišta još jednom teško otvoriše i zatvoriše.

Za po sata ušao je liječnik a za njim stari Isić.

Nadi-beg je sjedio na kraju postelje i teško dihao. Po čelu ga bijaše polio krupan znoj. Ruke, tanke i mršave drhtale su. Teško je i isprekidano govorio.

Doktor skine šešir i zimski kaput, pa zatim izvadi termometar i pride Nadi-begu.

– Bacili ste krv? – upita doktor gledajući krvave rupce.

– Da, gospodine doktore. Iznenada! Bilo mi je jutros dobro. Sjedeći kraj otvorena prozora, – odgovori Nadi-beg tumačeći ujedno liječniku kako je to nastalo.

Liječnik pogleda. Onda naredi da legne i temeljito pretraži kucanjem prsa i leđa, zatim ispita jezik, pljuvačku, osluhne kucanje srca i izvadi bilježnicu za recepte.

– Ja ću vam, gospodine Osmanspahiću, dati samo neke lijekove – reče doktor naglašavajući krivo riječi; “a moj je jedini savjet koliko je moguće što prije uputite se u Beč na liječenje. Još ima nade!...

To su bile riječi odlučne i teške, ali istinite, jer je dr Lászlo slovio kao dobar liječnik.

– Ja ću vam dati i adresu – nastavi dr Lászlo. – Sa mnom je svršio jedan bogat čovjek u Beču nauke, a sada ima svoj vlastiti sanatorijum. On je na glasu! Uređen je po najnovijim uspjesima liječničke znanosti. Vi ste bogat čovjek pa možete platiti. Zašto bi se mučili ovdje, gdje se ne dobiju svi oni lijekovi koji se propišu.

Nadi-beg je šutio. Doktor napiše adresu toga lječilišta, preda je Nadi-begu i ponovo mu preporuči da odmah otputuje.

– Dobro – reče Nadi-beg tupo.

– Odmah, gospodine beže, da poslije kasno ne bude! Spremite se još danas, a ja ću sutra doći da vidim možete li putovati.

Zatim se oprosti s Nadi-begom i ode.

U sobi ostane Nadi-beg i stari Isić.

Nasta časovita šutnja. Stari Isić stajao do Nadi-begova kreveta, a on naslonivši glavu na desnu ruku razmišljao.

Isić je mislio da će Nadi-beg brzo umrijeti. Gledao je postrance njegove uši, kroz koje se dobro svijetlilo, gledao lice sa izbočenim kostima i počeo se bojati.

Nema mu lijeka, mislio starac – pravi verem¹ svezao!...

Dalje nije mislio. A šta bi i mislio kad je već s tim bilo sve rečeno. Može Bog dati, ali od toga nema lijeka!

U to Nadi-beg podigne glavu i pogleda subašu.

– Ja ću otići, Alija na liječenje, – reče Nadi-beg polagahno, – a ti ćeš ostati ovdje! Nadgledaj kao i prije moj imetak! Ja te neću zaboraviti. Proberi jedan komad zemlje sa kojeg ćeš moći živjeti, pa ću ti pokloniti. Bio si mi vjeran i odan. Ko zna hoću li se ja vratiti! Daću ti i novaca, pa kupi kuću gdje, nek ima Bećir... Ti ćeš u ovoj ostati, a poslije moje smrti neka se ruši, – nek nestane je... Nek ona propane s mojim imenom...

Stari je Isić plakao.

Nadi-beg nastavi polagahno:

– Svakom subaši odredio sam po dvije hiljade forinti, a ako ikad dođe, – ako se ikad nađe jedna žena; ti je ne znaš, – jedna učiteljica s kojom sam živio, – biće za nju jedno pismo. To pismo predaću tebi sutra kad pođem. Ako se ikad svrati ovamo, predati ćeš joj! – a u slučaju moje smrti treba to pismo predati sudu.

Zatim izvadi ispod jastuka pismo i preda ga Isiću. – Ovo pismo nek nosi Bećir u Tuzlu na ovu adresu. Donijeće pedeset hiljada kruna. Te novce predaćeš odmah na poštu na moje ime. Jesi li razumio?

Isić je mahnuo glavom.

¹ Sušica.

Nadi-bega spopane kašalj. Više nije mogao govoriti. Pritiskao rukama prsa i skupljen sjedio na postelji. Znojio se.

Do postelje sjedio stari Isić i plakao gledajući svoga bega sama u ovoj velikoj kućerini bez njege i bez ičijeg saučešća, očekujući svaki čas smrt. Kako je bijedan i jadan u svome velikom bogatstvu...

Kad je beg prestao kašljati, namjesti se na postelji da zaspe umolivši Aliju da ostane uz njega.

Nastala tišina u sobi. Nadi-beg je ležao napola zatvorenih očiju, a Alija sjedio do vrata osluhujući dihanje svoga gospodara. Kroz prozore padale sunčane zrake ravno na Nadi-begovu postelju i u njihovu svijetlu činilo se joj blijeđim njegovo lice...

IV

Sutradan je bilo Nadi-begu lakše. Liječnik je došao oko deset sati, pregledao ga i našao ga sposobnim da može otputovati.

Čim je liječnik otišao, Nadi-beg se počeo spremati. Poslije podne pozvao subašu Isića i s njim dugo razgovarao o imanju, dajući mu u isto vrijeme i punomoći. Pred večer se izvezao kolima da se oprosti s nekim prijateljima, a slijedećeg jutra bio je već na putu.

Dva mjeseca prošla su od toga doba. Igra sudbine imala je i ovdje svoj udio doprativši bolesnog Nadi-bega u isti sanatorij profesora Grünsterna u kojem je prije četiri godine Lina Jagdićeva bila na oporavku.

Kad je došao, te kad ga je liječnik pregledao, rekao mu je da je njegova bolest teška nu nikako opet bez nade. U protokol koji vodi profesor zabilježio je toga dana: da Nadi-beg Osmanspahić ima sušenje drugih celula i gnojenje plućnih organa.

Prvi dana osjećao se Nadi-beg vrlo slabo, a nakon mjesec dana izgledalo mu da bolest ide nabolje. A ono zapravo nije išlo nabolje nego su lijekovi nadomješćavali ono što je u njemu nestajalo...

Liječnik odjeljenja bio je Albert Stramm, koji je nekada i Linu Jagdićevu liječio, koliko se to sjećamo. Fino općenje liječnika sa bolesnicima, dugo zadržavanje i razgovaranje privuklo je i Nadi-begove simpatije mladome doktoru, pa su u drugom mjesecu sjedili

često na velikoj zračnoj verandi. Liječnik se interesirao naročito za Nadi-bega, jer mu je on znao pripovjedati originalnih stvari iz našega života koji nijesu njemu bile do sada poznate.

Nadi-beg nije više mislio o sebi. Tek nekad i nekad podavao se uspomenama. Šta on može o sebi misliti? Pa eto boluje, a ne zna šta je to. Liječnik ga pregledava, ispituje ovo i ono i prema tom on se i brine za njegovo zdravlje koje nije umio sam očuvati.

Šeta baščom za lijepih dana i upoznaje se sa drugim bolesnicima. Možda je to obično kod svih bolesnika da se osjećaju ili druženi ili nešto blizu jedni s drugim usljed jednakih bolesti. Poslije podne iza ručka sjedi Nadi-beg u velikoj komodnoj stolici na verandi i gleda kroz čista stakla tamo preko zelenog parka na grad; gleda kako se dimi iz velikih tvorničkih zdanja, gleda na koju stranu dim vjetar raznosi i prema tomu se ravna kako je vrijeme i da li će pred večer moći izaći malo na šetnju. Nekada se poda nečemu slatkome; -- jedna misao na život, kad ozdravi obuzme ga svega; uzdanje da će ozdraviti...

Liječničke naputke izvršuje tačno na dlaku. Uzimlje lijekove u određeno doba, kupu se uvijek u određeni sat, pazi strogo da bude temperatura kako je liječnik propisao. Leži tačno onoliko koliko mu je savjetovao profesor, šeta, sjedi i jednom riječi, sve tačno po receptu.

U junu je trebao na deset dana u Baden da malo dođe među svijet, jer je i to doktor našao za potrebno. Nu i tamo će biti pod liječničkim nadzorom. Jedno pismo odnio je od prof. Grünsterna dr Hafmannu u Baden.

Izlazeći iz sanatorija, činilo se je Nadi-begu e je već potpuno ozdravio. U Badenu ga odmah pregledao liječnik i odredio sasvim drugačiji način življenja. Čudilo ga to. Tamo je morao dugo spavati do kasno doba izjutra. Onda je išao u kupke, opet morao ležati, zatim ići u nekakve parne sobe, znojiti se. Iz ovih je išao u jednu veliku prostranu dvoranu, gdje je morao opet ležati jedan sat. Uzi-mao je nekakvu vodu koja je imala to svojstvo da je pospješivala duboko dihanje i s tim izglednjivanje. Jeo je dobro. Počeo paziti i na svoju spoljašnjost, pa je birao odijela, brija se svaki drugi dan

i išao na šetnje; ali ne više u samoću, nego među svijet. Nešto ga vuklo, nešto tražio u šarenilu toga svijeta, pa kad je pred večer sjeo negdje da se odmori razmišljao.

Nije gledao mlade djevojke, nije gledao elegantne dame, nije se okrećao ni za kim, ali je osobito pazio ne bi li našao koga poznata.

Je li Nadi-beg mislio na Linu, je li tražio negdje u ovoj vrevi svijeta nju u ovom njojzi najmilijem mjestu, može se samo nagađati. Sjetio se je nekoliko puta dok je ležao u sanatoriju. Mislio je o djetetu i pitao se: šta je bilo s tom zagonetnom ženskom? Gdje je sada? Kakav život provodi? Da li je rodila dijete i je li živo? Kad bi to on mogao doznati, kad bi znao da nije skrenula na stranputicu, oprostio bi joj sve. Pa da i to bude...

Jedne večeri sjedeći iza večere za stolom u Badenu čitao je novine. Politiku nije pratio, pa ga nisu ni zanimala te vijesti, tim više jer je držao uputnim da čita što manje. Među raznim vijestima nabasa na jednu noticu: u kojoj se je javljalo kako se je dogodila jedna velika nezgoda na željeznici u blizini Karlsbada.

Voz je pošao iz kupališta i izlazeći iz prve stanice došao je na drugu prugu na kojoj je stajao drugi voz.

Nesreća se nije mogla zapriječiti, pošto je osobni voz, pošao odmah sa svom brzinom. Među nastradalim bila su trojica mrtva i jedna dama teško ranjena. A drugih dvanaest osoba bilo je lahko ranjeno. Nadi-beg je čitao njihova imena i na njegovo veliko iznenađenje pročitao i ime: Line Jagdičeve!...

Pogleda bolje u novine da se nije prevario i opet pročitao: Jagić... Da nije ona!? Da ta Lina Jagić nije isto što i Jagdić?...

"Prva pomoć nastradalim – čitao je dalje – pružena je na licu mjesta, pa su drugim vozom prevezeni natrag u Karlsbad..."

Nadi-beg spusti novine na sto i zamisli se. Brzo kao u snu redali se jedan za drugim oni dani iz njegova života, što ih je s Linom proveo. Vidi Travnik, vidi peštanski kolodvor, kad mu je ruku pružila i postala njegovom. Sjeća se sve, proživljuje sve... Pa boravak na Blatnom jezeru i njezin tajanstveni odlazak, njezina pisma... I eto sada čita u ovim novinama prvu vijest o njoj... Nakon toliko vremena! Možda joj je smrskana ruka, možda glava...

“Bijednica!” uzdahne Nadi-beg... “Ti si sirota u siromaštvu, a ja sam nesretan u bogatstvu...”

Onda ustane iza stola, otkine list u kojem je bila vijest o toj željezničkoj nesreći i ode u svoju sobu.

Dugo nije mogao usnuti. Razmišljao o Lini i bijaše već stvorio odluku da sutra otputuje i vidi je.

V

Sva traženja Nadi-begova ostanu opet uzalud.

Za dva dana hodao je neprestano po Karlsbadu, raspitivao se u svim hotelima, ali mu nigdje ne znadoše reći ništa o Lini Jagdićevoj.

Počne sumnjati da nije ona ni bila, tim više jer su mu i u pisarni na željezničkoj stanici pokazali popisni arak lahko i teško ranjenih, pa je i u njemu bilo napisano “Jagić”, a ne Jagdić.

Odustane od daljnjeg traženja, ali neki nutarnji glas, možda glas iz svijeta tajna duša šaptao mu je da je ipak ona to bila i da je blizu.

Zamišljen je hodao okolicom, kao da ga se čitav taj svijet ne tiče. Nije ni mislio uvijek o Lini, ali misao da bi je mogao naći, da bi je mogao viditi, ispunjala ga srećom, nekim ncobičnim mirom. Kad bi ona došla, kad bi je on samo vidio, kad bi ona bila samo u njegovoj blizini, on bi ozdravio... Došla bi ona i napunila u njegovoj duši ono što fali. On bi postao potpun – bio bi stvor, osjećao bi život... A ovako luta...

Jednoga popodneva oko četiri sata sjedio je Nadi-beg na klupi jednoga šetališta i čitao nešto u novinama; ili pravije držao je novine u ruci i tupo zurio u crna slova. A njegova misao bijaše daleko od njega u uspomeni na ono jutro kad je Lina otišla, pa kad je on za onoga maglovitog jutra lutao po Baltonfüredu. Od onoga dana do danas proteklo pet punih godina, pa sve ono što se je poslije toga događalo sve je bilo bez utiska. Sav onaj život što ga je iza toga Nadi-beg proveo činio mu se odurnim i gadnim, nedostojnim.

Nadi-begu klone ruka i novine padnu. On se sagne da ih podigne, jer šuštanje papira prenulo ga je iz misli. U to vrijeme prošla je tuda jedna dama. On nije pogledao; tek kad je ona zastala i okrenula se, Nadi-beg pogleda.

— Ona! — klikne radosno Nadi-beg. — Lina!... Nu dok se je on snašao od iznenađenja i pogledao za njom, ona je već bila zamakla na zakretu.

Nadi-beg nije vjerovao svojim očima. Činilo mu se priviđenje — bujnost mašte i napetost živaca stvorili su od neke druge žene Linu.

Nu nešto ga tjeralo za njom i on brzo ustao i pošao drugim putem koji je sjekao glavnu cestu. Srce mu lupalo. Bio je uzbuđen da u ovaj čas ne bi znao šta bi joj rekao kad bi eto sada ona pred njim se stvorila...

Na prolazu prema parku dolazila je s druge strane ista ona dama koju je vidio Nadi-beg kad je sjedio na klupi. On zastane. Motrio je iz daljega, pa kad se je ona primakla bliže i pogledala prema njemu, zastala je i ona:

On klone i nasloni se na jedno stablo do puta, jer se sve oko njega počelo okretati, kao da je pijan. Onda se pribere i pogleda. Dama je pristupila k njemu bez riječi i pružila mu ruku.

— Lina! Kakav slučaj! — klikne Nadi-beg radosno i primi njezinu ruku.

Čas je nastala kratka šutnja. Oboje se zbunjeno držali za ruke.

Pred njim je stajala Lina, ona ista Lina, koju vrijeme od pet godina nije nimalo promijenilo. Tek nešto je bila punija i brižljivije obučena. Male bore oko očiju i na čelu napravilo je burno vrijeme, ali se to nije opazalo ili Nadi-beg nije mogao vidjeti.

— Je si li bolestan? — upita Lina gledajući njegove mršave ruke i upale obraze.

— Sad mi je bolje, — odgovori Nadi-beg gledajući Linu pogledom djeteta koje ne zna šta bi od radosti.

Pošli su naprijed. Oboje su gledali preda se.

A kako si doznao da sam ovdje? — upita Lina zastavši na putu.

– Bio sam u Badenu. Kad sam izašao iz sanatorija, preporučili mi liječnik metodu liječenja doktora Hofmanna. Jednom sjedeći čitao sam u novinama o željezničkoj nesreći.

– Da, bila sam tada i ja lahko ranjena u ruku – odgovori Lina.

– Bilo je i tvoje ime među onim i ja poželih da te vidim...

– Hvala! – odgovori kratko.

– Tražio sam te svuda i bio sam izgubio nadu... Koliko je vremena prošlo!...

– Prošlo – opetova Lina.

Onda su opet zašutili. Pošli korak-dva naprijed i Lina opet zastala:

-- Ti si se promijenio. Da nijesi bio u fesu, ne bih te mogla poznati. Jesi li dugo bolestan?

– Bio sam dugo bolestan. Život je učinio svoje...

– Kako živiš? Jesi li zadovoljan? – upita Lina opet pogledavši ga dugo.

– Kako živim? – slegne ramenima Nadi-beg; – živim u Brčkom, živim u jednoj staroj kući, gdje je moja majka živila, sam bez ikoga...

-- Sam bez ikoga? – upita kao u čudu Lina.

-- Sa jednim starim subašom Isićem.

-- A ona? – upita Lina naglo.

Nadi-beg ne odgovori.

– A Minka? – upita opet Lina.

– Ne znam, – reče Nadi-beg polagahno gledajući preda se.

– Nisi je tražio? Nisi se izmirio?

-- Lina!... Nemoj tako!... Moj je život prošao... Ti tako govoriš!

– A gdje je ona?

– Čuo sam da je u Carigradu.

– A jesi li našao pisma što sam ostavila?

– Čitao sam, – odgovori Nadi-beg – ali bez koristi... Ja ništa ne znam. – Ja sumnjam u čitav život... u samog sebe.

– Nisi pokušao?

– Nisam. Odmah nijesam mogao, a poslije...

– Poslije? – upita Lina.

– Poslije me zahvatio val života dok mi nije iz srca istrgao, odnio i bacio u kaljužu sve... Moj život pust, kao što je i moja kuća pusta... Ja sam najgori. Nisam bio jak...

– Ni ja... – odgovori Lina.

Šutke su išli dalje skoro pustim parkom. Lina je razmišljala o Nadi-begovim riječima. Bolestan je, nesretan je, mislila Lina. Nije ništa pomoglo... Pošao je na jednu stranu; nije mogao poći kuda ga je poslala... Učinila je i ona pogriješku. Odbacila ga je i s tim ga i uništila. Na svoju dušu prima još jedan grijeh. Kakvo je ovo stanje, pitala se Lina, šta će se sada dogoditi?...

Uto su izašli iz parka i pošli alejom prema gradu. I s jedne i s druge strane dizale se lijepe vile boulevardom. Lipa je ugodno mirisala. Zrak je bio suh i čist. Izdaleka se čula glazba, a iz kuća uz ulicu dopirali zvuci glasovira.

Lina i Nadi-beg išli su svako zadubljeno u svoje misli.

Pred ulazom u jednu kuću zastavi se Lina. I Nadi-beg stane.

– Ovdje ja stanujem, – reče Lina pokazujući Nadi-begu kuću – pa ako hoćeš izvoli na kahvu!

On pođe šutke za njom.

Kad su ušli u Lininu sobu i sjeli za malen stolić kraj otvorena prozora razvio se među njima razgovor.

Nadi-beg je pričao:

– U posljednje vrijeme sve me više u mojoj samoći zaokupljala misao o ništavosti svega na ovome svijetu. Vjerovao sam samo još u dušu, vjerovao u jedan svijet koji bi mi nekada mogao sve natrag vratiti i sve nadoknaditi ono što mi je falilo. Nu poslije ovih misli dolazila zbilja koja me je okruživala. Ja sam težio za nečim što nije postojalo u stvarnosti nego samo možda stvoreno u mojoj bolesnoj mašti. Povukao sam se iz života, iz svijeta i živio u svojoj kući! Sve što sam znao o svijetu sastojalo se je iz pripovijedanja moga subaše. Sve dnevne stvari, sav život nije imao za me nikakva smisla. Onda sam osjetio da sam bolestan. I zbilja za kratko vrijeme i pokazala je bolest svoje tragove na meni. Liječnik je potvrdio moju sumnju, a poslije i ja se sam uvjerio o težini one bolesti, koju sam

nosio. Jednoga dana; – jedna svijetla traka nekoga sunca osvijetlila je moju dušu. Ja sam spoznao svoj grijeh. Grijeh prema Minki i tebi – tvome i mome...

Nadi-beg ne doreče.

– Ema...

– Naše je dijete živo! – usklikne Nadi-beg i skoči na noge.

– Ono je još veza; veza jedina sa našom prošlosti.

– Lina! Lina ne ubijaj!...

– Ne, Nadi-beže! Od onoga dana mi smo drugo.

Nadi-beg nasloni glavu na njezino rame i stajaše shrvan nekim neodoljivim nagnućem.

Lina se nije branila.

Nakon čas-dva izvine se Lina iz Nadi-begova zagrljaja i reče:

– Ema će ostati još samo veza između nas, pa ću te povesti da je vidiš, a onda moraš ispuniti moju želju da se s Minkom izmiriš.

– Lina! Lina ne traži to od mene, jer ja samo tebe ljubim...

– To ne može biti... Ne smije biti, jer ni ja ni ti više nijesmo ono što smo nekad bili. Naša je ljubav bila zablude, a ja danas nijesam dostojna jedne čiste ljubavi.

– Ti, Lina?! Šta si ti, Lina?

– Ne pitaj!... Pusti da prođe! Živi u uspomeni na onu Linu, koju si nekad ljubio...

Nadi-beg spusti glavu na ruku. Nešto ga steže oko srca – težina Lininih riječi.

VI

U hotelu "k Caru Austrijskom" u Travniku odsjela jednoga dana Minka Zuhrić sa Mashar-begom Uzejrovićem. Iako je Minka imala rodbine, gdje bi mogla odsjesti, iako je tetka Rehanićka još bila živa, Minka je u hotelu odsjela.

Ona je još isti dan otišla tetki i zamolila je da se ne ljuti, jer neće da odsjedne u njezinoj kući, gdje bi mogao možda i "on" doći...

Minka je to naslućivala i po pismima koje je od tetke primala, iako ih je ona na svoju ruku pisala.

U malom Travniku bila je to novost, pa se mnogo razgovaralo o Minkinu dolasku i mnogi držali vjerojatnim glasine: da je Minka došla da se izmiri s Nadi-begom, koji se je nalazio na liječenju u Beču.

A glavni uzrok Minkinu dolasku u Bosnu bila je prodaja njezina imetka, od kojeg je malo dohotka primala, jer su nadglednici punili svoje džepove, a njojzi slali samo mrvice. Na taj način zapala je Minka u velike dugove kojih se nije mogla na drugi način riješiti.

O njoj i njezinu životu u Carigradu kolala su najrazličitija i čudna pričanja.

Mashar-beg, njezin daljnji rođak, koji je živio u Carigradu dopratio je u Bosnu na njezinu molbu, da joj rasproda imetak. On je bio turski umirovljeni carski činovnik, kojeg je mladoturska revolucija bacila iz njegovog dobrog položaja da ide u mir; troši one novce, koje je na razne načine za vrijeme sultana Hamidove ere stekao.

Pisac ovih događaja imao je prilike u ono vrijeme i upoznati se s njime, te prilikom prodaje, kad su seljaci i kmetovi iz Minkinih sela sjedili u grupama pred gruntovnicom bučno razgovarajući viditi i Minku u sobi gruntovnog povjerenstva.

Tom prilikom razvio se razgovor među piscem i kadijom, koji je bio došao prije nego je započeto zasjedanje i čitao na naočare tursku novinu "İkdam" slijedeći razgovor o Minki.

On je rekao polagano gledajući Minku:

– I İbrahim-bega Zuhrića izumre rod... I njegova imena već nestaje u gruntovnici! Eto došla mu je kćer da proda imetak.

– Zar čitav? – upitao je pisac.

– Čitav!... Ima silne dugove. Zadužila se liječeći zaručnika. Hoće da se uda.

Kadija je izrekao ove riječi s nekim ironičkim smiješkom koji je jasno odavao šta misli o njoj.

— Možda je poklekla... propala?...

— Nije sve u redu. Prije je bila udata za Nadi-bega Osman-spahića. Pustila se; pa se opet udala u Carigradu. I opet se raspustila... Govore da se je zaljubila u jednog novinara u Carigradu, koji je poludio u tamnici. Nakon dolaska mladoturaka pušten je i on na slobodu, ali ostao bolestan. I on je bogat; brat njezina drugoga muža, ali ga otac nije htio primiti. Onda ga je ona liječila...

I tad je pisac stvarao prvi sud o Minki na ovakvim podacima prije nego što je doznao ostalo.

Mlada žena koja se je već dva puta udavala, bogata, a k tome još i lijepa bila je interesantna tema za istraživanje uzroka tome. Kakva je uistinu ta žena o kojoj je i kadija onako govorio? Propala! Možda moralno davno, pa sada došlo vrijeme da i materijalno propadne. Jedno vodi drugo. Da još jedna žrtva bude više među žrtvama... Zašto! Je li ona kriva? Leži li taj grijeh u njezinu biću, u naravi, ili je neko drugi uzrok? Zašto se je rastala sa prvim, pa onda sa drugim mužem i pošla za poludela čovjeka? Zar niko nije bio prema njojzi veledušan, da je sačuva i da je popravi...

Ta ona je još mlada! Šta je još čeka u životu kad još i imetak potroši?...

— Govore da se je zaljubila u jednog novinara koji je poludio u zatvoru... Onda ga je ona liječila — rekao je maloprije kadija.

Čudnovato! Živila je dva života — udavala se dva puta! Ni jedan muž nije je razumio, pa se zaljubila u čovjeka luda. Zašto je on poludio? Možda je i ona bila tomu kriva? Onda ga je sama liječila znajući da tim troši svoj imetak, kojeg će eto danas nestati. Njezino će ime biti brisano u gruntovnici i s tim će presahnuti i izvori njezinih dohodaka.

Prodaja Minkina imetka trajala je sedam dana. Po gradu se pričalo o Minki, o njezinu životu, a tada se neki sjetili i Nadi-bega i Behćet-bega i -- Line Jagdićeve. Neki su znali da je Nadi-beg obolio i da se nalazi na liječenju, neki su znali da se i Lina udaje;

bar tako je pričao jedan gospodin koji je Linu poznavao. Sreo je u Zagrebu, pa mu je rekla da se udaje za jednog konzularnog činovnika.

A kad ju je upitao ovaj: bi li smio njegovo ime znati, rekla mu je ime: Behćet-bega Ajanovića.

Ali da bude iznenađenje svijeta još potpunije odsjeo je destak dana kasnije u hotelu "Vlašić" i sam Nadi-beg Osmanspahić...

Već prvi dan Minka se je pokajala što je došla u Travnik. Mogao je sve to urediti i njezin punomoćnik. Zašto je baš morala i ona doći da pretrpi tolike neugodnosti! Na to ona nije mislila kad se je spremala u Carigradu.

Neka čudna želja vukla je da vidi još jednom ono mjesto gdje se je rodila, da prođe još jednom onim ulicama, kuda je kao djevojčica pod šalom hodala. Želila je viditi posljednji put tetku Rehaničku, koja je u svakom pismu zaklinjala da dođe – da se još za života vide.

Pomisao da će viditi onu istu kuću, onu bašču, da će susresti ona poznata lica iz mladosti, da će hodati ulicama, kuda je kao dijete i djevojka hodala, napunjala je jednim njoj nepoznatim osjećajem prema svemu tomu; – jednim osjećajem dragim koje osjeća jedino stranac u tuđini sjećajući se svoga rodnoga kraja. Dok ona nije pomišljala na put, dotle se nije ni javljalo ovo prirodno osjećanje, ali sada, kad je bila odlučila poći u domovinu, to je osjećanje izbilo takom elementarnom snagom, da ju je obuzimalo potpuno. Ona je želila što prije krenuti. Žurila se sa svim da je nastala čitava zbrka u njezinoj kući pred polazak. Sve se moralo nabrzu ruku pripremiti, jer je imala također iskupiti mnoge obveznice na koje se je zadužila, pa su joj i novci trebali. Imetak u Bosni bijaše Minka odlučila prodati i nabaviti sebi u Carigradu drugi.

Već sjedeći u Carigradu na stanici i čekajući odlazak voza zabavljala se ona mislima kako će doći u Travnik i kako će svak o njoj govoriti. U duhu je gledala tetku Rehaničku kako plače od radosti, gledala kako žene dolaze i raspituju o Stambolu!... Pa je onda pomišljala kako će poći u onu bašču kraj željezničke pruge i sjesti u hladu šljivika, pa se naslađivati uspomenama iz rane mla-

dosti! Da, sjediće na onoj klupi, gdje je sanjala prvi san života, gdje se je potajno bavljala sa slatkim djevojačkim mislima, koje je krila od svakoga.

Poći će na Bunar-bašu, odakle se vidi onaj kraj, kojeg je svaki dan iz tetkine bašče gledala, gledaće u gaju malu skromnu ilovačku džamiju s drvenom munarom, a povjetarac s Vlašića raznosiće ljetnu zaparu i rashlađivati. Svaka, – jedna po jedna misao bila joj draga, dugo se bavljala s njima da nije ni opazila kako je već bilo počelo nestajati Carigrada i njegovih vitkih munareta. Još su se redali pred njezinim očima zaselci carigradske aristokracije, zatim stanica Markar-köja i onda desno bujni vinogradi, a lijevo morska pučina, preko koje su u sumraku drijemali Kadiköj, Hajdar-paša, a za njim u plavetnilu neba odrazivale se konture anadolskih brda.

Sumrak se je hvatao. – Voz je prošao i posljednje dvije stanice Carigrada, odalečio se nešto od morske obale jureći svom brzinom po svome određenom putu.

Minka je sjedila u kutu prvoga razreda do prozora. Na izvan nije gledala, niti je slušala šta joj je Mashar-bey pričao o putu do Beograda. Gledala je ispletenu mrežu na kojoj su stajale njezine stvari zanoseći se za rođenom grudom – uljuljana nostalgijom. Na jednom plane električno svjetlo i rasvijetli čitav odjel. Minka pogleda i rastra oči kao da je već drijemala, a onda se sva stresla, kao da je oćutila studen.

Ono čuvstvo koje je ispunjalo radosti i srećom postalo joj gorko i neugodno, jer se je i nehotice sjetila Nadi-bega i Line... Sjetila se one jedne vožnje u Dolac, sjetila se onoga prizora u zatvorenoj ladanjskoj sobici... Polio je studen znoj i Minka pogledala upravo u isti čas kad je svjetlo planulo. Svjetlo je dozvalo svijesti, da njena duša manje strada.

– Da! Nažalost! – pomisli Minka, sa onim lijepim uspomena-
ma vezana je i ona gorka zbilja, koja me čeka u domovini.

Zatim je kušala da se otrese tih misli razlažući sama sebi da će se zadržati u Travniku samo nekoliko dana, pa će se onda vratiti k njemu... Ona je mislila na Sahur-beya. Volila ga je, ali u toj ljubavi nije osjećala nikakve topline, a njega je gledala samo s one

više strane, gdje joj se u pjesmi i priči javlja. One tjelesne naslade koja nam prolazi živcima kao tajinstveni fluid nije Minka osjećala.

Pred njezin polazak posjetio je kod kuće i dugo su razgovarali. Bio je već potpuno ozdravio.

On je govorio o svojim nakanama koje su bile nejasne i isprepletene pjesničkim slikama.

Kad je god htio pogledati ravno u njezine oči, ona ga je predušrela. On bi tada pogledao preda se i nervozno stiskao rukavicu u ruci. Razgovarali su kao davni prijatelji. On se uvijek klonio da govori o sebi, a klonio se i razgovora o nedavnoj prošlosti, te nikad ni jednom riječi nije spomenuo očevu kuću niti Bahri-beya.

Do izjave ljubavi nije nikada došlo, premda je Minka zasigurno znala da je ljubi. Nekad bi se napravila, kao da ga ne gleda, pošla bi prozoru ili bi izašla na vrata. Tad je kriomice opazila kako je Sahur-bey gledao sa čežnjom, kao da bi je htio pogledom privući sebi.

Dozivala razne slike u pamet iz njihova života, a one prolazile kao što su prolazili predjeli kuda je željeznica jurila brzo... u polusjeni prvoga mraka.

A zatim se javljao glas sumnje u Minkinu srcu koji joj je šaputao da joj nije sve... Oko često vara dok ne čujemo ispovijest srca, dok ne osjetimo slast ljubavi.

Pa kad je pomišljala i na udaju, kad je umišljala kako je Sahur-bey ljubi, nije osjećala slasti. Njezini su živci mirovali i činilo joj se to kao da u knjizi čita i kao da se njojzi to nikad neće dogoditi.

A kad se je sjetila Nadi-bega – sjetila se je u isti čas i Line i događaja u Docu... Činilo joj se kao da vatra pali njezinu krv koja struji njezinim žilama. Osjećala je instinktivno draž milovanja i strast Linina zanosila je u more nedozvoljenoga...

Putem je Minka izmijenila svoju odluku. Odlučila je odsjesti u svratištu, – odlučila je ne ići u bašču kraj željezničke pruge; odlučila je ne sastajati se ni s kim. Tetki će reći uzrok i umoliti je da se ne ljuti i da joj ne zamjeri. Govoriće svijet koješta. Kao obično,

tumačiće njezino držanje svako prema svome shvaćanju. A možda će se još šta dogoditi, pa će možda i on pokušati... Ne zna.

Najposlije počela Minka snovati kako bi uopće odustala od puta u Bosnu, ali nije znala kako bi to rastumačila Mashar-beyu i kako bi se sada povratila. I pored svih kombinacija, ostala je Minka kod druge odluke.

...I odsjela u svratištu.

Čim se je doznalo za njezin dolazak, poslala tetka Rehanička sluškinju da je upita: kako joj je bilo na putu i da je pozove neka odmah dođe k njoj da ne pravi "sramote".

Tako joj je tetka poručila!

Ona je odmah poručila tetki da će doći dok se odmori i preobuče, te je sluškinja opet nakon po sata došla sa žurno tetkinom porukom da odmah ostavi hotel i da ponese i stvari sobom.

Nu Minka je ostala kod svoje odluke. Spremila se nabrzo i poslala tetki. Dočekala je na vratima, iako je poboljevala. Zagrlila je i dugo plakala. Onda su pošli u sobe. Tetka je odmah pitala je li donijela stvari, a kad joj je Minka rekla da će ostati u hotelu, počela tetka ružiti:

— Zar mi i ovdje da sramotiš obraz?! Ta ko je čuo da Turkinje idu u hotel!...

— Minka problijedi, a onda reče tiho:

— Pa svjedno, tetka! Kad sam ti osramotila obraz, ne treba da sjedim u tvojoj kući, — odgovori hladno Minka.

— A šta će svijet reći? — počeo tetka koriti, kao da još nije mogla ni shvatiti taki prestupak: — Pa u hotelu... Uh, da Bog sačuva! To se još u Travniku nije dogodilo...

Minka je šutila, a tetka naredila momku Husejinu da stvari prenese ovamo.

— Nipošto! — odgovori Minka odlučno. — Ja ću ovdje — ako hoćeš i noćiti, ali moje stvari moraju ostati tamo!...

Na tom je i ostalo. Minka nije popustila, pa se i tetka umirila kad joj je Minka kazala i za uzrok. Na to je rekla tetka Rehanička:

— A moje dijete! Nikad nije ni on došao!... Nisam ga nikad vidila...

Minka je šutila, a tetka Rehanička govorila dalje:

– Čula sam da je u Brčkom. Živi kao pustinjač i ni s kim se ne sastaje. Pa se je lani i razbolio...

Izgledalo je kao da Minka nije slušala što joj je tetka Rehanička pričala. Nu tetka nije toga opažala nego je dalje pričala o Nadi-begu:

– Ja sam mu pisala nekoliko puta, ali mi nije nikad ni odgovorio. Pitala sam Ibrahim-bega i Omer-bega, pa su mi rekli da ni njima ne piše. Bugarin, što mu drži zemlju išao je sam u Posavinu radi nekakva kontrata, pa ga je vidio.

Uto je došla Devlet-hanuma da vidi Minku i tetka Rehanička prestala pripovijedati.

Minka je bila blijeda u licu. Nije mogla reći tetki da ne govori o njemu, koga se je najviše bojala i radi kog joj je čitavo veselje dolaska u domovinu bilo pokvareno. Nu ipak je saslušala tetkinu priču o Nadi-begu pozorno, iako se je pričinjala da ne sluša.

Kad je Devlet-hanuma došla, razgovarali o drugoj stvari. Ispitali su za poznate rođake, koji su živili u Carigradu. Minka im je pričala, ali je odmah naglasila da se je rijetko s njima sastajala. S početka, kad je došla u Carigrad, a poslije vrlo rijetko. Devlet-hanuma nije mogla a da ne upita: je li našla kakva i hoće li se udati, kako se to bilo čulo.

Minka nije ništa odgovorila, ali je zato tetka Rehanička brža bila sa odgovorom:

– Pa šta će – reče tetka – ta neće ovaka mlada ostati!... Ni djece nema!...

Minka se zabavljala jednom drugom mišlju. Ona nije mogla da pređe s mislima na drugu stvar, kako je to tetka Rehanička prestala pričati, nastavila je Minka misliti. Ali i njene misli vrtile su samo oko tetkinih riječi, jer nije više ništa znala.

Znala je da je živio vrlo raskalašeno. Neko joj je pisao u Carigrad iza njezina odlaska. Čula je da je htio uzeti Linu – da je onda u Tuzli živio s nekakvom sviračicom. To joj tetka nije danas pričala. Zatajila joj. Nego joj samo rekla: da živi kao pustinjač, da ni s kim ne opći i da je od lanjske godine bolestan. Obično je tako, mislila Minka – to su posljedice ili raskalašena ili nesretna života. Bilo joj

gotovo žao, zašto nije tetku upitala što o Lini, zašto je Nadi-beg nije uzeo. Nije joj to bilo na pameti. Poslije odlaska Devlet-hanumina nije tetka više ni govorila o Nadi-begu. Povala je Minku u bašču, koja je bila sada zasijana najviše povrćem. Šljivik je izgorio za vrijeme požara, a s njim i ostalo drveće. Tek je ostala velika kruška gdje je Minka nekad sjedila. Potočić više ne teče, jer su ga okrenuli kroz drugu bašču. Klupe je također nestalo. Tetka je načinila hladnjak u dnu bašče, gdje izlazi oko ićindije da klanja i malo posjedi. Od željeznice su posađeni jablani, da se ne vidi iz prijeka. U komšiluku su kuće pravljene, kako je ko mogao. Jedne su malene, a druge velike. Nema nikakva sklada među njima. Veliki konaci Teskeredžića nisu ni napravljeni. I drugih velikih konaka više nema. Mjesto njih niklo je nekoliko kuća, a ostalo kućerci, što je sirotinja pravila samo da skrivi glavu od ljute zime. Uzdalo se u bolja vremena, ali ta, nažalost, nijesu nikada došla!...

S onu stranu željezničke pruge nikle su nove – velike kuće, preko kojih se još vide šljivici na Ilovači iz kojih proviruju stare drvene kuće, koje je požar poštedio, a među njima još stoji ilovačka džamija sa drvenom munarom.

Sve je to Minka jednim pogledom uočila i obuzela je tuga.

Sve se je promijenilo! Šljivik je izgorio. Ostala su stabla, ali kako nije imao ko oko njih raditi, osušila su se ili ih je crv podgrizao. Potočić otišao na drugu stranu da više ne rashlađuje ovo mjesto, gdje je sanjala o sreći. Drvenu je klupu kiša istruhla, pa i nje nestalo. Jablani su zaklanjali prijašnji vidik...

Pa i tetka! I ona je postala starija. Lice joj se nabralo, a kose već posve bijele stršile ispod namazbeza, jer tetka više nije povezivala glavu stambolskim jamenijama.

Ništa se više ne sjeća, jer više ni u čemu nema ni truna onoga prvog bivstva. Sve se je izmijenilo, priroda i čovjek!...

Sedam je godina proletilo tako brzo! Tako je brzo prošlo sve to, a tako se je sve izmijenilo da prijašnjemu ni spomena nema!...

Sumrak je pado. Povjetarac hladio. Minka je po deseti put prošla kroz bašču, dok je tetka sjedila na serdžadi gledajući i prateći Minku svojim ugaslim očima. U sami akšam vratila se Minka s vrh

bašće i pošla s tetkom u kuću. Tetka ju povela kroz sve sobe i da vidi novu kuću pokazavši joj uzgred i sobu, gdje će ona noćivati.

– Ali samo večeras – rekne Minka.

– Samo ti ostani! – odgovori tetka.

Po akšamu je bila večera, a odmah iza toga Minka je otišla u svoju sobu da se odmori.

VII

U Travniku se mnogo prigovaralo Minki što stanuje u hotelu. Ta toliko rodbinskih veza ima ovdje, gdje bi je rado svi primili. Ona je bila kratka u odgovorima. Nije nikom rekla pravu istinu osim tetki. Odlazila je svaki dan sad jednima, sada drugima, ali samo na kratko vrijeme. Jela je u hotelu obično sama sa svojom sluškinjom Esmom, koju je iz Carigrada povela. Mashar-bey je imao mnogo posla oko rasprodaje Minkina imetka, pak se je rijetko navraćao u njezine sobe. Ona je zadržala za se čitav prvi sprat s četiri sobe. Nije htjela da je iko buni dolaženjem i odlaženjem.

Za dolazak Nadi-bega doznala je kod Teskeredžića, kad joj je Zada-hanuma dobacila laskavo: da je radi nje došao... Toliko godina prošlo je... Od kako su se rastali nije nikad prije došao!

Minka je postala nemirna. Nije se mogla oteti nekom melanholičnom osjećanju, jer taj je čovjek bio prvi koji se dotakao njezina tijela. On je bio prvi kojeg je ljubila istinski i vjerno svom svojom čistoćom. A on je bio prvi koji joj je ogledalo ljudskoga srca okrenuo s druge strane na kojoj je istina napisana.

– Ovaki je život crn i hrapav, a ono je laž! – šaptao joj je jedan mističan glas – glas zbilje kojoj je do kraja u dno pogledala. Zatim se sjetila Line i njezinih riječi: – Ja sam skinula haljinu crnine, otresla sam se onoga što me je tištilo; – ne tražim više od života nemogućnosti...

– Pa šta ja tražim? – pitala se Minka te večeri sjedeći u hotelu kraj otvorena prozora. Zašto sam ovaka da mislim još na čovjeka koji mi je toliko nesreće prouzročio, koji me je ponizio? Zašto i ja ne bih primila samo ono što mi život nudi? Zašto se ne bih otresla

onoga što me tišti?!... Ta i onako je već sve svršeno! Za koji dan otići ću odavlen i naći ću se s njim.

Istom sada je pomislila prvi put na Sahur-beya! Pa sama sebe prikorila radi toga nehaja. A on možda uvijek misli na me, kao što je i onda mislio. Očekuje kada će doći.

Sada je stala razmišljati kako će se udati, kako će urediti stan, kupiti kola i voziti se s njim.

Nu pri tomu nije se mogla nikako zanijeti da i osjeti tu slast, da osjeti njegovu blizinu, da osjeti muški zagrljaj kako joj je to još instinktivno podražavalo živce, sjećanje na prvu udaju, jer u tom je ona bila nerazumiva tajna djevičanstva. To ju je razlikovalo između Nadi-bega i Sahur-beya, to osjećanje, koje Sahur-beyova ljubav nije mogla maknuti.

U sobi je bio mrak, Minka nije palila svjetlo da mogne slobodnije sjediti kraj prozora i gledati doli pred hotelom sakupljene goste koji su se iza večere odmarali.

Noć je bila lijepa, – jedna od onih lijepih i toplih srpanjskih noći u kojim se čovjek osjeća nešto bliži prirodi iz koje je izašao. Treptanje dalekih zvijezda koje privlače naše poglede na svoje svijetlo, – to svijetlo koje je odraz dalekih sunaca do kojih ni našom mišlju ne možemo doprijeti; – to svijetlo hladno i blijedo, negdje jedva zamjetljivo podražava naše osjećaje i dušu, da se zanese, da se digne visoko gori u eterne visine, gdje ne osjećamo težinu zemaljskog bića.

Minka je prestala razmišljati. Gledala je sitne zvijezde na vedrome nebu. Jedna je osobito titrala. Bivala je čas veća, a čas opet izgledala kao da će eto sada iščeznuti. Njojzi se bar tako pričinjalo. A onda je zašla svojim pogledom čitavim obzorjem od zapada prema istoku, na kojem se pomaljao pun mjesec. Polagahno se dizao bacajući majestetično svoje zrake preko gustih šljivika i zelenih obrokana Vilenice, dok se nije čitavim gradom prolilo njegovo blijedo svijetlo. Kuće su izgubile onaj nejasni oblik, postale bijele. U blizini hućila Lašva i blistale se kapljice hladne rijeke, koja se je pod čuprijom rušila preko velikog kamenja. Preko puta u krčmi kod Montilija čula se pjevanija i bučan razgovor. Tamo se je još akšam-

lučilo! Pred hotelom se također razgovaralo, ali nešto tiše. Jedino što se nešto jače isticao njemački razgovor jedne grupe časnika, koji su sjedili pred hotelom. Minka ih čuje svaku večer, pa se je i na njihov bučni razgovor, kao i na pijane glasove iz Montilijeve krčme bila već privikla.

Zaučila jacija. Najprije negdje daleko i otegnuto, pišteći, kao da je dijete okujisalo. Zatim bliže jedan hrapav glas, a onda nakon što su svi glasovi prestali čuo se jedan lijep tanak, ali ugodan. Minka je čula svaki naglasak koji je prolazio negdje blizu oko njezina srca, godio njezinu sluhu, majestetično talasajući se dalje i dalje... Najposlije se izgubio. U duši mlade žene još su se samo slegivali posljednji akordi: il-la-la!...

...I zavládala tišina.

Minka ustala sa svoga mjesta i naslonila se na prozor. Pred hotelom sjedilo samo još nekoliko osoba. U Montilijevoj krčmi još se je svijetlilo, ali nije nikakav glas odonud dopirao. Ona se zagleda u društvanice, koje je sjedilo pred hotelom. Mashar-bey je sjedio s Ihsanom, činovnikom poreznog ureda, kojeg je vidila u gruntovnici. Do njih je sjedio učitelj Hajdar-efendija sa školskim nadzornikom, a do njih opet za drugim stolom Hasan-beg Miralem sa Salih-begom Vefavovićem i još jednim, kojega nije mogla viditi, jer je bio leđima okrenut. Razgovarali su tiho, ali je Minka mogla ipak čuti neke odlomke iz njihova razgovora.

Za nekoliko časaka digao se Mashar-bey s Ihsanom, a poslije i školski nadzornik s učiteljem da prošetaju. Otišli su.

Ostala samo zadnja trojica. Među njih je kelner donio bocu vina. Dok je kelner otvarao bocu, bacio pogled na prozor onaj treći za stolom, kojega Minka nije poznavala. Pri svijetlu električne lampe prepoznala je Minka u tome neznancu Nadi-bega Osmanspahića.

Ona se zbuni. Opazio ju je na prozoru.

Nije joj bilo drago što ju je vidio. Misliće, možda, da ga gleda, da čezne za njim! Misliće... Pa neka misli! Prevarit će se!...

Uspravljena za zastorom stajala je Minka ne gledajući više doli.

Do kasno u noć sjedili su oni pred hotelom i pili, pa kad je Minka pošla da legne u postelju, oni su još sjedili...

U pokrajnoj sobi svlačila se Minka da legne na počinak. Luster je osvijetljivao sobu jakim električnim svjetlom. Pred ogledalom zastala otkopčavajući na desnoj strani svoju svilenu haljinu. Napola se razodjela, pa onako, bacivši nogu preko noge, sjela na mehki fotelj okrenuvši se po strani prema ogledalu. Otkrivena bijela postelja nudila joj svoj noćni azil, bijeli jastuci svoj mehki zagrljaj, ali mlada žena sjedila i dalje gledajući u vrške svojih cipela. Da ju je ko zapitao u taj čas o čemu razmišlja, pocrvenila bi u licu, sakrila pogled na drugu stranu i odgovorila bi: ništa...

Uhvatila bi je u grijehu, kojeg ne bi ni mi pogodili niti bi ga ona znala riječima objasniti. Tek ga je osjećala u svojoj duši; čitavo biće obuzimalo je samo želja da u toj praznoj postelji leži on; onaj drugi tajinstveni On; – mladić sanjarskih očiju sa licem na kojem počiva neodgonetnuta tajna ljubavi i strasti, onaj mladić koji se je bez riječi i pitanja uvukao u njezino srce. Nije vladao njom. Nije ništa od nje tražio, ni usta, ni cjelova, niti draži njezina tijela. On onaki kakav je došao u njezino srce u času spoznaje, kad je opazila da se svilena košulja na njezinim grudima diže...

To nije bio Nadi-beg, to nije bio Sahur-bey, to nije bio niko koga je vidila. Mladić sanjarskih očiju gledao je sada iz mehke postelje i zvao je u zagrljaj.

Minkinim tijelom prošli srsi nečega slatka i ugodna, a ruke se same digle, kao da će nešto zagrliti... Onda je ustala na noge dižući gole ruke sklopljene dražesno nad glavom stajala je polunaga pred ogledalom.

A onda je opet klonula u naslonjaču i začas kao satrvjena zaspa.

VIII

Mali gradovi imaju posebno svojstvo za zgodne kombinacije i izmišljanja. Tamo je dosta da neko pripovijeda o nečem, pa će čitav grad u kratko vrijeme pričati o toj istoj stvari samo što se ta pričanja neće slagati. Biće različita, jer svaki daljnji pripovijedač nešto će dodati, ili oduzeti, preinačiti. Nastaće glasine, iako bez

prave podloge, koje će se uglavnom opet sve odnositi na jedan događaj, ili na jednu osobu. Dosta je da dođe jedan stranac, da se pojavi na ulici neko kojega nijesu poznavali, pa će se oni brzo već raspitati: ko je, odakle je i šta će raditi... Jedan događaj sasvim nedužan i neznatan postane predmetom razgovora čitavoga grada. A naročito kad se nešto važnije dogodi, pa nešto šta je prije uzvitlalo prašinu, što je izvelo senzaciju! Onda se o tomu razgovara na svakom mjestu, dovodi se u sklad ono što je u istinu bilo sa onim izmišljotinama i dotjeruju po malogradskom kalupu. S početka se šapuće, a onda žene blebetaju na svoj način, dok drugi koji slučaj nepotisne opet sve u pozadinu.

A poslije se samo neki sjećaju izvjesnog događaja koji su bliže bili, ili su i sami bili upleteni u nj.

Tako je bilo i u Travniku.

Izgledalo je kao da su najglavnije vijesti o Minki i Nadi-begu dolazile u grad iz kuće tetke Rehaničke. A možda i nijesu, ali se je uvijek dodavala ta oznaka mjesta kako ne bi niko mogao posumnjati u njihovu istinitost.

Druge vijesti koje su se po gradu raznosile o Lininoj udaji i njezinom avanturističkom životu potjecale su iz školske zbornice, jer je učiteljica Matilda pričala da se s Linom dopisuje. Pa zašto se ne bi sve to vjerovalo, tim više, jer je i sam nadzornik vidio Linu u Zagrebu, koja mu je pričala da se udaje.

Zatim su neki pričali i o Nadi-begu tvrdeći da je on to sam pripovijedao. Tako se je spleo čitav roman oko Minkine i Linine osobe.

Nastale su neke zapreke radi rasprodaje Minkina imetka, jer su neka selišta zaboravljena prenijeti na nju, pa je trebalo to kod šerijatskog suda urediti. To se u gradu tumačilo kao da je Minka odustala od prodaje, pa su žene zasigurno uvjeravale da će se izmiriti s Nadi-begom.

– Pa i to bi moglo biti – pričali su neki da je tetka Rehanička rekla – mogao bi Nadi-beg platiti njezine dugove...

Iz tog se izvodilo da je moguće došlo do sporazuma, jer su vidali i Nadi-bega u tetke. I Minka je tamo dolazila, pa su se možda

i njih dvoje vidili posredovanjem tetke Rehaničke. A i šteta je da onaki imetak propane!...

Kad je Nadi-beg kupio veliku Salomovu kuću na Šumeću, govorilo se da će se u Travniku i nastaniti, dok je proti tomu bila otvorena činjenica što je Nadi-beg imao već kuću u kojoj je prije stanovao i koja je šest godina stajala zatvorena sa spuštenim zastorima. Sve je ostalo nedirnuto nakon Minkina odlaska. Niko nije ulazio niti je ko stanovao, jer je ključ bio kod Nadi-bega. Pa kad su i Nadi-bega upitali za to, on je slegao ramenima i tužno se osmjehnuo.

Druga pripovijedanja bila su u opreci sa svim ovim, jer je, navodno, Minka pripovijedala kod Salih-begovice da će se još sva-kako ove godine vjenčati u Carigradu sa Sahur-beyom, koji se sada nalazi na liječenju i kojeg je zavolila dok je bila u Rasim-pašinoj kući. Za Nadi-bega ne bi se nikako udala, ne zato da ga mrzi, ali ne bi nikad mogla zaboraviti porušenu prvu sreću.

O Lini Jagdićevoj pričala je učiteljica Matilda na svakom mjestu, gdje joj se je pružila prilika. Ona je to znala i dotjerati dodavši nešto i svojih neostvarenih želja da pričanje bude ljepše i zanimljivije.

Ljubila je grofa Erzina, s kojim se je upoznala u Tatralomniczu. Ponovno se susretala s njim na Balatonu, pa je odatlen Matilda i sumnjala da je bijeg i rastanak s Nadi-begom bio ugovoren. Sastali su se u Beču i onda otputovali u Italiju. Živili su u raznim mjestima, pa su se vratili u Ugarsku po tvrdnji Matilde na grofovo imanje. Onda su nastale poteškoće. Lina je bila u drugom stanju, pa se je žurila da se vjenča, jer njezino vjenčanje s Nadi-begom bilo je samo arak papira, koji se nalazio u njezinim rukama. Nu grof je oklijevao, iako je ljubio Linu, jer njegov položaj i obitelj priječila mu da uzme jednu ženu koju je sreo u svijetu bez roda i bez prošlosti.

Lina je bila žalosna. Svaki dan dosađivala grofu sa svojim željama, pa kad joj je on rekao neka ostane kod njega bez da se vjenčaju, našla se u vrijeđenom i otputovala.

Grof je osjetio nakon njezina odlaska da je ljubi i da ne može živjeti bez nje, pa po jednom pismu, koje mu je pisala pođe za

njom. Nu morao se je vratiti, jer Lina više nije htjela čuti o njemu. Tad je bila već rodila mađu Emu. No u Francuskoj su se opet sastali. O tom je pričala Matilda čitave romane, ali joj je malo ko vjerovao, jer Lina uistinu nije nikome, pa ni njojzi nikada pisala.

Ona je nešto ipak doznala od jedne gospode koja je bila u rojičkom kupalištu prošle godine, pa je učiteljica Matilda i gradila iz toga građu.

Lanjske godine našla je jedna gospođa iz viših krugova Linu Jagdićevu u rojičkom kupatilu nekako polovicom jula. One se nijesu poznavale. Pozornost je svratila na se sa samotnim i povučenim životom. Rijetko se s kim družila, ali se oblačila najelegantnije i najukusnije, da su mnoge gospode i gospoda težila za njezinim poznanstvom.

Ona je obično sjedila u hladovini terase velikog svratišta "Europe" i čitajući provodila najveći dio dana. Navečer nije šetala, nego sjedila na svome balkonu i opet čitala, dok nije sumrak pao, a onda bi slazila na večeru i ostala do devet ili deset sati za svojim stolom, gdje je uvijek sama sjedila.

Izjutra je šetala daleko izvan kupališta i vraćala pred ručak natrag. Ova je gospođa zatekla jednom tri kilometra daleko kraj izvora, gdje sjedi sama i čita. Bezbrizna opružena na travi ležala je Lina, a veliki šešir zaklanjao joj lice od sunca. Ova je gospođa i sama sjela nedaleko nje da se odmori. Lina je nije ni pogledala, niti je digla očiju s knjige koju je čitala. Ali ženska radoznalost nije mogla mirovati i ova je gospođa našla nekakovu zgodu da Linu nagovori i tom se prilikom upoznala s njom.

Postale su dobre prijateljice i od sada se družile zajedno.

Razgovarale su -- ko žene o svačemu, a najviše o sebi, pa i Lina joj jedne večeri sjedeći na balkonu povjerila tajnu svoga srca.

-- Život, a možda i sreća -- pričala joj Lina -- prošli su kraj mene, kao kod svakoga samo s tom razlikom da ja nijesam opazila, spoznala pravi čas njihova prolaska. Život je prolazio u nekom polusnu, u nekom očekivanju, a sreća s njim tiha bez buke da sam tek kasno, kasno mogla sumnjati e je to bio njezin lik...

U mladosti, u Dubrovniku, nakon svršene preparandije čula sam prvi put iz muških usta riječ o ljubavi. U lijepom zelenom parku, kome podnožje zapljuskuju vali Jadranskog mora očitovao mi je ljubav mladić sanjarskih velikih srnih očiju, sa zakovrdžanom kosom, koja mu je pala po širokom čelu. Bio je to Pavao sin kneza Iva Ljubića, dubrovačkog vlastelina. Njegova me je izjava podsjećala na ono romantično doba kad se je samo od ljubavi živilo. Bila sam nedužno djevojčice. Svaka riječ izgovorena njegovim lijepim ustima zabola se duboko u moje srce. Kad je klečao preda mnom bojala sam se išta progovoriti, da se neprenem iz sanja, da neporemetim sklad između duše i zbilje...

On me je pitao: "Ljubiš li me?", a ja sam sramežljivo rekla: "Ne znam". – I to je bila istina. Ja nijesam znala, jer nije ljubav – sila osjećanja u mene dozrela bila.

... I ta je ljubav prošla neobnovljena, vremenom posve zaboravljena.

Poslije dvije godine bila sam namještena u blizini Dubrovnika, a godinu dana kasnije u samom Dubrovniku, kao pomoćna učiteljica.

Pavao je opet došao! Srela sam ga prvi put drugi dan Duhova pred Gundulića spomenikom. Ozbiljan, ponosan vlastelin, koji me je jedva i pogledao. Prvi put sam mu oprostila, a drugi put već nijesam mogla. Našla sam se uvrijeđenom i potraživši njegovu sestru Veru potužila joj se.

I ona se držala nekako visoko, jer je stari Ljubić bio postao već milionerom i preselio u veliku raskošno uređenu kuću. Primila me doduše ljubezno, a baš ta ljubeznost me je vrijeđala, jer sam opazila da me drži nižom od sebe.

Poslije me je Pavao pozdravljao šutke, skidanjem šešira i prolazio hladno, kao kad se prolazi ispred crkve ili ispred kakva žrtvenika, pa otkrijemo glavu više da učinimo neku vanjsku formalnost. Nije me pozdravljao od srca. – Pavao nije bio onaj mladi, lijepi Pavao!...

O mojoj tajni nije niko ništa znao; o onoj izjavi Pavlovoj koja je bila i zaboravljena nije niko znao osim samotne klupe, zelenog

parka i malenih omorika koje su prisluškivale kucanje našega srca. Više niko! Ni Vera, ni roditelji, ni brbljava ulica!...

Zato sam bila ponosna – ponosna da je taj plemić nudio jednom svoje srce jednoj običnoj građanki, dok je bio nevin i dok nije znao da postoji razlika između njega i mene – razlika roda...

Ali jedno moram priznati da sam se uvijek zbunila kad sam se srela s tim čovjekom, iako nisam nikada razgovarala s njim.

K Veri nijesam išla. Jednom me srela na korzu i ukorila što joj ne dođem rekavši mi ujedno da je brata opomenula radi neko-rektnosti. Ja sam se osmjehnula: "Draga Vera, ja ne držim baš do toga nego tek onako sam rekla"...

Lagala sam Veri da ne držim do Pavlova pozdrava; nu ona me je stala uvjeravati o svome prijateljstvu i moliti da dođem. Ja sam se izgovarala na razne načine. Ona opet nije popuštala. "Zašto baš nećeš da dođeš?" – pitala me Vera na što sam joj rekla:

– A zašto ti k meni ne dođeš?

Vera je ušutila. Rastali smo se dobacivši mi: "Do viđenja!"

Do nekoliko dana začudila sam se kad sam ugledala Veru na pragu moje sobice.

Nijesam se mogla snaći od čuđenja, a ona mi pružila ruku rekavši: "Evo me, Lina, da te zadužim..."

Iza toga prošao skoro mjesec dana. Ja sam se nakanjivala da pođem Veri, ali uvijek pomislivši, da bi mogla Pavla zastati tamo, odgađala sam posjetu. Jednog jutra dobijem od Vere pisamce u kojem me je molila da dođem po podne k njoj, – "pa ćemo čevrljati i sjediti" – pisaše ona.

Ja sam se spremila, obukla sam najjednostavnije bijelo odijelo i otišla Veri. Kad sam zazvonila na vratima drhtala sam od nekog uzbuđenja, kojega nijesam pojmila.

Jedan sluga upitao me što želim i odmah upustio u dvorište. Bacim pogled oko sebe, a onda prema prozorima i ugledam na balkonu Veru i – Pavla!

Ja sam se zbunila. Osjećala sam da mi je krv udarila u lice. Izgubila sam svu srčanost i prisebnost u taj čas. Rado bih se povratila da me nijesu opazili i pobjegla kući...

Pa šta je to, ipak? pitala sam se ulazeći u lijepu kuću. Zašto bih se plašila Pavla kad se on možda i ne sjeća više one zgrade...

Pa i njegovo držanje prema meni potvrđuje moje mišljenje. Što je bilo – prošlo!...

Ja sam ušla u veliki prostrani raskošno uređeni salon, u kojem me je Vera sama dočekala.

Dakle ipak!... Neću se sresti sa Pavlom!...

I osjetila sam kao da sam nešto izgubila, kao da nijesam našla onoga kome sam pošla!... Dok sam se plašila njegove prisutnosti, sad mi je izgledalo čudno zašto i on nije došao...

Ne znam što bih rekla o svome raspoloženju u tome času. Sjedila sam nemirno i pogledavala na vrata odaklen je Vera došla. Sve mi se je činilo da je tamo Pavao i da će sada ući. Pripravljala sam se da budem u svaki čas na oprezu. Udešavala sam držanje, kretanje, glas i razgovor da je i Veri upalo u oči.

– Lina, – reče mi ona, – podimo iz ovoga ukočenog salona u moju sobu! Možda ćeš tamo biti komotnija...

Ona pođe prva. Otvori vrata. Soba je bila također prostrana sa izlazom na balkon. Bacim pogled nadesno – na vrata, koja su vodila na balkon i kroz stakla opazim Pavla gdje sjedi i nešto čita.

On pogleda u sobu, a međutim Vera prišla izlazu balkona i zovnula ga.

– Pavle, moja stara prijateljica Lina!...

On je ustao, pošao meni u susret. Ozbiljan, blijed sa jedva zamjetljivim osmijehom na usnama naklonio se Pavao i primio moju ruku.

Ja sam se htjela svladati, ali opet nijesam mogla. Izdalo me neko nerazumljivo osjećanje. Pogledala sam mu ravno u oči koje su bile ukočene kao u sfinge.

– Vi ste se vratili već davno iz svijeta? – upitam ga da prekinem tu neugodnu stanku i šutnju.

Da, davno sam se već povratio – odgovori Pavo ne skidajući pogleda s mene.

Vera se umiješa:

– Koliko sam morala moliti Linu da me posjeti, a ona mi se uvijek izgovarala...

– Ti Vera znala si toliko toga pripovijedati o vašem drugovanju u školi, a sada ste vrlo rijetko zajedno...

Ja nijesam ništa rekla.

Vera me uzela pod ruku i povela u svoju sobu rekavši Pavlu da ćemo doći k njemu kasnije.

Ja sam na te riječi opet osjetila da mi je udario plam uz obraze, dok se je Pavao lagahno naklonio ne rekavši ništa.

Polagahno se spuštao suton. Lahak povjetarac pirio s mora i raznosio sparinu. Ja sam sjedila na balkonu s Verom i Pavlom. Nastala je bila časovita šutnja, jer je Vera bila pošla u sobu da donese jednu sliku o kojoj je pripovijedala i da nam je pokaže. Ja nijesam pogledala Pavla nego pred sobom morsku pučinu, kojom je plovila jedna barka u daljini. I Pavao je šutio.

Vera se nije vraćala.

Pavao ustane, nasloni se na ogradu balkona i reče:

– Gospođice Lina, kako je krasna večer!...

Ja se prenem i odgovorim samo da nešto rekнем: “Da ugodno je ovdje”...

Na to je on malo zašutio, a onda opet upita:

– Da li se još sjećate? – Da, to je davno bilo...

Prestane. Ja sam zadrhtala čitavim tijelom. Pogledam kradom Pavla. Njegovo je lice bilo mirno, izraz očiju i usta kao u mramorne statue koja do nas stoji.

...ili ste možda i zaboravili jedan dan kad smo bili u parku, – nastavi on podrhtavajući u glasu i gledajući ravno u me. Jedan dan sjedili smo zajedno u gradskom parku. Tad sam vam bio otkrio svoje srce, ali ste me odbili...

Ja sam šutila i gledala nekud daleko, a srce mi je nemirno kucalo.

On nastavi:

– Tad smo se rastali. Ja sam otišao – i vi ste otišli. Mislio sam da vas nikad neću viditi... U svijet sam ponio jednu sliku i dugo je u svome srcu nosio.

Ja sam slušala kao opijena šta će dalje biti. Prepustila sam se valu osjećaja koji su navirali iz moga srca.

Pavao je govorio dalje:

...nosio sam u svome srcu vašu sliku dok nije došla jedna ista kao vi i zavládala... Nestalo je slike. Na ono njezino mjesto sjela je jedna misteriozna ljubav koju je unijela u moj život jedna žena, jedna žena iz umjetničkog svijeta koju sam sreo za kulisama kazališta u Pragu. Vas to ne interesira je li de, gospođice, ali je s tim vezan čitav moj život. Pustio sam se toj ljubavi, toj ženi i jednoga dana...

Pavao prestane. Primakne se meni i sjedne na stolicu, gdje je Vera sjedila. Uzme moju ruku. Ja se nijesam opirala, ne razumijevajući šta se to događa.

On nastavi:

– Jednoga dana zatekao sam u njezinu stanu drugoga čovjeka i poriječkao se s njom i s njim, a posljedice su toga bile: evo i sada na mojim prsima znaka kuda je tane prošlo.

Tad je uništena ta velika vatrena ljubav prema toj ženi, ali i moje srce... Svijet je prestao biti za me...

– Pavle! Pavle!... Zar ste me ljubili? – zajecam naglas kao u vrućici.

On pusti moju ruku i izmaknu se dalje. Nasta stanka, duga, neobjašnjena stanka, nakon koje je Pavao jedva da sam čula rekao:

– Da onda sam ljubio...

Ja sam gledala pred sobom sinje more pokriveno večernjim mrakom. Osjećala sam se tužnom i potištenom, kao da sam evo sada toga časa izgubila sve ono što sam prikriveno u srcu osjećala, ponavljajući njegove riječi: “da, onda sam ljubio”...

IX

Nakon male stanke pripovijedala je Lina dalje:

-- Čim je Vera došla, počela sam se spremati da idem. Pavao mi pruži ruku s riječima: "Hvala vam na ugodnom društvu"...

Vera me ispratila do vrata. Ja sam se našla na ulici. Nisam pošla odmah kući, jer sam osjećala potrebu da se malo prošećem i umirim. Bila sam još uzbuđena i nemirna. Pošla sam prvo cestom prema Gružu, ali sam se skoro povratila i pošla natrag. Rijetko sam koga putem srela, jer je bilo upravo vrijeme za večeru.

Skrenem desno ispred preparandije – korak za korakom i nađem se na ulazu parka. Bilo se već smračilo. Ni žive duše! Nešto me vuklo unutra da prohodam samotnim parkom, koji je bio mrak već zastro svojim crnilom. Tek se kroz razmaknuto granje aleja vidilo plavo nebo na kojem su sitne zvjezdice podrhtavale. Pošla sam lagahno naprijed. Nešto me zeblo oko srca, činilo mi se kao da je park na kraju svijeta; osjećala sam samoću, a s njom i neugodnost... Povjetarac je mahao grančicama akacija i borića, pa mi se pričinjalo kao da ih neka nevidljiva ruka pokreće, dok je u isto vrijeme bijesno udaralo more o klisure Graca.

Zastanem. Tu je klupa! Jeste, upravo ona klupa na kojoj sam sjedila kad je Pavao preda mnom klečao. To je ono mjesto...

Sjednem. Bez ikakvih želja se zadubim u misli da predočim onaj čas i da osjetim ono mehko čuvstvo ljubavi kako sam ga onda osjetila. Ali uzalud! Mjesto onoga lijepoga mladića sanjarskih očiju i topla pogleda stajao je preda mnom Pavao ukočenih očiju s licem kao u sfinge. Mjesto one tople i osjećajne izjave ljubavi; mjesto prošnje pogledom i srcem njegove su usne sada govorile samo finale ljubavi...

Da, onda sam ljubio...

Meni se činilo da svako drveće koje je onda slušalo izjavu ljubavi razumi sada i moje misli; činilo mi se da je na svakom listiću napisano i da sva stabla i granje jedno drugom šapće: "Da, onda je ljubio"... – I more je gromko govorilo, ljutito rasprskavajući svoje vale o podnožje Graca:

"Da, onda je ljubio..."

Bilo mi je da zaplačem od neke tjeskobe. Htjela sam se otresti tih misli i poći kući, ali sam se plašila i kuće i sna. Da li bi me on i sada mogao ljubiti, mislila sam sama sobom, pa bih li ja mogla probuditi u njegovu srcu pospanu ljubav!... Da mu otkrijem srce, da mu priznam...

Pri toj pomisli bunilo se moje srce, moj egoizam, moj ponos, da trčim za ljubavi jednoga bogataša. Ja siromašna učiteljica...

Ustala sam i pošla kući.

Jedna neprospavana noć, a za njom tužan i pust dan, a za ovim dani i mjeseci.

Rijetko sam vidala Pavla, a Veru još rjeđe. Nisam išla k njoj, a niti me je ona pozivala.

Kad sam se prvi put srela s njim, pozdravio me skinuvši šešir. Opazila sam da je njegov pogled zastao na meni, pod kojim sam pocrvenila i zbunjeno ozdravila.

O Božiću sam se nahladila i obolila. Kako nijesam imala dobru njegu u kući gdje sam stanovala pođem majci.

Tamo sam ostala dva mjeseca.

Kad sam se vratila u Dubrovnik, bilo mi je javljeno da ću biti premještena.

A Pavao? Pomislila sam u strahu, zar njega više neću moći ni gledati.

Premještenje je došlo. U isto vrijeme dobijem od jedne drugarice iz Bosne pismo, u kojem mi je javljala da mogu preći – ako hoću – u bosanskohercegovačku učiteljsku službu i da su izgledi za budućnost bolji. Život je zgodniji i dužnosti su lakše.

Kad moram iz Dubrovnika, onda je svejedno, pomislim u sebi, – sjednem i napišem molbu.

U Dubrovniku sam ostala još mjesec dana. Jednom sam govorila s Pavlom. On me je pitao:

- Vi ste bili kod kuće?
- Bila sam bolesna, – odgovorim, a on upita na to:
- A sada ste dobro?
- Da, ozdravila sam...

Iza ovoga susreta više se nijesmo vidili.

Kad sam pošla iz Dubrovnika, odlučim posjetiti Veru i Pavla. Bila sam malo ljepše obučena, jer sam bila još kod nekih prijateljica.

U kući me primio na moje veliko začuđenje sam stari knez Ivo Ljubić.

Nakon običnih formalnosti rekao mi je:

- Gospođica učiteljica je sigurno mislila zateći i Veru i Pavla.
- Mislila sam gospodine Ivo.
- Oni su na putu. Pavlu su doktori naredili da ide u Italiju.
- Pavao je bolestan? – pohitim ja da upitam za uzrok na što

mi stari reče ironički:

- Ih, kao da ni ne znate kad je za vama zamahnuo...

Pri tomu je sakrio neki zlobni posmjeh.

Ja se lecnem. Bilo mi je neugodno i nijesam znala odgovoriti.

On nastavi:

- Ali ste sigurno i vi znali da od take ljubavi ništa nema, pa ste ga odbili.

Ja ustanem na noge i rečem:

- Gospodaru Ivo, možda imate pravo, jer gdje će jedan bogataš uzeti jednu siromašnu učiteljicu...

On me je samo pogledao. Na njegovim usnama titrao je zloban posmjeh, koji me još više ljutio.

- Da, da... On je i htio.

- Molim vas da me ne vrijeđate u vašoj kući i da se ne šalite sa siromašnom učiteljicom.

Suze mi navru na oči. Naklonim se lagahno i ostavim ljutita kuću Verina oca, a da nijesam znala šta je mislio reći stari knez Ljubić.

Navečer sam otputovala iz Gruža u Sarajevo predavši na stanici pismo, s kojim sam se oprostila od Vere zauvijek.

X

Ana pl. Matanović pričala je o Lini po navodima učiteljice Matilde još ovo:

– Lina je bila u onom dobu ženske ljepote kad najljepše razvijena hoće da procjveta. Nosila je najljepša odijela i trošila mnogo novaca. Ispričala joj je život sa Nadi-begom da tim otkloni možebitnu sumnju radi raskoša života i velikih izdataka. O svojem sadašnjem životu nije ništa novoj prijateljici rekla, ali je ova naslućivala da roman njezin nije dovršen i da još Lina živi od nade.

– Teško je pregorila Pavlovu ljubav i dugo je vremena nosila u srcu, dok je nije iščupala bura vremena – bura srca i strasti, koje su je kao val ponijeli na pučinu misterija ženskog bića, gdje je srce htjelo neograničeno uživanje dozvoljenoga i nedozvoljenoga.

Njezin život u kupkama bio je sasvim miran i određen. Nije se ni s kim družila, te su je radi toga mnogi i držali tajanstvenom i zagonetnom.

Nekud je odlazila na kratko vrijeme, a da nije nikom kazala kuda odlazi. Uvijek je otišla iznenada, pa kad ju je jednom upitala gospođa Matanovička, ona je ušutila i nije joj odgovorila. Gospođa je opazila da Lina ne voli da je ko uhodi, pa nije htjela eto ni jednoj prijateljici reći.

Jednoga dana posjetio je gospodin, nepoznat Matanovički. Lina je dugo s njim razgovarala u svojoj sobi, a u podne su se izvezli nekuda, te ih nije bilo dugo natrag. Gospođa Matanovička je bila vrlo radoznala ko će to biti, pa je odlučila na svaki način doznati.

On je došao i odmah pitao za Linu. Znao je i ime hotela gdje je odsjela. Ona ga primila u svojoj sobi još dosta rano, kako se može primiti samo rodbina, najbliži i najintimniji prijatelji.

Navečer su se dovezli zajedno i otišli u njezinu sobu. Matanovička je pratila ukoliko ih je mogla uhoditi. Pošla je i ona u svoju sobu, koja je bila u istom hodniku. Kroz prozor je vidila onoga stranca gdje sjedi na balkonu i puši cigaretu. Onda je izašla i Lina – preobučena – na balkon. Razgovarali su dugo. Lina je govorila više nego neznamac i izgledalo je kao da o važnim stvarima razgovaraju.

Poslije su izašli na šetnju i zajedno večerali. Iza večere ostali su još u sali dok je gospođa pl. Matanović otišla u svoju sobu da stražari na prozoru.

Oko jedanaest sati oprostila se Lina sa neznancem i ušla u hotel.

I ona je otišla u svoju sobu, zatim se pokazala malo kasnije na balkonu u noćnoj haljini. Dugo je sjedila da se je pričinjalo gospođi da spava.

Tri dana nije se sastala s Linom, dok nije otputovao onaj stranac. Onda je opet gospođa Matanovička sjedila s Linom na balkonu i šetala predvečer očekujući da joj štogod Lina o tom strancu počne pripovijedati.

Ali je ona šutila.

Jednom je gospođa Matanovička opazila na stolu Line Jagdićeve jednu fotografiju i učinilo joj se da slika sliči na onoga stranca što je Linu prije nekoliko dana posjetio.

Zgodnim razgovorom, kako to samo žene umiju, upitala je gospođu Linu:

– Čini mi se, gospođice, da sam ovoga čovjeka nekad vidila?

Lina je pogledala Matanovičku naslućujući šta ona želi i rekla:

– Jedan moj prijatelj, koji je ovdje nedavno bio.

– A, da! Sjećam se... Vaš rođak moguće? – upitala je diskretno gospođa Matanovička.

– Ne znam ni ja!... Prijatelj, – rekla Lina u neprilici.

– Da nije onaj iz mladosti? – osmjehnula se Matanovička i nadovezala: – Možda je Pavao došao po vas...

– Ali gospođo!... rekla Lina uvrijeđeno, – ja nisam od onih žena koje se zanose ludostima!... Da on i dode, ja ne bih pošla za nj... On je ljubio drugu i rekao mi je da više ne bi mogao ljubiti... Pa polaziti u brak samo radi uspomene mladosti, vezati se uz jednoga čovjeka uz kojeg neću osjetiti slast ljubavi, nije mi ni na kraj pameti. Nisam više djevojčica od šesnaest godina...

Lina začas ušutila, a onda je pripovijedala gospođi Matanovički još ovo:

Možda u žene imaju dva proljeća, i to jedno rano, a drugo kasno proljeće. Hoću reći da žena dva puta ljubi i to prvi put nesvjesno i idealno, a drugi put žarko i strastveno. Prva je ljubav

jača i nježnija, a druga iskrenija i dublja. Od jedne se može liječiti, a od druge ne može. Prva oprašta i dopušta sve, a druga samo ljubi.

Ovo je i oprečno općem shvatanju o ljubavi, ali me srce nije prevarilo. Najtočnije pravilo je doživljaj – pokus!...

Imala sam jednu prijateljicu, jednu mladu nedužnu djevojčicu od petnaest godina koju je zaprosio jedan mladić. Nije je poznavao, nije je ljubio, a ipak je došao njojzi otvoreno sa željom da je uzme.

Ja sam se tom prilikom upoznala s njim. Bio to čovjek lijep, prikladan i svjetski naobražen sa velikim izgledima u sjajnu budućnost. Ja sam nagovarala svoju mladu prijateljicu da pođe za njega, ali neki drugi razlozi njezinih staratelja bili su proti toga.

Odbili su ga; ona se udala za drugoga.

S tim sam se čovjekom srela kratko vrijeme iza toga u Bosni na Ilidži. Razgovarali smo, naravno o njegovoj nesuđenoj dragoj, ali je on lahko pregorio. Jer, zašto i ne bi kad je nije poznavao. To je bio čudan čovjek, a kakav bi bio brak ne znam. Možda i u takim ima sreće, jer najposlije šta je ljubav? Nenadni susreti, iz kojih se ljubav razvija, a brak kasno dolazi, ili nikako.

Družili smo se na Ilidži, razgovarali o svijetu i svemu drugom. Šetali smo zajedno, kao da smo davni poznanici.

Onda je došla ljubav, jedna tiha i neiskazana sreća bez riječi i bez izjava napunila naša srca. Ja sam ga ljubila čeznutljivo i tajno ne odavajući mu se, a on mi je vratio ljubav istim načinom.

Onda je došla jesen, ali ne jesen ljubavi nego kalendarska jesen i mi smo se rastali. On je otišao u svijet, a ja sam se vratila u Travnik.

Čeznula sam za ljubavi, jer je on upalio zapretanu iskru u moje srce. Nisam čeznula za njim, ali misleći o ljubljenom čovjeku moja je misao hitala njemu. Iz te čežnje rodila se strast, pritajena strast, koja je tek poslije trijumfiral, kad mi je Osmanspahić – muž moje mlade prijateljice Minke otkrio da me ljubi. To sam i prije opazila, još dok sam dolazila Minki, dok nije svijet počeo o nama govoriti.

Srce je tražilo ljubavi, strast je htjela naslade, pa onda došla odakle mu drago! Ja nijesam ništa vidila, niti sam pazila na što, jer ono što je plamtilo u mojoj duši bilo je jače od svega drugoga.

Upustila sam se s Minkinim mužem u tajne sastanke, dok nas nije ona našla. Onda smo otišli u Peštu, a odatle dalje. Kasnije se on rastavio sa ženom i vjenčao sa mnom ugovorom, koji se još i sada nalazi kod mene, i po kojem je on samo obavezan.

Ljeto smo proveli na Blatnom jezeru. Dva-tri mjeseca prošlo. Počela sam se osvjješćivati od te ljubavi kojom sam bila omamljena. A s tim se počela javljati i savjest da sam unesrećila jednu ženu, jednu svoju prijateljicu koja mi neće moći zaboraviti.

Bili su teški ti dani iskušenja i noći pune besanice u kojima se javljala savjest i zapovijedala mi: "Vrati ga njegovoj ženi koja ga ljubi!"...

Iz nesanice došla je razdraženost živaca, poslije malaksalost a iza ovoga nervoza. Bolila me glava, slabo sam jela i bila uvijek hrđavo raspoložena. Muž mi je savjetovao da idem liječniku, ali sam ja uvijek otklanjala. Nu na koncu sam morala pristati. Liječnik me je pregledao i rekao osmjehnuvši se: "Obične stvari, vi ste noseća."

Spopala me tuga i očaj, a onda neka tiha sjeta. Razmišljala sam trijezno o svemu i o čitavom svom životu. Sjećala se svake sitnice, ali nikako nijesam mogla razumjeti sebe kako sam mogla to učiniti i oteti muža svojoj prijateljici – svojoj učenici. To je bila ljaga na moju savjest i ja sam je morala oprati.

Nakon dugog razmišljanja odlučim netragom pobjeći ostavivši iza sebe tri pisma mome mužu.

U jednom sam mu javila kratko da odlazim, jer su naš život i naša ljubav bili zabluda.

U drugom sam ga molila da se vrati svojoj ženi i izmiri, da zaboravi na me, kao da sam umrla.

U trećem pismu molila sam ga da mi oprost. Pisala sam da sam svjesna svoje odluke, da sam stvar dobro promislila i odlučila. Dijete, koje će doći na svijet i koje će biti jedina veza između nas zadržaću kao majka kod sebe i ono će biti cilj i sreća moga života.

Za njegovu skrb uzela sam novce koji su bili u Pešti položeni, pa sam mu i to saopćila moleći ga posljednjom svojom željom da se vrati ženi čiju sam sreću ja poremetila.

Onda sam kasno u noći preobučena iščezla iz kupališta.

Nakon dvije godine bila sam opet u Beču, gdje sam i kćerku ostavila u jednome odgojilištu. Došla sam bolesna s puta i legnem u postelju u sanatoriju Grünstena.

Bili su svi znakovi sušice, ali hvala Bogu i dobroj njezi ja sam koncem juna nakon četiri mjeseca bila opet zdrava.

~~Niko nije znao za me. Bila sam izgubljena za sav svijet, pa i za moju majku, kojoj sam se samo javila iz Italije.~~

Jedini kome sam se češće javljala s puta bio je moj prijatelj s Ilidže, bio je to onaj stranac koji me je neki dan pohodio.

Ja sam mu pisala u Berlin na staru adresu, pa kako mu nijesam javljala svoje adrese nišam ni očekivala od njega odgovora.

Kad samo zdravila, javila sam mu adresu i pisala prijateljski da bih ga rado bila i potražila, ako se još u Berlinu nalazi.

Pišući to pismo, sjetila sam se našeg boravka na Ilidži, sjetila sam se rastanka i vukla me želja, ljubav – šta li k tome čovjeku...

Matanovička nije znala više ništa o Lininu životu, jer joj nije Lina otkrila svoga puta, nego joj samo još rekla da će se vjenčati možda u skoro vrijeme, dok se uklone neke zapreke, koje su im smetale u pogledu njezina djeteta.

Možda bi gospođa Matanovička još nešto i doznala, jer je uživala Linino povjerenje, ali je dobila brzojav od muža da se je razbolio i morala je odmah otputovati.

Da je ovo sve istina, tvrdila je učiteljica Matilda, jer joj je to sve ispriповijedala sama gospođa Matanovička lanske jeseni.

XI

Od čitave ljubavi Nadi-begove ostala mu u rukama samo posjetnica na kojoj je Lina s druge strane napisala adresu dječijeg odgojilišta, u kojem se je mala Ema nalazila.

Lina ga odbila. Sad je došao opet u Beč da bude u blizini bar svoga djeteta kad se Lina nije dala nagovoriti da pođe s njim.

Svaki dan dolazio je djetetu donoseći razne igračke, zabavljao se s njim i sate šetao prostranom bašćom. Svu onu ljubav koja je plamtjela prema Lini htio je prenijeti na dijete, da bar u tome nađe utjehe. Osjetio je u sebi oca i čutio se obvezanim prema tome djetetu koje je došlo na svijet, kao plod onih slatkih sanja za sretnih dana njegova života. Razgovarao s nastojnicom odgojilišta na kakav bi način osigurao budućnost, nu ona ga umolila da pričeka s tim dok se ona s majkom djeteta sporazumi.

Nakon rastanka s Linom u Karlsbadu prošle su dvije nedjelje.

Nadi-beg se sjećao svih potankosti, njihova razgovora, njihovih šetnji, pa na koncu, kad mu je rekla: "Nosila sam na duši jedan grijeh, koji sam počinila Minki – tvojoj ženi i mojoj drugarici. Dok god ona živi, ili dok se ne uda, neću poći s tobom. Moja je odluka čvrsta. Pođi u Carigrad i pomiri se! Ona će ti oprostiti jer te ljubi..."

Na večer je on otputovao u Beč.

Opet je došao u sanatorij da ga liječnik pregleda, pa se opet počeo družiti s doktorom Strammom.

Jednom večerali zajedno, a poslije pošli na koncert. U velikoj dvorani, u jednoj loži nalijevo opazio je Nadi-beg Linu s tajnikom turskog poklisarstva. Uz nju je sjedio još jedan čovjek koji mu izgledao na nekog sličan, ali se nije mogao sada dosjetiti.

Nu doktor Stramm ga upozori:

– Gori u onoj loži nalijevo sjedi jedna moja prijateljica koju sam u sanatoriju liječio prije četiri godine. Ona je bila udata za jednog bega iz Bosne, pa je pobjegla od njega.

Nadi-beg se mijenjao u licu, a doktor pričao dalje:

– Odnijela sobom preko pedeset hiljada kruna! Sada se, kako čujem, udaje za jednog turskog konzularnog činovnika. On je također Bosanac, a služi u Bukureštu.

Nadi-beg je gledao u Lininu ložu, a pred očima mu se počelo mračiti. Ustane sa svoga mjesta, ispričavši se doktoru, da će se odmah vratiti.

Lina se udaje! uzdahne Nadi-beg idući desno prema buffetu. On, – Ajanović, koji je i Minku prosio... Sada mi se osvećuje otimajući mi ono što mi je najdraže...

Sjedne za jedan stol u praznoj sobi. Iz dvorane su dopirali zvuci violine i glasovira, koje je pratio glas u dvoje lijep, ugodan. Nu u njegovoj duši harala je bura istom uskrslug ljubomora. A za tim došla spoznaja da je sve ono što je doživio s Linom bila laž i opsjena. Ona ga nije ljubila! Sve ono bila je strast žene koja je umila vješto hiniti najsilovitiju ljubav, koja je umila pokazati mu na svojim bijelim grudima sve slasti života, dok je u srcu bio drugi sakriven. Bila je bludnja razvratnost i gad!...

Kako je gadan taj život bio, kako je bio nemoralan u svojoj suštini, dok je spolja prikazivao sreću i harmoniju!... Kako je bio onaj osmjeh na licu umjetno udešen, a kako su usnice gorile ne pravom ljubavi i srećom, nego otrovom strasti i putenosti... Zar je čovjek na takoj niskoći morala da sve to nije mogao vidjeti! Zar sva stradanja, zar sva odricanja, – zar sve sanje i želje tako nisko pužu kaljužom, kuda ih nemoralom okaljana noga nosi...

Kako može čovjek posegnuti za nečim što je već drugi imao; kako može ljubiti ono što je već drugi oskrvnuo. Je li to ljubav, ili je i to strast?!...

Šta je ono što nas vuče ženi, što struji iz jednog bića u drugo! Je li fluid momentane zaboravi pametna stvora ili je to samo životinjski nagon za izvršenjem... Zašto nam jedna druga žena ne može ono nadoknaditi što nađemo kod prve i obratno? Da li je to samo vještina jedne i nespretnost druge, ili leži ta tajna u samome biću njezinu?...

Šta je žena? Gruda čistog gorskog snijega, koja se u rukama čovjeka topi i nestaje je, a ako je zakotrljaš niz planinu, okalja se... A pustiš li je da ostane u planini pod mračnim omorikama, godinama uzraste u njoj crv... Dođe li sunce, okopni... U čistom snijegu, koji nikad ljudska ruka nije dotakla, koji nije sunce obasjalo – u čistom gorskom snijegu rodi se crv!... Nešto nečisto ima, – nešto za što ne može biti ona odgovorna, jer je to nečisto stvoreno s njom samom... Njezino oružje, obrana proti jačemu...

Dok se je Nadi-beg bavio mišlju o ženinu biću, dotlen je dr Stramm došao i sjeo do njega.

Nadi-beg ga pogleda i ne reče ništa.

– Vama je zlo beže? – upita doktor gledajući blijedoću na Nadi-begovom licu.

– Od vas sam čuo jednu istinu, vi ste mi otkrili jednu tajnu, – odgovori Osmanspahić dišući teško.

– Ne razumim? – reče doktor u čudu.

– Ona gospođa što je sjedila u loži – Lina Jagdićeva – bila je moja žena.

– Oprostite, ja nijesam znao... ispričavao se doktor. Vjerujte, nijesam imao namjere...

– Ona se udaje – nastavi Nadi-beg – udaje se... Hinila je meni ljubav, a sad traži drugoga.

– To je nešto najobičnije! Ništa nije novo. Čitav je svijet taki – odgovori doktor mirno sa takom hladnoćom da je Nadi-beg naglo upitao:

– A šta je ljubav, doktore?

– Jedan apstraktan pojam, kao što je radost, žalost, smijeh, ime. Žalosti i radosti imaju uzroci: plaču i smijehu također; a ljubav je nagon. Ljubav su izmislili pjesnici i usidelice.

– A medicina? – upita Nadi-beg.

– Naturili su joj je, iako je ne priznaje. Neki melankolici – liječnici unesoše je u praksu jedino iz neznanja. A sada se kult ljubavi održaje još jedino radi profita. Što je čovjek zdraviji, jačih živaca, realnije odgojen i naobražen, taj je otporniji proti toj zarazi.

– A što je žena? – upita Nadi-beg slušajući razlaganje doktorovo, koje je kao hladna voda padalo na njegovu dušu.

– Žena je stvorena, – nastavi doktor – da postane čovjek, ili bar njemu ravna, ali joj tradicije sapeše njezin naravni razvoj. Mjesto čovjeka stvorili su lutku i dali je čovjeku da se s njome zabavlja, da ne misli o sebi, da se ne usavrši. Pođite u sela, pođite među ljude, koji su daleko od naše sredine, pa ćete se uvjeriti da i tamo živi čovjek i žena zajedno, a o ljubavi, mislim ime ljubavi, nisu nikad ni čuli. Došlo je sve naravno.

– Ali ono osjećanje što osjećamo prema jednoj ženi dok još nije naša, dok je gledamo. Odakle to? – upita ponovno Nadi-beg.

Doktor se našao u neprilici:

– To je baštinjena bolest od praotaca, koju religija zove grijehom. To je u nama samim, u našem biću.

– Dakle, doktore, po vašem je nazoru ljubav samo grijeh?

– Stari svećenici su držali svako uživanje i sve što pogoduje čovjeku grijehom, pa u tom bi se mogla i ljubav tumačiti. Samo taku ljubav; naime odnošaj čovjeka i žene smatrao bih dozvoljenim, koji bi bio izvan niskih i sebičnih zabluda. Popunjavanje ljudstva, a ne stvaranje truleža – stvaranje generacija, a ne dekadencu čovjeka, – treba biti žena. Taku je ženu Bog stvorio!...

Zašutili su obojica. Doktor naručio šolju punča, a Nadi-beg vadio kutiju da napravi cigaretu. Šutnja je potarjala dok je doktor ispio punč, a onda rekao:

– Sad vas neću mučiti da mi pripovijedate o toj Lini, nu jednom prilikom ispričaćete mi ono što možete pričati.

– Radije sada da vam ispričam, jer mislim naskoro otputovati – reče Nadi-beg.

– Kuda? – upita doktor.

– Kuda! Ta onamo, gdje mi je ona rekla...

– Ne razumim.

– Otiću u Carigrad, gdje boravi moja prva žena i pomiriti ću se s njom...

Doktor je gledao začuđeno, a Nadi-beg mu počeo pričati o svojoj ljubavi.

XII

Nakon ovoga slučaja kao da je neko čvrstom rukom istrgnuo iz njegova srca Linu. Do sada je cijenio velikom, dostojnom samo štovanja, a sada bijaše pala u njegovim očima među obične. Smatrao je nedostojnom da je pogleda kad ga je varala u najsretnijim danima njegova života. Nije je više tražio. Mislio o Minki, pa opet svodio

i nju na isti stepen. Razmišljao bi li pošao u Carigrad, kad dobije pismo iz Travnika da je Minka došla.

Ta ga je vijest iznenadila. Neka tajna želja vukla ga u uspomene, u one dane mladosti kad se je vjenčao s Minkom, pa odluči poći u Travnik bez ikakve odluke i bez ikakvih namjera.

Prije odlaska htio je još urediti glede djeteta, pa se jednoga dana odveze do odgojilišta gdje je mala Ema bila. Nastojnica ga primila vrlo lijepo i rekla mu da je ona već govorila s majkom djeteta.

– Upravo je sada gospođa s malom u bašči – reče nastojnica.

– Šta je rekla? – upita Nadi-beg.

– Ništa. Otklonila je zahvalno vašu ponudu veleći da je dijete opskrbljeno za budućnost.

Nadi-beg je začas ušutio i razmišljao, a onda predajući jednu uložnu knjižicu, rekao nastojnici:

– Ako ćete biti dobri, predajte ovaj novac onome ko uzme dijete iz vašega zavoda.

– Mislite li kad se dijete posve oprusti od nas?

– Da, – reče Nadi-beg i ustane preporučivši dijete još jednom nastojnici.

Iz zavoda prošao kroz bašču, gdje su se djeca zabavljala sa sestrama i služinčadi. Idući putem kroz bašču, opazi desno u jednoj sjenici malu Emu s Linom.

Zamisli se i zastane. Onda prođe pogledavši unutra. Opet zastane na putu, kao da mu neko nije dao naprijed. Povrati se. Zastane pred vratima. Dijete, opazivši ga, potrči k njemu. Lina je sjedila bljeda na stolici i ukočeno gledala u Nadi-bega.

On uzme dijete u naručaj, poljubi Emi zlatnu kudravu kosu i spusti je opet na tlo. Ona ga potegne za skut kaputa zovući:

– Komm mit mir! Mama wartet...

Nadi-beg pogleda unutra, Lina je sjedila naslonjena na ruku tarući rupcem oči. Plakala je.

– Ako ćete dozvoliti gospođu? – upita Nadi-beg ulazeći u sjenicu. Nešto je podrhtavalo u njegovu glasu.

Lina počne glasno plakati. Mala Ema pritrčala majci i digla joj ruke s očiju.

– Mama! Mama!... – vikala mala penjući se na stolicu.

– Nijesam mogao proći, a da se ne oprostim s malom Emom...
– reče Nadi-beg stojeći unutra.

– Oh, Bože moj! Bože moj – plakala je Lina glasno – Bože, kako sam nesretna!...

– Ja odlazim, gospodo, po vašoj želji, nastavi Nadi-beg – odlazim da se izmirim sa ženom, ako ne bude i njezino srce koji drugi ugrabio.

U njegovu glasu titrala i pregorena ljubav i čvrsta hladna odluka.

– Učiniću sve da je učinim sretnom, – nastavi on gledajući ravno Lini i odupirući se o štap – čitav svoj život posvetiću njezinoj sreći prepuštajući vas drugome.

– Nadi-beže! O, ja sam nesretna! Moje je srce puklo. Ubij me! Ovo naše dijete sjećace me uvijek...

– Ja ga preporučujem vašoj brizi, pa vas molim još samo jedno da me u ružnom svijetlu ne predstavite djetetu kad mu jednom otkrijete svoju tajnu... Nekad kasno u budućnosti kad ja neću ni živ biti... Zbogom, Lina!...

Glas mu je zadrhtao, suze mu se svrtile u očima. Koraćao prema Lini uzevši Emu sa stolice. Podigne je na prsa i poljubi u oči. Zatim spusti opet dijete na stolicu i pruži Lini ruku:

– Zbogom, Lina!

Ona podgine suzne oči prema njemu i rekne kroz plač:

– Oprosti mi, Nadi-beg!

– ... Ja odlazim...

Kad je izlazio iz bašče, kraj njegovih kola stajala su još jedna kola, a nedaleko s druge strane ceste šetao se Behćet-beg Ajanović.

Nadi-beg nije bio od onih ljudi koji sa stalnim nepromijenjenim pogledom gledaju u svijet. Ne samo njegova ćud nego i njegovo zdravlje bilo je uzrok da su događaji u Beču i Karlsbadu ostavili na njemu trajniji dojam. Iako je bio uvjeren da je plač Linin bio trenutačna spoznaja krivice, ipak se još nije mogao otresti nekoga ganuća. Znao je da ga ne ljubi, ali je opet bio uvjeren da nisu još sve niti popucale, jer ona vatra koja je nekad planula sada je svedena jačom silom u električne žice koje nijesu opasne dok struja miruje. Ali u času kolanja ubija...

Kolebao se Nadi-beg i na dan svoga polaska: bi li pošao u Bosnu ili bi ostao u Beču.

Dr Stramm, koji je znao sve što se je dogodilo odvrćao ga od puta s obzirom na njegovo zdravlje, ali je Nadi-beg ipak otputovao.

Poći će tamo, pa će se možda i izmiriti. Pa kad mu oprosti, šta će joj reći? Može li joj ponuditi srce, ljubav? Ne! Ne može. On je ne ljubi – on je ne može ljubiti...

Kakav će biti u njezinim očima kad dođe pred nju sa željom da se izmiri.

Ako ga ona upita "Ljubiš li me? Hoćeš li me ljubiti?" Šta će joj odgovoriti? Hoće li joj slagati.

Zar će on biti toliko nepošten da će joj kao zreo čovjek slagati i ponovo joj trovati život?

Kušao je da ispita svaki kutak svoga srca ne bi li našao igdje Minku ali uzalud!...

Ni ona više nije ona... Nije više ona koju je prvi put vidio u tetke. Udavala se i živila u Carigradu. Govorilo se i o nekakvom novinaru... Ljubila i ona preko muža drugog čovjeka. Jednaci smo.

Kad je ozbiljno pomišljao da počne, nešto ga odvrćalo od toga.

Nu tetka Rehanička je počela prva. Njezino posredovanje i pospiješilo je razvitak događaja, jer ne bijaše ni od jedne strane ovlaštena?

Minka se našla uvrijeđena.

– Pa ti tetka tražiš to od mene! – rekla je uzrujano, kad je tetka počela nagovarati Minku. – Nek traži Linu, a ja nikada neću...

Nu stvar se nije na ovome svršila. Minka napiše pismo sa slijedećim sadržajem i pošalje Nadi-begu.

“Vašu ponudu odbijam odlučno, jer nijesam više voljna svoj mir metnuti u iskušenje. Vi ćete me razumiti i ostaviti u miru!...”

Kad je Nadi-beg dobio ovako pismo, začudi se i pomisli u prvi mah da to nije Minkina ponuda, nu brzo se uvjeri, da je tetka preduhitрила. Naljuti se na tetku i pođe sam u hotel Minki da joj stvar razjasni, nu ona ga ne htjedne primiti.

On napiše pismo, a Minka mu ga povratu neotvorena. Pođe tetki da je zamoli neka ona reče Minki kako je radila na svoju ruku, ali ni to ne uspije.

Minka otputuje sufradan na Ilidžu sa svojim punomoćnikom – svršivši svoj posao u Travniku.

Nastala mala senzacija da je svak počeo samo o tome razgovarati. Nadi-begu je sad bilo krivo, ali nije mogao nikoga uvjeriti o protivnom. Tetka se doduše trudila da dokaže kako je to ona na svoju ruku radila, ali je svijet malo vjerovao.

Nadi-beg pođe na Ilidžu za Minkom. Odsjedne u Sarajevu s namjerom da iz daljega posmatra šta će Minka učiniti i kuda će poći. On je htio uz svaku cijenu da s Minkom govori.

Svaki dan dolazio je u kupalište i uzimao banje. Mislio je da će je na taj način viditi. Navečer je opet odlazio u Sarajevo da se opet sutra rano povratu na Ilidžu.

Tako je prošlo nekoliko dana.

U to sve vrijeme vidio je dva puta. Jednom je išla iz banje u hotel, a drugi put šetala s jednom hanumom prema Vreću Bosne.

U njegovoj duši nastao opet preokret. Srdžba prema tetki i Minki popustila, a mjesto toga nastupilo jedno neodređeno stanje duše. Počeo razmišljati o svim događajima i činilo mu se nenaravnim svako izmirenje i ispričavanje. Ta između nje i njega prošao je čitav jedan život – život njegov od dana, kad su se rastali i život njezin u Carigradu.

Od mladosti ništa više nije među njima moglo biti, pa su i posljednji puti porušeni koji su ih spajali.

Pa što je Lina tražila? Izmirenje! Krivo je to. Ona je pošla po nagovoru tetke za nj, a nije bila svjesna onoga što je bilo. Vezao ih brak, kojeg je poslije nestalo. A Lina ima drugi pojam o braku, pa ga se je i plašila. U tome pojmu o nerazriješivosti braka Lina je odgojena, a Minka, naprotiv, rastavom smatrala je stvar svršenom. A tako je i bilo – tako i jest u istinu.

Pa čemu sada sve to? Zar bi on bio u stanju sada oživiti ljubav u njezinu srcu – ljubav koja sreći, koja bi mogla nadomjestiti ideale jedne mlade žene koje je život porušio. A u njegovu srcu nema ni ljubavi, ni moći da je oživi, stvori!... Bilo je prazno, jer ga je jedna istrгла...

Pred tom spoznajom spopala ga tuga. Zamišljen šetao puteljci-ma parkova. Išao je okolo gledajući preda se, kao da ga se ništa nije ticalo – taj čitav svijet koji se je oko njega radovao životu. Zastao bi nekad nasred puta i stajao nepomično na jednom mjestu. Svijet je prolazio kraj njega, a on nije nikoga vidio. Činilo mu se da je sve pusto i prazno kao što bijaše i njegova duša...

Nekada je po čitave sate sjedio na kojoj stolici i tapkao štapom po pijesku razbacujući sitne kamenčiće oko sebe. Nekada opet otišao bi k zvjerinjaku i dugo gledao tromе ugojene međede, kako se po kaljuži vuku.

Ljudi, koji su ga vidili, koji su ga sretali i prolazili kraj njega opazili su više nego što je i on sam znao: – da polagano umire.

Nije više ni gledao da li je još Minka na Ilidži, nije išao u Sarajevo, jer je bio bolestan nego je odsjeo u hotelu.

Sve je umiralo oko njega, sve je nestajalo pred njegovim očima, pa mu se činilo da ni zraka nema dosta, koliko bi njegovim plućima trebalo. Gledao je svijet oko sebe kako se veselo zabavlja, slušao je zvuke glazbe i gledao obijesno igranje djece oko sebe, ali ništa nije poimao. Činilo mu se kao da mu se je um pomračio i kao da će na čitav svijet padnuti mrak, noć... A iza te noći osvanuće čitavo ljudstvo u nirvani...

Jedne večeri kad se je uspinjao uz basamake, došao mu kašalj. Zastao na po basamaka i pritisnuo prsa rukama da se iskašlje. A onda pošao lagahno.

Kad je izašao na vrh stepenica, opazio je da sjede na verandi nekakve gospođe. Jedna je htjela ustati da pođe u sobu, pa je zastala i pogledala u nj'.

Nadi-beg rekne polagahno:

– Minka!...

Onda se okrenuo i pošao nazad rekavši: – Oprostite, nijesam znao...

Ali opet zastao, pogledao pram ženi, koja je još na nogama stajala i uhvatio se za prsa. Došao je opet kašalj – suh, kao da ga je davio. Druga gospođa koja je sjedila ustane sa svoga mjesta i ponudi mu stolicu:

-- Izvolite, beže, sjesti! Vama je teško.

On sjedne na ponuđenu stolicu i okrene se prema otvoru verande. Večer je bila topla i mila. Mjesečevo svjetlo prodiralo je kroz zelenilo i šaralo čudne slike na podu. U njegovoj duši kidalo se nešto i dušilo ga u prsima. Onda je opet osjetio snagu u sebi i progledao.

Do njega je stajala Minka i gledala ga suznih očiju. Njezino lice bilo je blijede od samoga mjeseca, a ljepše od same zore. Nadi-beg je šutio i gledao u nju, kao u snu bojeći se da će sada te vizije nestati.

– Kako ti je sada? – upita ga mehko i tužno kao majka kad stoji nad posteljom svoga djeteta.

– Dobro, akobogda... – odgovori Nadi-beg pogledavši preda se.

Minka je opazila suze u njegovim očima. Čas je gledao preda se, a onda digne glavu i pogledavši Minku reče:

– Oprosti mi, Minka! Oprosti, ja nijesam vrijedan tvoje samilosti! Ja sam uništio tvoju sreću; ja sam tvoj put sreći posuo trnjem. Nijesam pošao ovamo, ali te je sam Stvoritelj poslao meni u susret. Ja sam mrtav!... Evo još koji časak, pa će nestati svega

onoga što me je činilo zlim... Postaću dobar, a vjeruj mi da sam ispatio. Jedina je moja želja da mi oprostiš!

— Ja ti praštam sve... — izusti kroz suze Minka i primakne se bliže k njemu.

Nadi-beg je govorio isprekidano i polahko:

— Naši se puti razilaze, Minka...

Zatim htjede ustati sa mjesta da pođe, ali ga opet uhvati kašalj, a zatim udre mu krv na usta.

Minka poleti k njemu, uhvati ga u zagrljaj da ne padne na pod, a krv je polije po odijelu iz njegovih usta.

Zadrži ga čas u zagrljaju, a onda osjeti težinu tijela. Korakne stolici s njim i položi ga na drvenu stolicu, a onda gorko zaplače.

Teške mrtve ruke obavile su je oko vrata...

* * *

... Minka nije našla sreće u svijetu. Sahur-bey je poginuo u balkanskom ratu, a ona umrla u bolnici od zaraze, vršeći službu bolničarke u Carigradu.

Kad je jedne večeri Behćet-beg Ajanović pričao Lini kako je Nadi-beg umro, zaplakala je milujući malu Emu po njezinoj zlatnoj kosi. A onda digla dijete na prsa da njim zakloni suze pred mužem poljubivši dijete kako ju je Nadi-beg posljednji put poljubio...